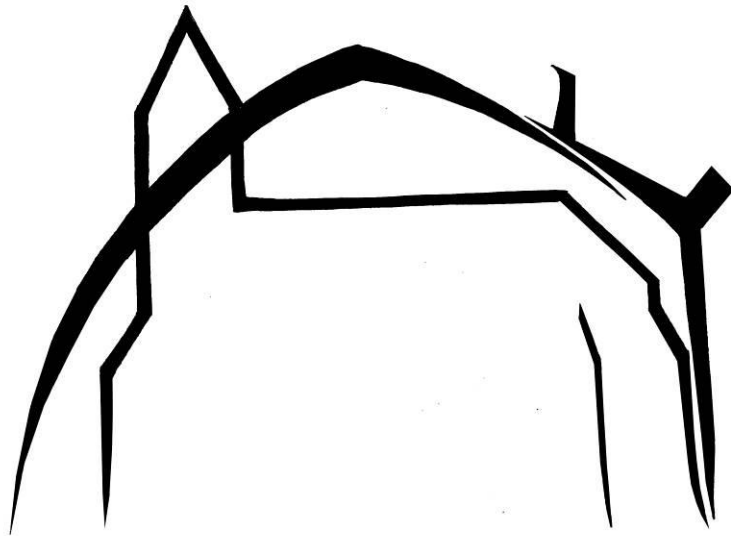

Késő középkori falusi templomépítészet a Balaton körül

Tudományos Diákköri Konferencia 2019.

Szerzők: Jobbik Eszter – Zslebits Judit

Konzulensek: Daragó László – Fehér Krisztina

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	0
Témamegjelölés, kutatósmódszertan.....	3
A téma- és területlehatárolás szempontjai.....	3
A kiválasztott emlékek	5
Az épületfelmérés módszere	14
Kutatástörténet	17
Korabeli birtokviszonyok a vizsgált területen.....	19
Középkori falusi templomépítészet.....	22
Késő középkori szerkezetek összefüggései.....	24
Szentélykialakítás.....	27
Szentélyboltozatok	27
A szentély és a hajó kapcsolata, térarányok.....	45
Tetőszerkezetek.....	50
A templomok tornyai	52
Nyugati tornyok.....	52
Déli előépítmények	57
Részletformák.....	61
Ablakművek.....	61
Kapuprofilok	66
Emlékek és építőműhelyek.....	68
Emlékcsoport vagy szórványos késő középkori maradványok?	68
Szerzetesrendek építőtevékenysége a késő középkorban.....	69
„Műhelykapcsolatok” a szakirodalom tükrében	70
„Építőműhely”...?	74
Konklúzió - összefoglalás	75
A szakirodalom értékelésének szempontjai	75

A helyszíni munkák jelentősége.....	75
Rendi építőműhelyek hatása a falusi templomépítészetre és a műhelyek rekonstruálhatósága napjainkban	76
A kutatás kiterjesztésének lehetőségei	78
Irodalomjegyzék.....	79
Mellékletjegyzék	83

Témamegjelölés, kutatásmódszertan

A téma- és területlehatárolás szempontjai

Kutatásunk során a késő középkori falusi templomépítészeti kapcsolatrendszerét vizsgáltuk a Balaton körül. A kutatást 2018 nyarán kezdtük el, Guzsik Tamás Koppány-völgyéről szóló írásai nyomán.¹ A téma a völgy különleges helyzete miatt keltette fel érdeklődésünket, hiszen a középkorban Somogy és Tolna megye határára esett, így hovatarozása is folyamatosan változott.² A terület történeti épületállományának egyik legkiemelkedőbb emléke a törökkoppányi római katolikus templom, melyet Guzsik több művében is a „nagyvázsonyi pálos körhöz” kötött. Ez vezetett minket végül az építóműhelyek kérdéskörének vizsgálatához, és így fogalmazódott meg bennünk a jelen dolgozat témáját jelentő összefüggésrendszerek tanulmányozására legalkalmasabb módszer megtalálásának igénye.

Az első felvetődő probléma természetesen a részletes kutatás tárgyát képező emlékmű pontos meghatározása. Első lépésként kigyűjtöttük a vizsgálat által érintett, a Balatont körülvevő öt megye (Somogy, Tolna, Fejér, Veszprém és Zala megyék³) - legalább részben-megmaradt középkori templomemlékeit, melyeket az átfogó jellegű szakirodalom⁴ és műemlékjegyzékek⁵ alapján rögtön szétválogattunk. Az első szempont a templom kora, tehát az általunk vizsgált korszakhoz köthető, elsődlegesen a XV. századi, épületperiódus megléte volt. Emellett funkció tekintetében is elkülönítettük a számunkra legérdekesebb csoportot, a falusi templomokat a kolostortemplomoktól és a nagyobb léptékű városi templomoktól. Itt természetesen minden esetben a számunkra releváns periódus korabeli állapotot néztük, például az andocsi templom annak ellenére, hogy a XVIII. századtól ferences kolostorként működött,⁶ a XV. században plébániatemplom volt, és a toldi pálos kolostor birtokaként jegyezték fel (1485, „Eghazas-Andach”);⁷ ellenpéldaként pedig megemlíthetjük a kőröshegyi templomot, mely most plébániatemplomként működik, de a XV. században obszerváns ferences kolostornak épült.⁸

¹ Guzsik 1986; Guzsik 1987

² Guzsik 1987. 229.o.

³ A felsorolt megyék határai napjainkban a XV. századi állapotokhoz képest nem mutatnak nagy eltérést, Somogy és Tolna határán volt egy bizonytalanabb hovatarozású zóna (pl. Koppány völgye) ld. még: Korabeli birtokviszonyok a vizsgált területen c. fejezet

⁴ Guzsik 1983; Guzsik 2003; Aradi 2007; K. Németh 2015; Entz-Gerő 1958; Koppány 1993; [Koppány 1964]; Németh 1976; Vándor 1986

⁵ MMJ

⁶ Pethő 1929. 11-13.o.

⁷ Guzsik 1983. 208.o.

⁸ Guzsik 1983. 207.o.

A következő lépés az így meghatározott emlékanyag szakirodalmában való elmélyedés volt. Ennek során egyrészt pontosítani tudtuk a vizsgálandó templomok körét, hiszen minden lépés során csak olyan épületeket vetettünk el, melyek bizonyosan nem feleltek meg az általunk támasztott kívánalmaknak, ezzel biztosítva, hogy ne kerülhesse el figyelmünket egy releváns emlék sem. Másrészt az eddigi publikációkban több kutató több különféle szempont alapján, és egymásnak néha szögesen ellentmondó eredményekkel vázolta fel az épületek közötti kapcsolatokat, azok hatását egymásra, az építészeti formák származási helyét és terjedési irányát. Ezeket az összefüggésrendszereket térképen bejelölve kiviláglanak olyan „gócpontok”, melyek egy-egy vonulat középpontját képezik. Ilyen csomópontoknak tekinthetőek egyes kolostortemplomok, mint a nagyvázsonyi pálos kolostor,⁹ vagy a Zala megyei ferences kolostorok.¹⁰ Érdekes megfigyelni azt is, hogy egyes emlékek esetében a kutatók, egyéni szemléletükből adódóan, más-más jellegzetességet kiemelve, más-más irányba láttak meg összefüggéseket. Jó példa erre Zalaszentgyörgy, ahol a szentélykialakítás és a mérműves ablakok okán Guzsik Tamás a nagyvázsonyi kolostor pálos hatású emlékköréhez való tartozását,¹¹ míg Kozák Károly a nyugati torony kialakítása miatt Fejér megyei emlékekkel való kapcsolatának lehetőségét emelte ki (ld. még később).¹²

A szakirodalomban folytatott kutatás másik aspektusát az építészeti és formai elemeken kívül a terület késő középkori egyházi és világi birtokviszonyainak felgöngyölítése jelentette, mely a későbbiekben további összefüggések megállapításához vezethet.

A szakirodalom alapján felvázolható összefüggésrendszer így megadta azt a földrajzi keretet, melyben kutatásunkat folytattuk. Az épületek kiválasztásának utolsó lépéseként a kapcsolatháló által kijelölt területen belül a háló által megjelölt emlékeken felül hozzáadtuk a korszak és funkció tekintetében megfelelő, de a szakirodalomban más emlékekkel összefüggésbe nem hozott (és jellemzően kevésbé kutatott) templomokat is. Ezzel a kijelölt emlékek alkotta „minta” annyira teljes, amennyire ez lehetséges, de a kutatás és az eredmények értékelése során is folyamatosan figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a középkorban a terület plébániatemplom hálózata ennél sokkal sűrűbb volt. Ám mivel az emlékek jelentős része megsemmisült a történelem viszontagságai során, ha helyük ismert is, vizsgálatuk már a régészet hatáskörébe tartozik.

⁹ Guzsik 1983. 202.o.; Guzsik 2003. 189-196.o.

¹⁰ Vándor 1986. 62.o.

¹¹ Guzsik 2003. 194.o.

¹² Kozák 1961. 56-57.o.

Az ilyen módon kiválasztott emlékonyagban még mindig volt bizonytalanság, mivel egyes templomok esetében szakirodalom lényegében nem létezik, a kiindulási alapot mindössze a műemlékjegyzékek magyarázat nélküli korszakmegjelölése adta. Így a helyszín felkeresése során még néhány templom kikerült kutatásunk szűken vett hatóköréből. Ennek két oka lehetett: vagy azért, mert az emlék romos állapota miatt a többi templommal való összevetéshez elegendő adat már nem nyerhető egy építész-szemléletű felmérés által (mint pl. Mindszentkállya esetében), vagy azért, mert a szakirodalomban fellelhető bizonytalanságok a datálás tekintetében beigazolódtak, így az emlék kora miatt nem felel meg feltételeinknek (pl. Lesencefalu, Aszófő).

Érintőlegesen a kutatás tárgyát képezik a közvetlen, vizsgálatra végül kijelölt 24 emléken túl további olyan épületek is, melyek a kiválasztás szempontrendszerében az egyik szempontnak nem felelnek meg, de a vizsgált emlékonyagra gyakorolt hatásuk kétségtelenül nem elhanyagolható. Ezek az épületek jellemzően a szakirodalomban gyakran kiemelt kolostortemplomok, melyek az összefüggések meghatározásakor leggyakrabban egy-egy hatás kiindulópontjaként kerültek megjelölésre, és természetesen a mi dolgozatunk esetében is figyelemre tarthatnak számot.

A kiválasztott emlékek

A fent leírt módszerrel tehát a részletes kutatásra és felmérésre kijelölt 24 emlék Somogy megyéből Andocs, Balatonszemes, Igal, Marcali, Somogyszil és Törökkoppány, Tolnából Felsőnyék, Iregszemcse és Szakály, Fejérből Fehérvárcsurgó és Füle, Veszprémből Vörösberény, Nagyvázsony,¹³ Balatonfüred (Papsoka), Alsóörs, Szentkirályszabadja, Várpalota-Inota, Balatonfőkajár, és Balatonszőlős, valamint Zalából Zalasántó, Várvölgy (Alsó-Zsid), Vindornyaszőlős, Zalaszentmihály és Dióskál temploma. Ezekon kívül a helyszíni vizsgálat során végül a késő-középkori elemek hiánya, és a datálásban érezhető bizonytalanság beigazolódása miatt elvetettük Aszófő, Mindszentkállya és Lesencefalu templomát. E falusi templomokon kívül a vizsgálni kívánt kapcsolatrendszerben feltételezett szerepük miatt felkerestük és fotódokumentáltuk Kőröshegy, Nagyvázsony, Salföld, Zalatárnok és Zalaszentgrót kolostortemplomait is.

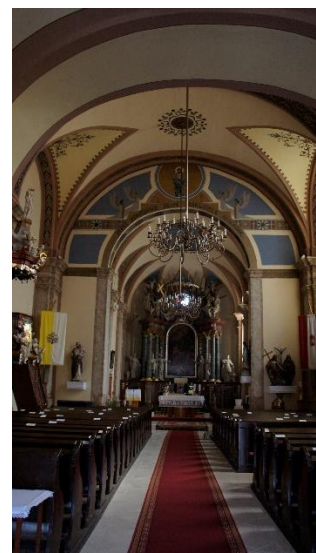
¹³ Sajnos a nagyvázsonyi plébániatemplomban az ez év nyarán kezdődött és jelenleg is zajló restaurálási munkálatok miatt az épületbe való bejutást nem tudtuk megszervezni, így ott csak külső mérések végzésére volt lehetőségünk. Mivel az emlékről aránylag bőséges szakirodalom állt rendelkezésünkre, melynek fényképes és rajzi dokumentációk is részét képezték, az emlék elhelyezése a jelen dolgozat tárgyát képező összefüggésrendszerben így is lehetséges volt.

1. kép Andocs. XV. századi szentély, mögötte a barokk templomhajóval; a barokk templomtér; a XV. századi térgörbe bordás szentélyboltozat.

2. kép Balatonszemes. A templom dél felől, a templomhajó és a szentély boltozatai.

3. kép Igal. A templom szentélye és a templombelső barokk kialakítása.

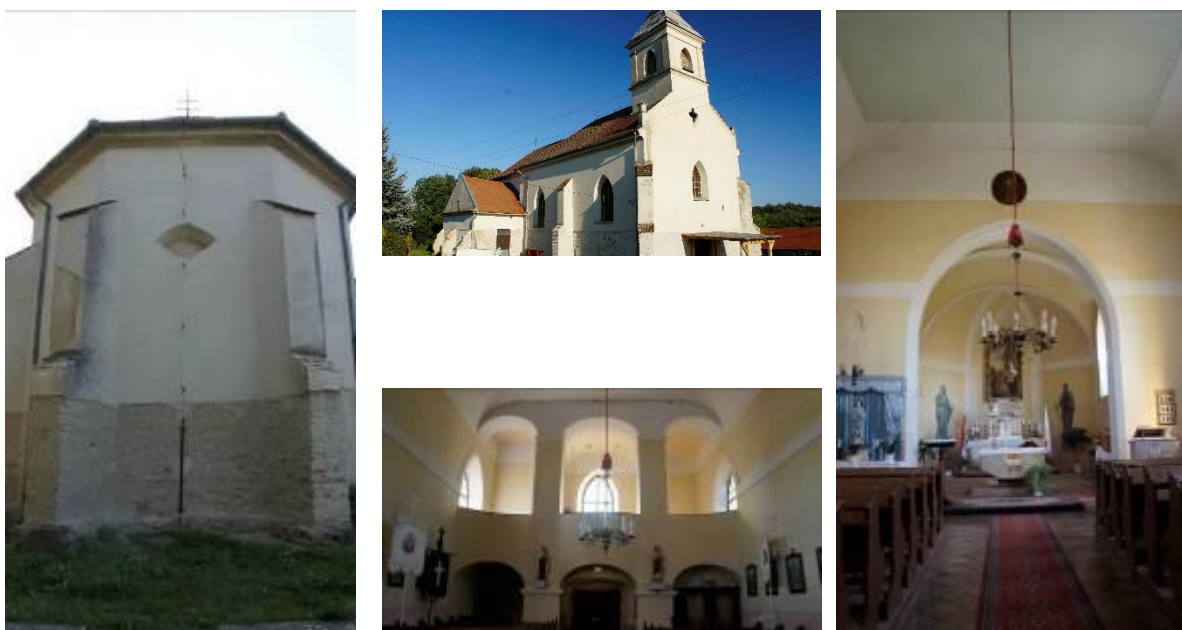
4. kép Marcali. A templom kívülről. A hajó és a szentély boltozatai.

5. kép Somogyuszil. Késő középkori eredetű torony. XV. századi szentély mérműves ablakkal. Barokk templombelső.

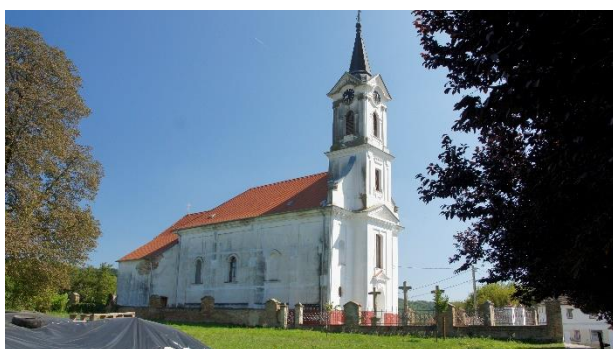
6. kép Törökkoppány. XV. századi szentély mérműves ablakkal. Barokk templomhajó. XV. századi hálóboltozat a szentélyben.

7. kép Felsőnyék. Középkori eredetű szentély. A templom külső képe. Nyugati karzat. A templom belső tere.

8. kép Iregszemcse. A kápolna az egykori középkori templom szentélye. A diadalív didaktikus jelölése a homlokzaton.

9. kép Szakály. A templom külső képe. Középkori eredetű szentély. Barokk templombelső.

10. kép Fehérvárcsurgó. A hajó csúcsíves ablakainak maradványai és a pálcaműves déli kapu. Középkori eredetű nyugati torony. A templom belső tere.

11. kép Füle. Középkori eredetű nyugati torony. A torony emeleti bejárata. Barokk templombelső és a szentély középkori falfestményei.

12. kép Vörösberény. Középkori eredetű déli torony. Református liturgiához átalakított templomtér.

13. kép Nagyvázsony, Szt. István templom. XV. századi állapotban megmaradt szentély és hajó. Barokk torony.

14. kép Balatonfüred, temetői rom (Papsoka, Siske). A XV. századi boltozott szentély maradványai. A rom távlati képe a nyugati karzat rekonstrukciójával.

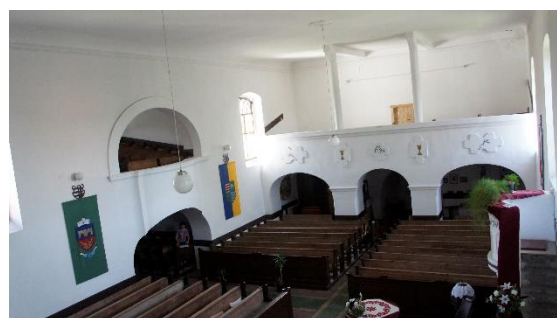
15. kép Alsóörs. A templom nyugat felől a déli oldali előépítménnyel. A XV. századi déli kapu. Templombelső református használatához alakítva.

16. kép Szentkirályszabadja. Középkori eredetű nyugati torony. A templom déli homlokzata a különböző periódusokhoz tartozó nyílásokkal. Barokk templombelső. A torony mérműves ablaka.

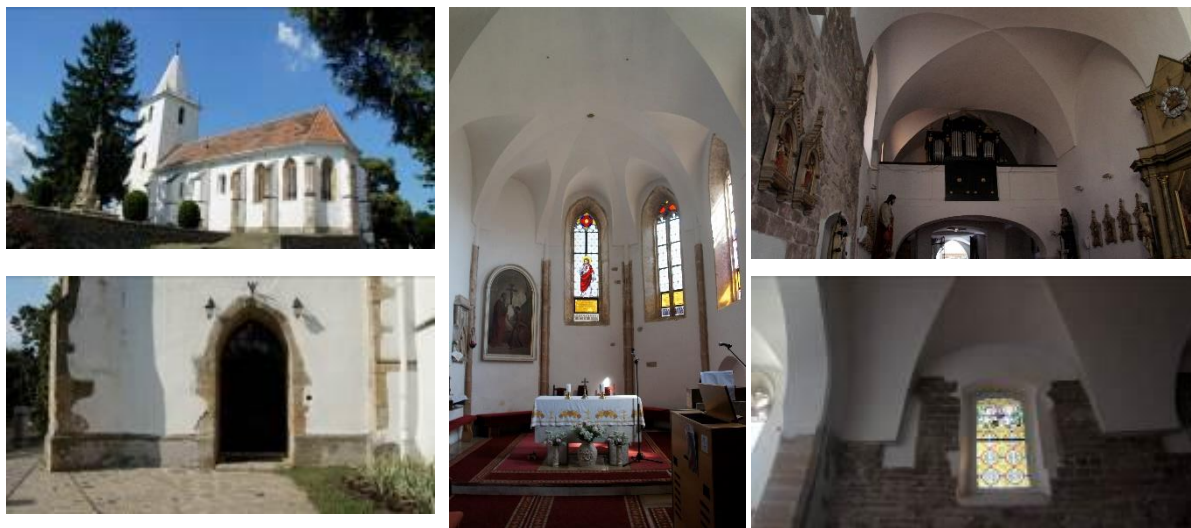
17. kép Várpalota-Inota. A templom déli homlokzata az egyenes záródású szentéllyel. Síkmennyezetes hajó. Középkori bordás keresztboltozat a szentélyben. Déli kapu.

18. kép Balatonfőkajár. A templom távlati képe a gótikus eredetű nyugati toronnyal. Református liturgiához alakított belső tér.

19. kép Balatonszőlős. Középkori eredetű déli oldali torony. Déli kapu. Református liturgia szerint átalakított templombelső.

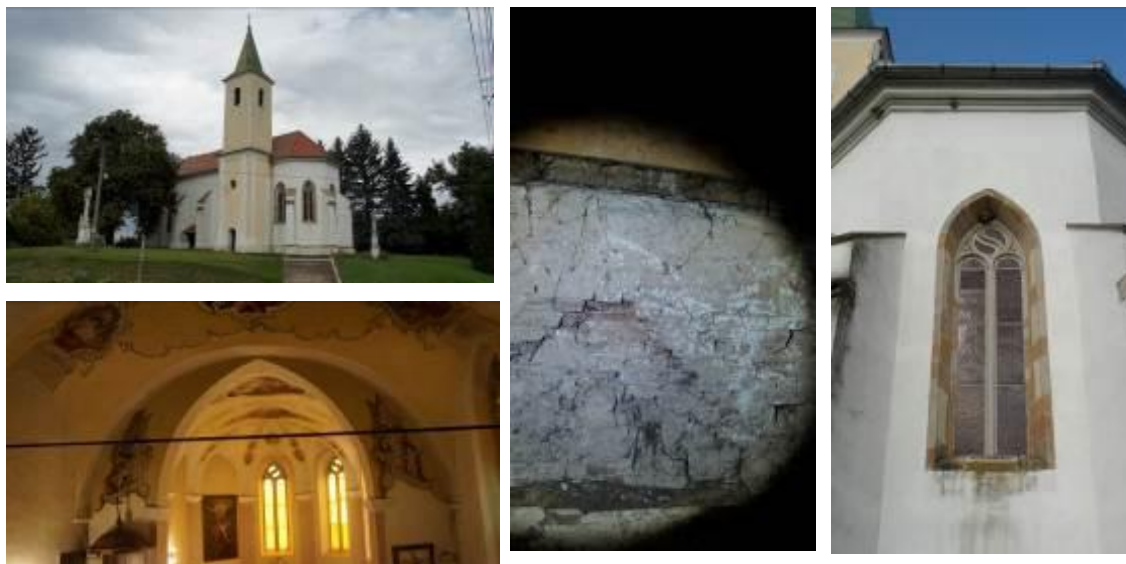
20. kép Zalaszentő. Távlati kép, XV. századi szentély és mérműves ablakok. A XV. századi torony déli bejárata. Újkori szentélyboltozat. Barokk boltozatos templomhajó. A déli hajófal középkori falszöveve.

21. kép Várköly (Alsó-Zsid). A templom távlati képe kelet felől. Polygonális szentélyzáródás. Középkori bordás szentélyboltozat.

22. kép Vindornyaszőlős. Barokk belső tér és boltozatok. Gótikus torony. XIV-XV. századi polygonális, támpilléres szentély.

23. kép Zalaszentmihály. A templom távlati képe. Barokk boltozatok a hajó és a szentély felett. A középkori boltozat homlokívének lenyomata a tetőből. Késő gótikus mérműves ablak.

24. kép Dióskál. Templombelső. Nyugati torony.

Az épületfelmérés módszere

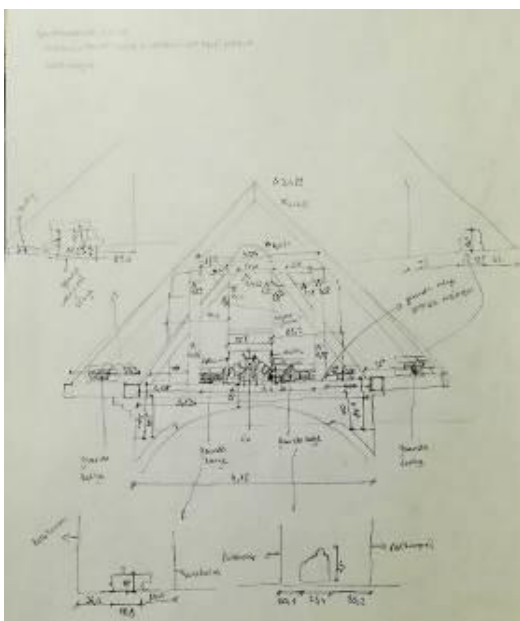
A kiválasztott emlékanyag vizsgálatában a következő lépés a templomok felkeresése és dokumentációjának elkészítése volt. Az emlékek részletes helyszíni bejárásakor feltérképeztük az általunk fellelt, kutatásunk szempontjából relevánsnak talált részleteket, értelmezve az írott forrásokat, valamint az általuk leírt állapotokat összevetve a jelenlegi állapottal. Ez a megközelítés az épületkutatás, vagyis „Bauforschung” módszerén alapszik, ahol elsődleges forrássá maga a vizsgált épület válik.¹⁴

¹⁴ A teljes módszertannal részletesebben foglalkozó irodalom: Krähling János-Fekete J. Csaba-Halmos Balázs: A fertődi Marionettszínház új értelmezése – az épületkutatás („Bauforschung”) és alakhű felmérés mint kutatási módszer alkalmazásával. In: *Építés-Építészettudomány*. XXXIV. évf. (2006) 1-2. sz. 5-55. 7-8., Halmos Balázs – Maróty Katalin: *Műemlék, rajz, kutatás*. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest 2015. 10., Halmos Balázs – Maróty Katalin: Az alakhű felmérés módszerének adaptációi. In: *Architectura Hungariae*. X.

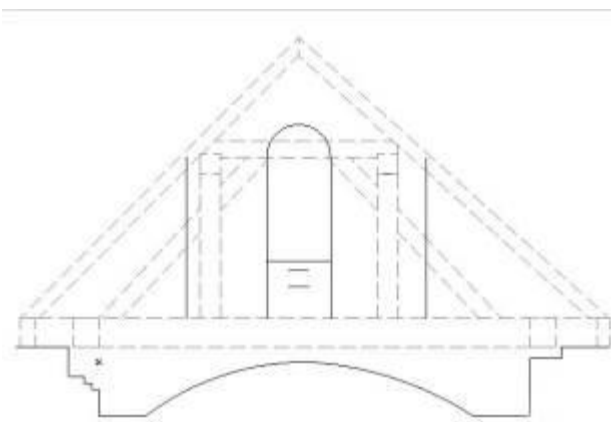

Észrevételeinket először vázlatrajzainkon rögzítettük a helyszínen. Minden esetben felmértük az adott templom alaprajzát, emellett a releváns középkori részletekről, épületelemekről, és környezetükről külön nézetrajzokat, metszeteket készítettünk. Ezután méreteket vettünk fel kézi lézeres távmérő segítségével, melyeket a manuálékon rögzítettünk. (25. kép) Ez alapján rajzoltuk meg később az épületek felmérési dokumentációit. (ld. Melléklet)

A szerkesztést számítógépes CAD-programok (ArchiCAD és AutoCAD) segítségével végeztük. A helyszínen felvett méretek alapján megszerkesztettük az adott részlet befoglaló formáját, illetve a rajzolandó falsíkok jellemző, fotón is beazonosítható pontjait (26. kép), majd ezekre a pontokra képszerkesztő program segítségével rátorzítottuk a fényképeket. (27. kép) Egy megfelelően kis felületen vett minimum négy, pontosan bemért pontra feszített fotó nagyon jó közelítéssel alakhelyes, ortogonális képet ad. (Az egyes eseteken egyszerre feldolgozott felület nagysága elsősorban az ábrázolni kívánt elem méretétől és részletezettségétől, másodsorban a helyszíni állapotokból adódó fotózási lehetőségektől függ.) CAD-programba visszaillesztve az így összeszerkesztett képet, a műszaki ábrázolás szabályainak megfelelő nézetrajzok készíthetők. (28. kép) Ezek jelentősége abban rejlik, hogy a fényképpel szemben itt lehetőség van a lényeges, rögzíteni kívánt részletek rajzi eszközökkel történő kiemelésére.

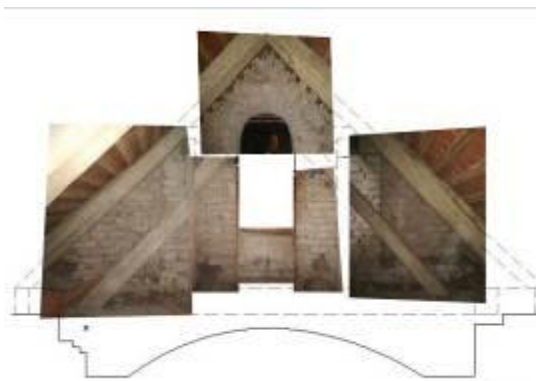

25. kép Helyszíni manuálé (Balatonszemes, diadalív fala a tetőben a szentély felől nézve)

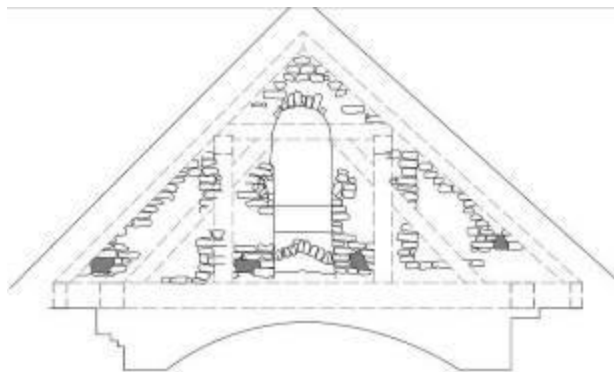

26. kép Mérésekből felszerkesztett befoglaló forma

évf. (2011) 2. sz., Krähling János: Épületkutatás és építészettörténet – Néhány újkori és 19. századi épülettípus kutatásának módszertana és eredményei. *Építés – Építészettudomány* 45. évf. (2017) 3–4. sz. 341-364., Bozsik Máté: Vitányvár építészettörténeti vizsgálatának módszertani tapasztalatai. Épületkutatás korszerű digitális eszközökkel, In: *Architectura Hungariae*. XVIII. évf. (2019) 1. sz.

27. kép A befoglaló formára torzított fotókból álló ortogonális kép

28. kép Alakhú felmérési rajz

Kutatástörténet

Az általunk e dolgozat keretein belül feldolgozott téma különböző aspektusaival már sokan foglalkoztak előttünk.

A legfontosabb kiindulási alapot számunkra Guzsik Tamás pálos építészzel foglalkozó munkássága jelentette.¹⁵ Ennek nyomán jutottunk el a szerzetesrendi építőműhelyek kérdéseihez, és a Guzsik-féle „pálos” emlékkönyvvel részben átfedő épületeket feldolgozó, koldulórendi, azon belül ferences építészzel foglalkozó munkákhoz. Ezek közül mindenképpen említést érdemel Vándor László műve,¹⁶ illetve Marosi Ernő tanulmánya.¹⁷ A legutóbbi hasonló, és a mi témánkat részben átfedő nagyobb lélegzetvételű könyv Papp Szilárd késő középkori, királyi udvarhoz köthető építészzel foglalkozó műve,¹⁸ melyben több összefüggésre is rámutat egyrészt némely számunkra is fontos emlék, másrészt pár, az általunk is vizsgált mintában megjelenő építészeti elem kapcsán.

Egy-egy adott, az összefüggésrendszerünk vizsgálatának alapját képező épületelem fejlődéséről és távolabbi kapcsolatairól szóló munkák is segítettek kutatásunkat. Ilyenek a gótikus mérműves ablakok témakörében Sedlmayr János írásai,¹⁹ vagy Császár László boltozatokról szóló cikkei,²⁰ továbbá Kozák Károly sokszög záródású szentélyek kérdéskörét feldolgozó publikációja,²¹ illetve a móri templomról szóló írása, melyben egy bizonyos nyugati torony kialakítás típusát is fejteget (annak ellenére, hogy nem ennek a témának a feldolgozása volt a fő célja).²²

Több területi alapú vizsgálatot folytató mű is foglalkozik ezekkel az emlékekkel, bár ezek esetében az elsődlegesen érdeklődésünkre számot tartó összefüggésrendszer nem, vagy igen kevésbé jelenik csak meg. Ilyen forrásaink voltak Somogy megye esetében Aradi Csilla doktori disszertációja,²³ vagy Tolna megyénél K. Németh András könyve.²⁴ Más szemléletű terület-meghatározással, de hasonló felépítéssel íródtak kötetek a Balaton környékéről is (mely meghatározást mi is átvettük ugyan, de ezek a művek jelen dolgozattal szemben inkább

¹⁵ Guzsik 1983; Guzsik 2003

¹⁶ Vándor 1986

¹⁷ Marosi 1994

¹⁸ Papp 2005

¹⁹ Sedlmayr 2001

²⁰ Császár 1970; Császár 1983

²¹ Kozák 1984

²² Kozák 1961

²³ Aradi 2007

²⁴ K. Németh 2015

monográfiák gyűjteményét jelenik, rövid általános meghatározásokkal kiegészítve). Ilyen források Entz Géza és Gerő László,²⁵ valamint Koppány Tibor művei.²⁶

Az összefoglaló jellegű műveken kívül minden általunk feldolgozott emlék esetén áttanulmányoztuk a róluk megjelent monografikus jellegű cikkeket, könyveket, melyek felsorolását az irodalomjegyzékben tesszük meg.

²⁵ Entz-Gerő 1958

²⁶ Koppány 1964; Koppány 1972, Koppány 1993

Korabeli birtokviszonyok a vizsgált területen

Az általunk vizsgált terület közigazgatási határainak tekintetében a késő középkori állapotokat szemlélve látszik, hogy az adott korszakban a vármegyék határai nagyjából állandónak tekinthetők (Zala, Veszprém, Fejér),²⁷ ez alól csupán a Somogy és Tolna határán fekvő települések – pl. Törökkoppány – képeztek kivételt, melyek egyszer az egyik, másszor a másik vármegyéhez tartoztak.²⁸

Birtokosok tekintetében alapvetően egyházi, világi, illetve királyi birtokokról beszélhettünk a középkor folyamán. Általánosságban elmondható, hogy a királyi birtokok plébániaszervezete mutatta a leggyorsabb fejlődést az Árpád-korban az anyagi lehetőségeik hatására. Az egyházi birtokosok területein a plébániarendszer kevésbé volt áttekinthető, mint a királyi birtokok esetében, mivel a földek, melyekhez adományok révén jutott egy-egy egyházi szereplő, pont ennél fogva nem alkottak egybefüggő „tömböket”.²⁹

Egyházi tekintetben a Balaton vidéke nagyrészt a veszprémi és a pécsi püspökség között oszlott meg, de egyes területekre jogot formáltak a környéken lévő befolyásosabb apátságok, kolostorok is.³⁰ Többek között a somogyi vidékeken a zselicszentjakabi apátság; a Balaton környékén a fehérvári káptalan és a pannonhalmi apátság;³¹ a Balaton déli partja mentén illetve a Tolna megyéhez közel eső területeken a fehérvári johanniták, a lövöldi karthauziak, a dömösi prépostság, a tihanyi apátság, az óbudai káptalan a nyúl-szigeti apácák, illetve a fehérvári keresztesek; az északi part környékén pedig a veszprémi káptalan, a Veszprém városi domonkosok, a veszprémvölgyi, valamint a somlóvásárhelyi apácák rendelkeztek számottevő birtokkal. A veszprémi egyházmegyében a bencés rend apátságainak (tihanyi, kapornaki, bakonybéli, somogyvári, csatári, zselicszentjakabi, hahóti, almádi és zalavári apátságok) is számos falva volt,³² valamint számottevőek voltak a környéken fellelhető pálos birtokjog alatt lévő területek is, a vázsonyi, tálodi, uzsai, válusi, enyerei és örményesi kolostorok környékén.³³

Világi birtokosok tekintetében az általunk vizsgált területen belül a Marczali család nagyobb, összefüggő területekkel rendelkezett Somogy megyében. A XV. századra a vármegyékben található birtokok felaprózódtak, de a Marczali-uradalom ez alól kivételt képezett, Somogy

²⁷ Csánki 1897. 201.o

²⁸ Aradi 2007. 40.o.

²⁹ Aradi 2007. 65-67.o.

³⁰ Ortway 1892. 228.o.

³¹ Aradi 2007. 65-67.o.

³² Ortway 1892. 286. o.

³³ Csánki: 1897. 207.o., 259.o., 290.o.

vármegye területének jelentős része hozzájuk tartozott (pl. Kőröshegy és Marcali is), ezen kívül Tolnában, Zalában és Veszprémben is voltak birtokaik,³⁴ melyek a család kihalása után a Báthoriakra szálltak.³⁵ A Kanizsaiak 1321-től, Kanizsa várának elnyerésével lettek Zalában nagybirtokosok, a zalai főispán is többször közülük került ki, somogyi birtokaik nagy részét pedig Zsigmondtól nyerték el. (Hozzájuk köthető a pogányszentpéteri pálos monostor alapítása is a XIV. század második felében).³⁶ A kutatott területeink által érintett főbb birtokos családok közül a Kont-ok nemzetségéből származó Ujlaki család neve főleg Veszprém, és Somogy megyék kapcsán említhető (de rendelkeztek területekkel Tolna megyében is),³⁷ míg a Rozgonyi család a somogyi-tolnai megyehatár környékén, és Fejér megyében csókakői központjával volt érdekelt.³⁸ A Dombaiak Tolna megyében,³⁹ a gersei Pető család a balatonfelvidék Zala vármegyei területein, Rezi és Tátika központokkal,⁴⁰ valamint a Sári család Veszprém megyében rendelkeztek birtokokkal a számunkra releváns területeken.⁴¹

A vizsgált korszakunkban még jelentős birtokokkal rendelkeztek Somogy megye és Tolna határán a gergelylakai Buzlaiak és a Héderváriak, a somogyi Lorántfiak,⁴² valamint Kinizsi Pál Zala és Veszprém megyében (Nagyvázsony és környéke).⁴³

A tamási vár Tolna megyében 1544-ben került török kézre, innentől az oszmán hadak folyamatosan nyomultak be a Balaton déli részére.⁴⁴ Északon Veszprém 1552-ig tartotta magát, elestével megkezdődött a tó teljes területének elfoglalása.⁴⁵ Az 1600-as években, Kanizsa eleste után Zalaegerszeg lett az új végvárrendszer központja, és ez által Zala balatoni része a hódoltság peremvidékévé vált.⁴⁶

település	birtoklással összefüggő évszám	birtokos
Andocs	1485	toldi pálos kolostor
Balatonszemes	1495	Marczali cs. → Báthori cs.
Igal	XV. sz.	nyúlszigeti apácák
Marcali	1474	Marczali c. → Báthori cs.
Somogyzil	1470	Rozgonyi cs. → györgyi Bodó cs.
Törökkoppány	1484	dömösi prépostság

³⁴ Csánki 1894. 684.o., Csánki 1894. 471.o.; Csánki 1897. 166. o.; Csánki 1897. 280.o.

³⁵ Csánki 1897. 471.o.

³⁶ Molnár 1975. 230.o.

³⁷ Csánki 1897. 288.o. Csánki 1894. 702.o.

³⁸ Csánki 1894. 692.o.; Csánki 1897. 474.o.

³⁹ Csánki 1897. 464.o.

⁴⁰ Csánki 1897. 174.o.

⁴¹ Csánki 1897.o. 285.o.

⁴² Csánki 1894. 676.o.; Csánki 1897. 481.o.

⁴³ Csánki 1897. 277.o.; Csánki 1897. 160.o.

⁴⁴ Dávid 2015. 188.o.

⁴⁵ Szántó 1970. 49-51.o.

⁴⁶ Vándor 1996. 95.o.

Felsőnyék⁴⁷	1453	Dombai cs.
Iregszemcse	XV. sz.	Hédervári cs. / Ujlaki cs.
Szakály	XIII. sz. / 1504	ábrahámi monostor / ismeretlen apácarend
Fehérvárcsurgó	XIV. sz-től	Rozgonyi cs. (Csókakő várának tartozéka)
Füle	1447	fehérvári prépost
Vörösberény	XIV-XV. sz.	veszprémi apácák
Nagyvázsony	1488	Kinizsi Pál
Balatonfüred		tihanyi apátság
Alsóörs		veszprémi káptalan, királyi birtok
Szentkirályszabadja	1488	Sári cs., veszprémi káptalan
Inota	XV. sz.	Konth Miklós → Ujlaki Miklós ⁴⁸
Balatonfőkajár	1488	Sári cs.
Balatonszőlős	XV. sz.	vázsonyi pálosok, Rozgonyi cs.
Zalaszántó	1437, 1490	gersei Pető cs. (Tátika várának tartozéka)
Várvölgy	1432	gersei Pető cs. (Rezi várának tartozéka)
Vindornyaszőlős		Pécsi cs.
Zalaszántó	1478	örményesi pálos kolostor (Kehida-Örményespuszta) ⁴⁹
Dióskál	n.a.	n.a.

1. táblázat A kutatás tárgyát képező települések birtokosai az általunk vizsgált periódus időszakában⁵⁰

⁴⁷ A templom periodizációja több helyen kérdéses. (ld. 2. táblázat)

⁴⁸ Faller 1933. 50. o.

⁴⁹ Guzsik 1983. 205-206.o.

⁵⁰ ahol nincs más forrás megjelölve: Csánki 1894., Csánki 1897.

Középkori falusi templomépítészet

A középkorban a falusi templomok a faluközösség életének fő helyszíneként szolgáltak.⁵¹ Ennélfogva egy falu temploma, mint annak reprezentatív épülete tükrözte a település anyagi és kulturális helyzetét, jelentőségét, népességének nagyságát és szokásait, és nagyban függött a kegyurától is, hiszen övé volt a plébános kinevezésének joga.⁵²

Magyarországon a legtöbb egyházi épület (templom, kápolna), kegyúri alapításként épült a XII-XIII. század fordulóján, és jellemzően a kegyuraktól való függésük meg is maradt végig a középkor folyamán.⁵³ Azonban a középkor végére a kolduló rendek és a pálosok már jelentősen több támogatást, adományt kaptak, mint a monasztikus rendek és a plébániák.⁵⁴ Az is megfigyelhető, hogy az 1490-es évektől egyre ritkább az új plébániák alapítása,⁵⁵ a XV-XVI. század már inkább az késő gótikus stílusú átépítések korszaka (nagy ablakok kialakítása, magánkápolnák építése, átépítések és átboltozások),⁵⁶ bár ez a folyamat már a XIII-XIV. században megkezdődött a terület (és az ország) gazdasági fellendülése nyomán.⁵⁷ Ennek ellenére még a XV-XVI. század folyamán is épültek új épületek, főleg ferences kolostorok (pl. Kőröshegy) (a ferences építészetéről ld. még később). A reformáció terjedésével a lakosság jelentős része áttért az új vallásra, és gyakran a középkori eredetű templomot kezdték az új liturgia szerint használni. Esetenként a templom hovatartozása állandó vita tárgyát képezte a két felekezet között, mint például Vörösberényben is.⁵⁸ Az így átvett templomokat sokszor átalakították a református liturgiához megfelelően (pl. a térstruktúra megváltoztatása, falképek levakolása)

Falusi templomépítészetünkben az időtálló építőanyagokból készült templomok kései megjelenése okán a romanika és a gótika stílusjegyei is „megkésve” mutatkoztak a nagyobb építkezésekhez képest: a XIII. században még a romanika jellemzői figyelhetők meg, a gótika csak XIV századtól jelentkezett.⁵⁹ A későgótikus építészet a XV. század végétől volt jellemző,⁶⁰ szinte azonnal párhuzamosan a reneszánsz formákkal (p. a balatonszemesi pasztofórium)⁶¹. A

⁵¹ Marosi 1975. 13. old.

⁵² Marosi 1975. 13. old.

⁵³ Aradi 2007. 91.o.

⁵⁴ Aradi 2007. 120.o.

⁵⁵ Aradi 2007. 125.o.

⁵⁶ Aradi 2007. 138.o.

⁵⁷ Aradi 2007. 134.o.

⁵⁸ VME 47. old.

⁵⁹ Marosi 1975. 35. old.

⁶⁰ Marosi 1975. 40. old.

⁶¹ Reöthy 1977. 158.o.

törökdúlások, és a számos, már álló templom okán tisztán reneszánsz periódus nem tűnt fel a falvakban.⁶²

A gótikával jelennek meg a támpillérek, és a sarokkváderézések (vagy azok imitálása). A gótikus térideal, és a fény szerepe itt is megjelenik, a sokszögzáródású apszis lehetőséget biztosít nagyobb szentélyablakok kiépítésére.⁶³ Egyre nagyobb szerephez jutnak a kőfaragó munkák, több díszítéssel találkozhatunk, főként kapuzatokon, ablakokon, párkányzatokon, diadalíven, és nagyobb számban jelennek meg boltozatok is.⁶⁴ A templomtornyok a liturgiában és a falu életében egyaránt szerepet töltenek be, kiépítésükkor fontos szempont volt reprezentatív jellegük is. Emiatt egyes elméletek a kegyúrhoz kötik, és a nyugati karzat funkcióival hozzák összefüggésbe őket.⁶⁵ Elhelyezkedésüket tekintve több változattal találkozhatunk (nyugati, déli, északi oldalon), mely oka a torony és a templomtér használatából eredő funkcionális igényekben keresendő. (ld. még később)

⁶² Marosi 1975. 43. old.

⁶³ Marosi 1975. 38. old.

⁶⁴ Marosi 1975. 38. old.

⁶⁵ Marosi 1975. 36. old.

Késő középkori szerkezetek összefüggései

A szakirodalom azon részében, melyben az általunk vizsgált épületek egy részhalmozát, mint emlékcsoportot értelmezik, minden esetben valamely azonos épületelemből, részletből vezetik le a feltételezett kapcsolatokat. Egyes művekben ez az összefüggés formai alapú megállapítását, máshol a közös elemek eredetének keresését, esetleg leszármazási útjának rekonstrukcióját is jelenti.

Az alábbi táblázatban (2. táblázat) összegyűjtöttük a szakirodalomban ezidáig felmerült kapcsolódási pontokat jelentő elemeket a dolgozat tárgyát képező emlékeken. Ez alapján egyértelműen láthatóak azok az elemek, melyek vizsgálata az eddigi kutatások tárgyát képezte. Ilyenek tehát a szentély, és adott esetben annak boltozata, a (mérnöves) ablakok, a nyugati torony, a déli kapu illetve esetenként annak előépítménye, néhány esetben a diadalív és a hajófalak egy része. A korábbi kutatások nyomán mi is ilyen módon strukturálva építettük fel az összehasonlításunk rendszerét. A mellékletben található térkép (Melléklet 01) ugyanezen emlékeket ábrázolja, a feltételezett összefüggések hálójának feltüntetésével.

település	szentély	szentélyboltozat	hajó	hajóboltozat	nyugati torony	déli előépítmény	ablak-mérmű
Andocs	XV	XV					
Balatonszemes	XIV						XIV
Igal		XIV-XV (?) ⁶⁶					
Marcali			XV-XVI				
Somogyszil	XV				XV		XV
Törökkoppány	XV	XV ⁶⁷					XV
Felsőnyék ⁶⁸	XV		XV				
Iregszemcse	XV						
Szakály	XV (?) ⁶⁹						
Fehérvárcsurgó					XV	XV	
Füle					XIV		
Vörösberény						XIV-XV	
Nagyvázsony	XV	XV	XV	XV			XV
Balatonfüred	XV					XV	
Alsóörs			XV ⁷⁰			XV (?) ⁷¹	
Szentkirályszabadja					XV		XV

⁶⁶ A szakirodalom alapján maradt nyoma (Guzsik 1983. 206.o), de a helyszínen már nem találtunk ilyet.

⁶⁷ szentélyátalakítás: 1490 (Guzsik 1983. 206.o.)

⁶⁸ A templom periodizációja sok helyen kérdéses.

⁶⁹ Van olyan 1722-es forrás, mely szerint „szentélye hiányzik” (K. Németh 2015. 147-148.o.); felmerül, hogy milyen magasságig?

⁷⁰ ÉNy-i és DNy-i támpillér

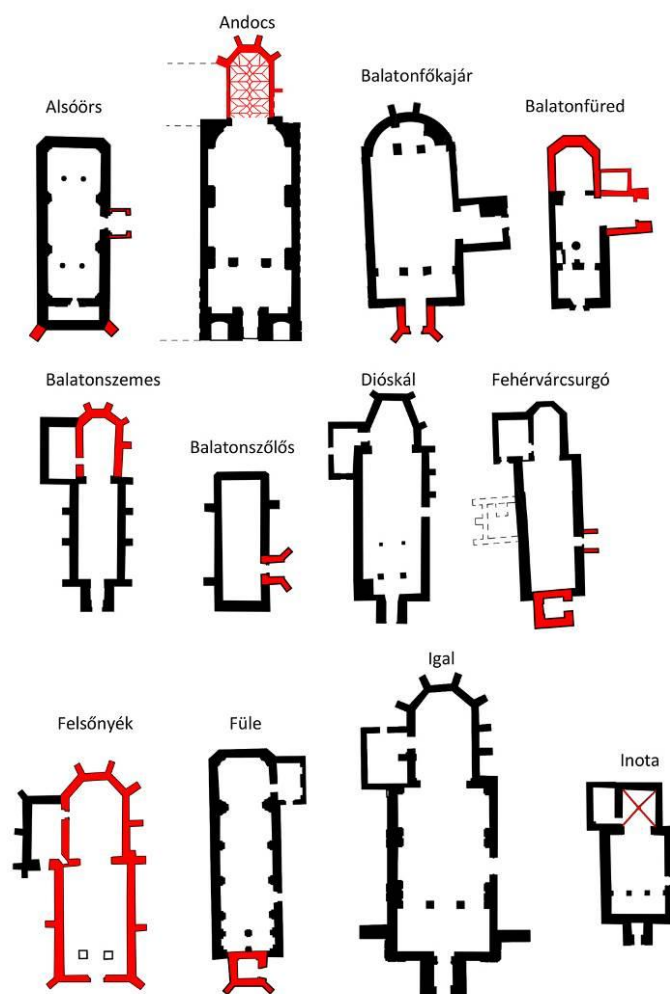
⁷¹ A forrásban a datálás a kapu keretkövére vonatkozik (Rainer 1996. 51.o.). Az előépítményt a szakirodalom az analógiaként idézett balatonfüredi rom kapcsán datálja. (Valter – Koppány – Gedeon – Nemcsics – Lengyel – Zimmel 1972. 178-179.o.)

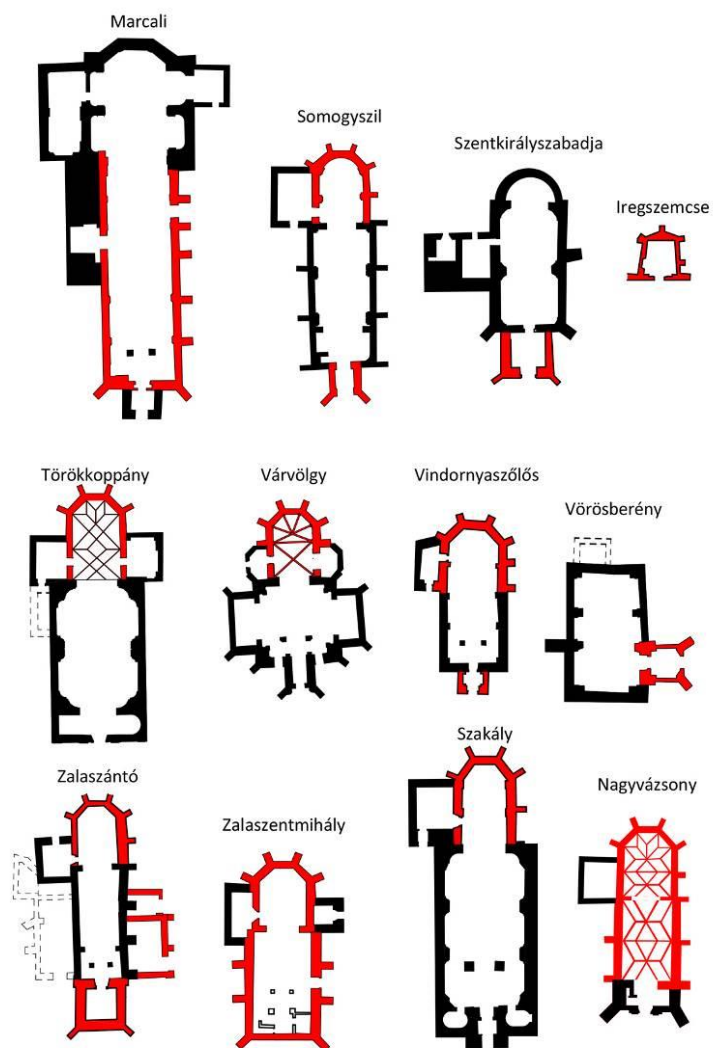
Inota
Balatonfőkajár
Balatonszőlős
Zalaszántó
Várvölgy
Vindornyaszőlős
Zalaszentmihály
Dióskál⁷²

	XV					
				gótikus		
					XIV	
XV				XV	XV	XV
XV/XIV	XV					
XV/XIV				gótikus		
XV	XV	XV	XV			XV

2. táblázat A vizsgált templomok késő gótikus elemei a szakirodalmi datálás megjelölésével

⁷² A XV. században volt gótikus átépítés, majd a XVIII. században ismét alakítottak rajta; egyik mértékéről sincs információ a szakirodalomban. (Németh 1976. 69.o.)

1. ábra A vizsgált templomok számunkra releváns elemei pirossal jelölve, a szakirodalomban szereplő datálás alapján

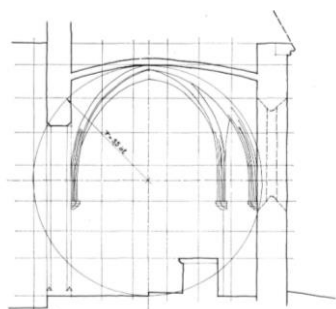

Szentélykialakítás

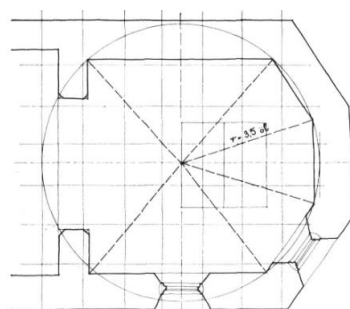
A vizsgált emlékek esetében a leggyakrabban a szentély őrzi a késő középkori periódus nyomát. A vizsgált épületek esetében ez általában a korszakra jellemző módon poligonális záródású, nyújtott szentély. Összesen a késő középkorból megmaradt szentéllyel rendelkező épületeink között 12 esetében a nyolcszög három oldalával záródó, egy esetben (Inota) egyenes záródású, és egy esetben (Iregszemcse) háromszög-szerűen záródó szentéllyel találkozhatunk.

Szentélyboltozatok

Több esetben a szentély boltozata is megmaradt, ezek Inota és Vár völgy kivételével (ahol bordás keresztboltozat van) a hálóboltozat fajtáit képviselik. A Törökkoppányban, Andocson, Nagyvázszonyban, Inotán és Vár völgyben még álló késő középkori szentélyboltozat mellett a szentélyboltozat homlokíveinek lenyomata ismert Zalaszentmihályon. Az írott források szerint az **igali templomban** „az egykori boltozat csekély nyomai a padlástérben kikövetkeztethetők”,⁷³ de ennek mi már semmi nyomát nem találtuk. A **balatonfüredi rom** esetében a boltozat ásatások során megtalált bordatöredékei és a szentély geometriájából kiindulva meghatározott építéskori alapegység felhasználásával e templom szentélyboltozatára született már elméleti rekonstrukció.⁷⁴ (29. kép, 30. kép) Ennek a szentélynek további érdekessége, hogy bár boltozott volt, nem épültek hozzá támpillérek, hanem „háromszög alakú alapozás-kiszélesedéseket találtunk, melyek a boltozat súlyát viselő falak megerősítésére szolgáltak a sarkokon”.⁷⁵

29. kép Balatonfüred. A templomrom szentélyének elméleti rekonstrukciója⁷⁶

30. kép Balatonfüred. A templomrom szentélyének elméleti rekonstrukciója Balatonfüred.⁷⁷

31. kép Balatonfüred. Bordaindítások a szentélyben

⁷³ Guzsik 1983. 206.o.

⁷⁴ Valter – Koppány – Gedeon – Nemcsics – Lengyel – Zimmer 1972. 178.o.

⁷⁵ Valter – Koppány – Gedeon – Nemcsics – Lengyel – Zimmer 1972. 159.o.

⁷⁶ Valter – Koppány – Gedeon – Nemcsics – Lengyel – Zimmer 1972. 178.o.

⁷⁷ Valter – Koppány – Gedeon – Nemcsics – Lengyel – Zimmer 1972. 178.o.

32. kép Balatonfüred. A szentélyboltozat nyomai

33. kép Balatonfüred. Támpillérek nélküli poligonális szentélyzáródás

Az **andocsi** szentély boltozata térgörbe-bordás boltozat, vagyis a hálóboltozat egy olyan fajtája, ahol a boltgerincen kialakuló mezőket ívesre formálják.⁷⁸ Császár László a térgörbe boltozatokról írt cikkében az andocsi boltozat legközelebbi párhuzamait a siklói várkápolnában és a soproni Szent János templomban véli megtalálni.⁷⁹ Guzsik Tamás a XV. században a pálos építészet általános tulajdonságának tekinti a hálóboltozat alkalmazását az apszisban – alapvetően az egyszerűbb, Parler-boltozathoz hasonlító típust.⁸⁰ A Császár által említett soproni boltozattal kapcsolatban ő pálos eredetet sejt, mert a boltozatot a sopronbánfalvai pálos kolostorban látható, „nagyvázsonyi típusú” hálóboltozat térgörbe változataként származtatja.⁸¹ A siklói várkápolna esetében viszont egy közelebről meg nem határozott „fejlettebb műhelyt” említ, mivel annak boltozatát és mérműves ablakait bonyolultabb szerkesztésűnek ítéli.⁸² E térgörbe-boltozatok jelentőségét Császár abban is látja, hogy a XV. század második felében ezek a boltozatok még szinte csak „szülőhelyükön”, az osztrák területeken jelentek meg, ám ezzel szinte párhuzamosan a Dunántúl területén is elkezdtek ilyeneket építeni.⁸³ Ő alkalmazásukat nem szerzetesrendi építőműhelyhez köti, hanem Hans Puchsbaum és követői, illetve Stephan Krumenauer, és vele kapcsolatban a bécsi építőpáholy munkásságával hozza összefüggésbe.⁸⁴

Az andocsi boltozat bordarendszeréről a térgörbe jellegén túl több megfigyelést tettünk. Egyrészt a szentély felé a boltozat „gerince” elkezd lejtetni (36. kép): az utolsó két ívnégyszög lejtőbb van a többinél. (Ez a „lejtés” egyébként a törökkoppányi boltozat (ld. később) esetében is megfigyelhető. (55. kép)) Ennek egyik lehetséges magyarázatának tartjuk, hogy a rövidebb falszakaszokra a szentély poligonális részénél azonos mintaív alkalmazásával alacsonyabb

⁷⁸ Császár 1970. 67.o.

⁷⁹ Császár 1970. 67.o.

⁸⁰ Guzsik 2003. 193.o.

⁸¹ Guzsik 1983. 209.o.

⁸² Guzsik 1983. 209.o.

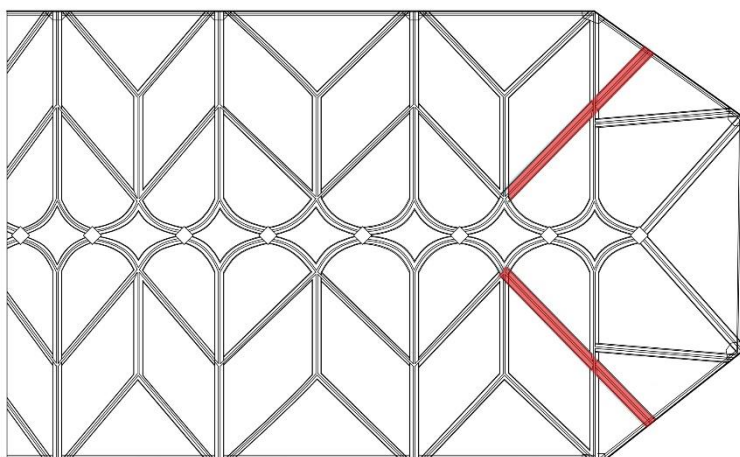
⁸³ Császár 1970. 66.o.

⁸⁴ Császár 1970. 65-66.o.

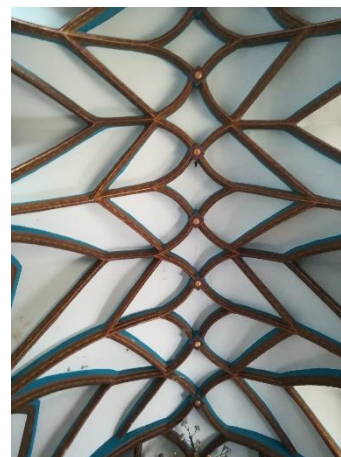

záradékú csúcsíves homlokívek jönnek ki, mint az északi és déli oldalakon - illetve ha azok záradékát megemelnék a szélesebb szakaszokra szerkesztett ívek záradékáig nagyon magas, a többitől látványosan eltérő arányú ívekké válnának. Az, hogy azonos mintaívek alkalmazására törekedtek, a középkori boltozatépítésre általában jellemző volt. Ez a „vezérgörbe felhasználásával történő szerkesztés” elve, vagyis hogy a hálóboltozat fő bordáit azonos ível rajzolták meg, mely a kivitelezést igen megkönnyítette.⁸⁵

Ugyanitt, ahol a szentélyzáródás kezdődik, az addigi bordarendszer szabályossága is felborul. A két [alaprajzon piros színnel bejelölt] borda (34. kép) itt „túlfut” azon a ponton, ahol a többi végződik, és egészen a homlokívekig tart. Véleményünk szerint ennek oka az lehet, hogy itt már nincs „párja”, ami szemből megtámasztaná azt a bordát, amibe ez belefut (az az ív, ami ennek közelébe ér ugyanarra a „főbordára” a másik irányból nincs teljesen szemben vele, így a kettő együtt igen kedvezőtlenül terhelné ezt a bordát). Így ennek az érdekes helyzetű bordának a továbbvezetése a falig, a homlokívhez pusztán a stabil letámasztást szolgálja. Az, hogy a homlokívhez való csatlakozása is meglehetősen esetleges helyen történik, szintén alátámaszthatja ezt az elméletet. (Egyébként ez a borda az öt keresztezővel nem „egyenértékű” módon csatlakozik, hanem „megszakad” a nagyobb bordánál és úgy folytatódik tovább a homlokívig).

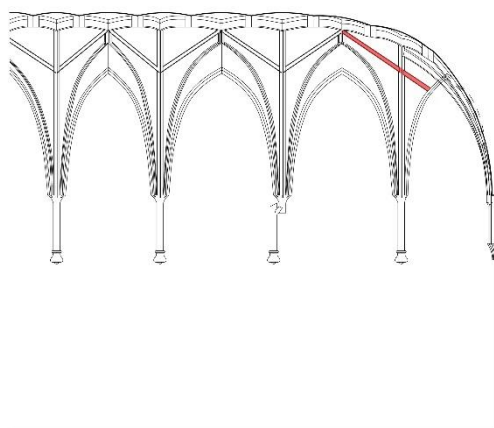

34. kép Andocs. Szentélyboltozat alaprajza. Saját felmérés

35. kép Andocs. Szentélyboltozat

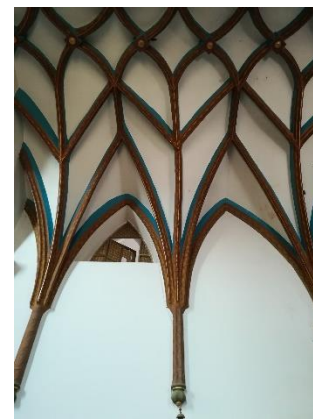
⁸⁵ Ther 2009. 9.o.

36. kép Andocs. Szentélyboltozat hosszmetsete Saját felmérés

37. kép Andocs. Szentélyboltozat

38. kép Andocs. Szentélyboltozat

A vizsgálatunk tárgyát képező emlékek közül a többi hálóboltozatos megoldást Guzsik Tamás mindig a **nagyvázsonyi kolostortemplom** boltozatrendszeréhez köti.

A nagyvázsonyi kolostortemplom boltozata már nem áll, de az épület szentélyének maradványain nyomai még látszanak. (42. kép) Az így adott információk - a homlokívek lenyomata a falon, melyből ismertté válik a boltváll magasság, és hogy az egyes ívek azonos magasságról indultak, illetve a födémgerendák nyomai a falszövetben, melyből (némi tűréshatáron belül) kikövetkeztethető a záradékmagasság⁸⁶ –Papp Szilárd álláspontja szerint még nem adnak elegendő információt a boltozat pontos rekonstrukciójához.⁸⁷ Ez a meglátás pusztán geometriai alapon kétségkívül igaz, hiszen a szentélypoligon sarkaiban láthatók bordaíndítások, melyekből az induló bordák számára és hozzávetőleges irányára lehet következtetni, a nyújtott szentély hosszoldalai ellenben már nincsenek meg a boltváll magasságáig, így azt, hogy innen hány borda indult ki, nem tudhatjuk. Ha a bordatöredékekből ismertnek tételezzük fel a görbületet, megállapítható annak a körnek a sugara, melyet a vezérgörbe szerkesztéshez használtak. Ám így még mindig kevés adat áll rendelkezésre egy egzakt szerkesztéshez. (A vezérgörbe szerkesztés használatát a késő középkori bordás boltozatoknál – a főbordák esetében mindenképp – biztosnak tételezhetjük fel.⁸⁸)

Már 1933-ban, Weszelowsky Béla által készült a boltozatról rekonstrukciós rajz, melyet Koppány Tibor is közöl (45. kép).⁸⁹ Ám ebbe egy azóta előkerült, és a kutatók feltételezése szerint a szentélyhez tartozó bordacsomópont nem illeszthető be.⁹⁰ A kérdéses elem „ψ” alakú,

⁸⁶ Ther 2009. 9.o.

⁸⁷ Papp 2005. 56.o.

⁸⁸ Sódor 1979. 1.o.

⁸⁹ Koppány 1964. 194.o. 14. ábra

⁹⁰ Papp 2005. 56.o.

„ahol a felső rész középső és bal oldali szárának megfelelő két borda alulról érkezik, a másik kettő pedig tovább felfelé indul”(40. kép), míg a Weszelowsky-féle rajzon egy borda indulna lefelé, és a többi felfelé, továbbá az elem szimmetrikus lenne a hossz tengelyére.⁹¹ (A bordacsomópont a nagyvázsonyi vár ásatásai során került elő, a kolostor szentélyéhez a kétszerhornyolt profiljának a szentély in situ bordaindításaival való azonossága alapján kötik, további néhány bordatöredéssel és egy bordaindítással együtt.⁹²)

Guzsik ellenben kijelentette, hogy a nagyvázsonyi kolostortemplom szentélyboltozata egyértelműen rekonstruálható, de ennek részletesebb magyarázatára nem tér ki.⁹³ Az általa ide rekonstruált boltozat a hajó és az apszis felett is hatszögre szerkesztett hálóboltozat, a hossz tengely mentén sorolva.⁹⁴ (39. kép) A fent leírt csomóponti elem a Guzsik-féle rekonstrukcióba sem illeszthető be, mivel abban nincs is olyan csomópont, ahol négy borda találkozik.

Felvetődhet a kérdés, hogy a korábbi rekonstrukciók cáfolatára használt csomópont bizonyosan a kolostorból származik-e, a bordaprofilok azonossága elegendő bizonyíték-e a kő ide helyezéséhez?⁹⁵ Hiszen a várban, a kolostorban és a plébániatemplomban szinte egyszerre, az 1480-as évek elején zajlottak az építkezések,⁹⁶ melyek mind ugyanahhoz az építetűhöz köthetők, így valószínűsíthetően a kőfaragók, kőművesek mindhárom építkezésen dolgozhattak.⁹⁷

A nagyvázsonyi kolostortemplom boltvállainak kialakítását mint „fecskefarkas boltindítás” lehet leírni, mivel a bordák a falsík előtt összemetsződnek, és az összemetsződés után még tovább folytatódnak. A boltvállaknál gyámköveket nem alkalmaztak.⁹⁸ (43. kép, 44. kép) A fecskefarkaszerű kialakítás alkalmazását Európában a kutatások Peter Parler köréhez, és az ő jellegzetességének számító egyéb formák használatának terjedési irányához kötik; alkalmazásának kezdetei (egyszerű formában) a XIV-XV. századra tehetőek.⁹⁹ Használata megközelítőleg 1470 után vált Európa-szerte olyan elterjedtté, hogy építészeti összefüggések irányának meghatározása már nem lehetséges belőle.¹⁰⁰ A vázsonyi kolostorban a Kinizsi-féle

⁹¹ Papp 1995. 64.o.

⁹² Papp 2005. 55.o.

⁹³ Guzsik 1983. 202.o.

⁹⁴ Guzsik 1983. 202.o.

⁹⁵ Papp 1995. 62.o.

⁹⁶ Éri 1969. 26.o.

⁹⁷ Éri 1969. 24.o.

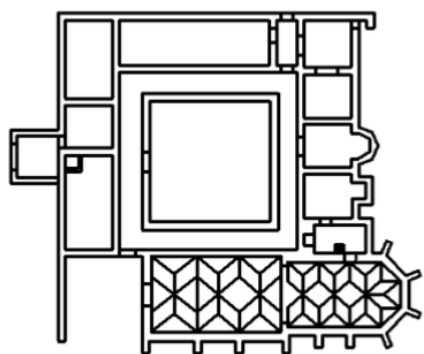
⁹⁸ Guzsik 1983. 202.o.

⁹⁹ Papp 2005. 96.o.

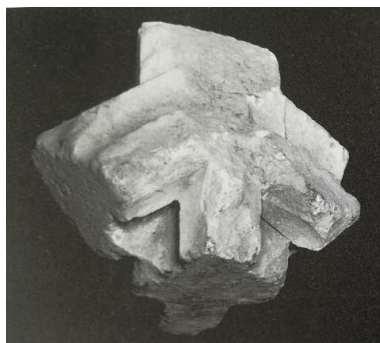
¹⁰⁰ Papp 2005. 97.o.

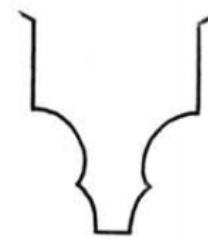
építkezések az 1480-as évek elején zajlottak,¹⁰¹ és minden jel arra mutat, hogy Kinizsi udvari kapcsolatain keresztül a királyi építkezések hatottak szerkezeti és formavilágukra.¹⁰²

39. kép Nagyvázsony. A kolostortemplom boltozati alaprajzának rekonstrukciója Guzsik Tamás szerint

40. kép Nagyvázsony. A kolostortemplom szentélyboltozatának csomópontjaként azonosított töredék.

41. kép Bordaprofil vázlata (Nagyvázsony kolostortemplom, Nagyvázsony plébániatemplom, Zalaszentő, Karmacs)¹⁰³

42. kép Nagyvázsony. A kolostortemplom szentélyének romja a szentélyboltozat maradványaival

43. kép Nagyvázsony. Boltváll a kolostortemplom szentélyében

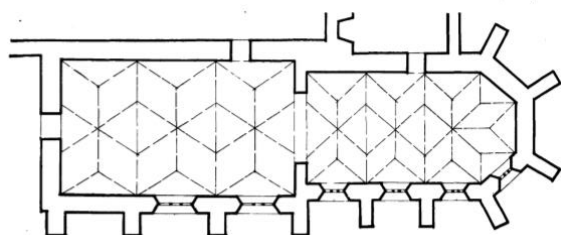

44. kép Nagyvázsony. Boltváll a kolostortemplom szentélyében

¹⁰¹ Papp 2005. 52.o.

¹⁰² Papp 2005. 52-54.o.

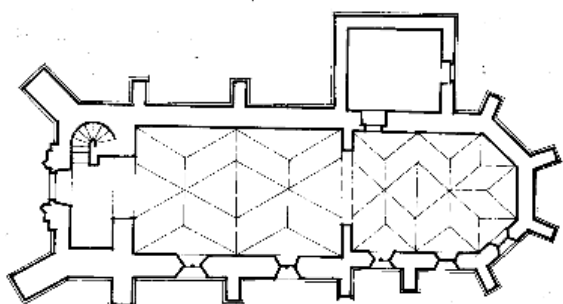
¹⁰³ Koppány 1964. 190.o.

45. kép Nagyvázsony. Kolostortemplom boltozatának elméleti rekonstrukciója Weszelowsky és Koppány szerint¹⁰⁴

Nagyvázsony plébániatemploma esetén a hajóban hatszögre, az apszisban nyolcszögre szerkesztett hálóboltozat található (46. kép), és a boltozati rendszer Guzsik szerint a nagyvázsonyi kolostor legközvetlenebb hatásának tekinthető,¹⁰⁵ hiszen mindkét emlék XV. századi építési periódusa Kinizsi Pál építetői tevékenységéhez köthető.

A hajó és a szentély boltozata részleteiben megegyezik (pl. a bordák méretei és profilja), a szerkesztésük különbsége a szélességi méretek eltéréséből adódhat.¹⁰⁶ Újszerű megoldásnak tekinthető a templom hossz tengelyében lévő boltmezőkben a keresztirányú bordák alkalmazása.¹⁰⁷ A plébániatemplom esetében a boltvállaknál a bordák egy pontban találkoznak, nem fecskefarkasan (ami a salgföldi kolostor megoldásával egyezik meg).¹⁰⁸ (49. kép)

46. kép Nagyvázsony, plébániatemplom. Alaprajz a boltozat jelölésével¹⁰⁹

A **salgföldi kolostor templomának** boltozata is elpusztult, és rekonstrukciója nem tekinthető bizonyosnak. 1976-os cikkében Sch. Pusztai Ilona a boltozatot a nagyvázsonyi kolostor (Guzsik féle) rekonstrukciójának bonyolultabb változataként ábrázolja (47. kép),¹¹⁰ mely elméleti rekonstrukciót Guzsik nem tartja meggyőzőnek, és „szerkezeti szempontból is vitathatónak”

¹⁰⁴ Koppány 1964. 194.o. 14. ábra

¹⁰⁵ Guzsik 1983. 202.o.

¹⁰⁶ Guzsik 2003. 193.o.

¹⁰⁷ Guzsik 2003. 193.o.

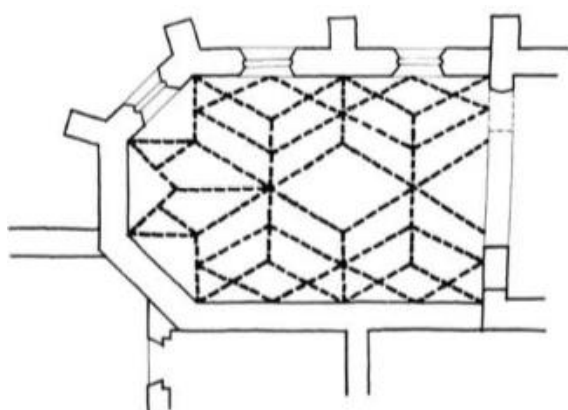
¹⁰⁸ Guzsik 1983. 204.o.

¹⁰⁹ Koppány 1964. 189.o. 1. ábra

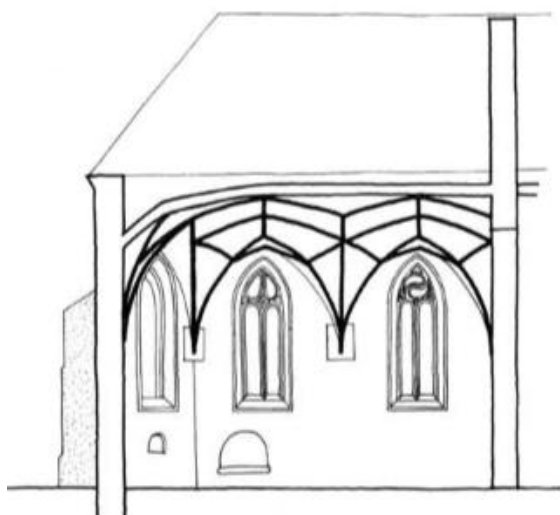
¹¹⁰ A boltozat és a mérműves ablakok rekonstrukciója is Szakál Ernő szobrászművész munkája (Zsiray – Pusztai 1967. 255.o.)

nevezi, megjegyezve, hogy a háló bizonyos elemeinek elhagyásával az általa Nagyvázsonyra rekonstruált boltozat mását kapjuk.¹¹¹ A salföldi rommal kapcsolatos írás semmilyen megfontolást nem közöl, amivel a rekonstrukciót alátámasztja, és mint korábban láthattuk, a nagyvázsonyi boltozat, így az arra alapozott egyéb rekonstrukciók sem tekinthetők minden kétséget kizárónak, így ezt a boltozatot nem használjuk a továbbiakban összefüggések alátámasztására.

48. kép Salföld. A kolostortemplom szentélye

47. kép Salföld. Kolostortemplom boltozata Szakál Ernő szerint.¹¹²

49. kép Salföld. Didaktikus céllal visszahelyezett boltozatindítások a szentélyben

50. kép Salföld. Didaktikus céllal visszahelyezett boltozatindítás a szentélyben. (Rekonstruált mérműves ablak)

A Guzsik által gyakran említett „vázsonyi pálos körből” a **karmacsi templom** szentélyboltozata az, mely ismert még, annak ellenére, hogy az épületet 1895-ben elbontották. A bontás előtt Rómer Flóris kérésére Henz Antal felmérte az épületet.¹¹³ Guzsik szerint a szerkezet a nagyvázsonyi kolostor (általa rekonstruált) szentélyboltozatának pontos mása volt, egy boltmezővel rövidebb verzióban.¹¹⁴ (51. kép) Itt a korábban kifejtett geometriai

¹¹¹ Guzsik 1983. 203.o.

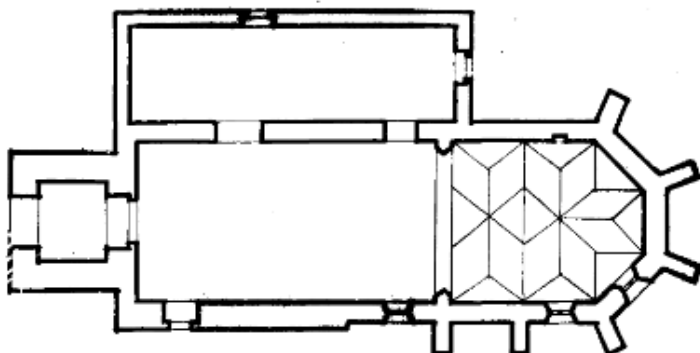
¹¹² Zsiray – Pusztai 1967. 253.o. 16. ábra

¹¹³ Koppány 1972. 225-226.o.

¹¹⁴ Guzsik 1983. 204.o.

visszaszerkeszthetőségekben lévő bizonytalanságok miatt felmerülhet a kérdés, hogy a nagyvázsonyi rekonstrukció készítésekor mennyiben volt befolyásoló tényező a Karmacsról ismert boltozati forma, különösen a korábban kifejtett bordacsomópontot érintő kérdések tükrében. Bár mint arra Koppány Tibor felhívja a figyelmet, a nagyvázsonyi kolostortemplom és plébániatemplom, valamint a zalaszántói és a karmacsi templomok bordaprofiljai azonos formájúak (41. kép),¹¹⁵ nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez a kialakítás a korszakban általános volt az ország területén, így pusztán ez alapján nem lehet szoros összefüggéseket feltételezni.

51. kép Karmacs. Az egykori templom szentélyboltozatának alaprajza¹¹⁶

Guzsik korábbi munkáiban a **törökkoppányi** szentély boltozatát még egy a XV. században Somogy megyében működő ferences építőműhellyel hozza összefüggésbe, a köröshegyi,¹¹⁷ andocsi és segesdi templomokkal együtt. Erre utaló bizonyítékként sorolja fel a szerkesztésmódon kívül a bordák profilképzését és a gyámkövek kialakítását is,¹¹⁸ ám később mégis egyértelműen a nagyvázsonyi pálosokhoz köti a szerkezetet,¹¹⁹ mivel kvadratikus szerkesztésének alapelemiben már a „vázsonyi típushoz” hasonlít, de hozzáteszi, hogy a Parler-boltozat szerkesztésével is mutat hasonlóságokat.¹²⁰ Itt lényegében abban látjuk a kérdés mibenlétét, hogy az átfogóbb, szerkezeti jellegű megfontolások, vagy a részletformák alkalmasabbak egy-egy „építőműhely” azonosításához. Guzsik véleményének fent leírt változását is alapul véve, talán valóban az átfogó elvek, hiszen a boltozat szerkesztését meghatározó mester inkább lehet köthető egy ilyen nagyobb hatású „körhöz”, mint a kőfaragók, akik az adott konkrét építkezésen dolgoztak. (ld. még később)

¹¹⁵ Koppány 1964. 13. és 15. ábrák; Koppány 1964. 190.o.

¹¹⁶ Koppány 1964. 12. ábra

¹¹⁷ Nem határozza meg, hogy ez alatt az általa késő középkorinak tartott keresztboltozatot (ld. még később), vagy a nyomokban ismert hálóboltozatot érti ez alatt.

¹¹⁸ Guzsik 1975. 207.o.

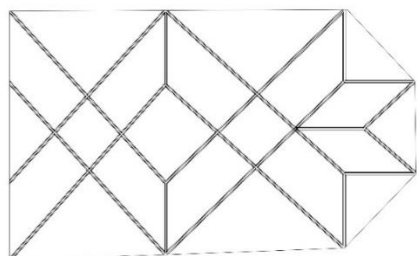
¹¹⁹ Guzsik 1983. 202.o.

¹²⁰ Guzsik 1983. 202.o.

Azonban tekintsük most a törökkoppányi boltozat vázsonyi boltozattal való kapcsolatát a geometriai megfontolásokat alapul véve. Császár László a Peter Parler által (feltehetőleg) a váltóboltozatos rendszerből kisserkesztett „soros rombuszháló boltozatot”, aminek egyik példája a nagyvázsonyi plébániatemplom (és talán a kolostortemplom is), megkülönbözteti a Parler-boltozatként ismert „párosbordás keresztháló boltozattól”. Ez utóbbiról elképzelhetőnek tartja, hogy az előbbiből lett továbbfejlesztve, tehát szerkesztése tekintetében fejlettebb a geometriája.¹²¹ Ezt elfogadva felmerül a kérdés, hogy lehet-e a törökkoppányi boltozatot a pálos műhely hatásának tekinteni, hiszen a forma Magyarország területére való leszármazását Császár külön vonalon adja meg,¹²² és a két boltozat építése között mindössze néhány év van (Törökkoppány esetében az 1490-es évszám, míg a nagyvázsonyi példánál az 1480-as évek közepe az elfogadott datálás). Ha pedig mégis ugyanaz a „műhely” dolgozott itt, bizonyos, hogy nem a műhelyen belül fejlesztették tovább a formát, más területekkel egyező eredménnyel, hanem külső forrásból érkezett tudást alkalmaztak.

Annak ellenére, hogy a középkori templomhajó elpusztult, régészeti leletek alapján feltételezhető, hogy a törökkoppányi templomot szentélyéhez hasonlóan hajójában is hálóboltozat fedte.¹²³

52. kép Törökkoppány. A szentélyboltozat alaprajza. Saját felmérés

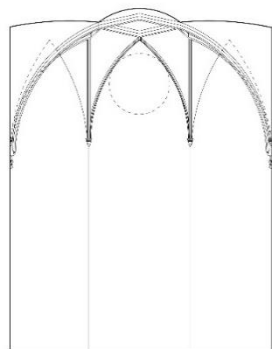

53. kép Törökkoppány. A szentélyboltozat felülről nézve

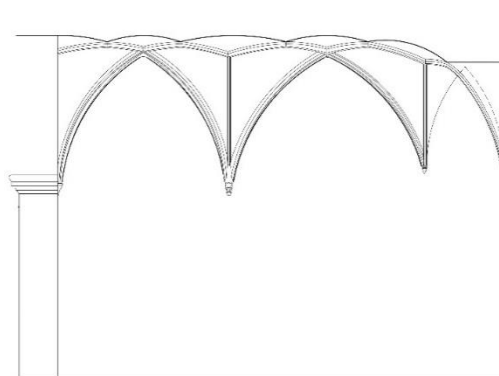
¹²¹ Császár 1983. 44.o.

¹²² Császár 1983. 44.o.

¹²³ Sipos Imre SJP publikálta a régészeti ásatás eredményeit. Az ásatás során találtak ilyen boltozatdarabokat. (Sipos 2013. 166.o.)

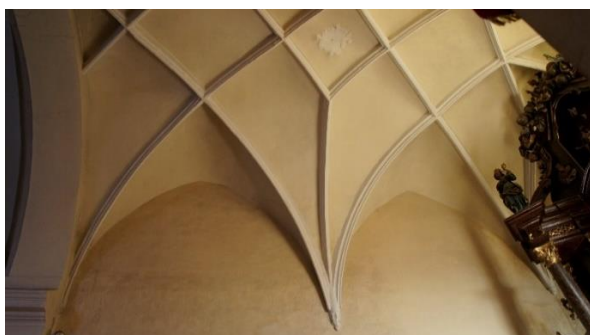
54. kép Törökkoppány. A szentélyboltozat keresztmetszete. Saját felmérés

55. kép Törökkoppány. A szentélyboltozat hosszmetzete. Saját felmérés

56. kép Törökkoppány. Szentélyboltozat

57. kép Törökkoppány. Szentélyboltozat

Koppány Tibor a **zalasántói** templom boltozatait is pontosan Nagyvázsöny mintájára rekonstruálta, a levésett bordaindításokból és a megmaradt bordadarabokból szerkesztve, azt is hozzátéve, hogy a zalaszántói emlék és a nagyvázsónyi plébániatemplom boltozati bordáinak profilja és mérete is nagyjából egyezik.¹²⁴ (61. kép) Megjegyeznénk, hogy a bordaindításoknak valóban megmaradtak a szentélyben (59. kép, 60. kép), ám az ezekből kiinduló bordák iránya már nem állapítható meg. Felülről, a tetőből sem látszik olyan nyom, ami további adattal szolgálna a késő gótikus periódust illetően. A templom szentélyében zajlott ásatások során viszonylag nagyszámú gótikus borda került elő, de az a közölt publikációkból nem derül ki,

¹²⁴ Koppány 1964. 190.o.

hogy ezek között volt-e bordacsomópont is. Bár Koppány a boltozatot „egyértelműen rekonstruálhatónak” nevezi,¹²⁵ ennek pontos indoklását nem közli. Így abból kiindulva, hogy a boltvállak már nem maradtak meg olyan mértékben, hogy az onnan induló bordák pontos száma és iránya megállapítható legyen, és a hivatkozott cikk a maival azonos állapotot rögzít, az egzakt, pusztán geometrián alapuló elméleti rekonstrukció minden kétséget kizáró voltát nem tartjuk valószínűnek.

Távolabbról szemlélve a zalaszántói templom boltozatának kérdését, felmerül bennünk, vajon az elméleti rekonstrukcióra vonatkozó törekvések eredményét mennyiben befolyásolta a templom Nagyvázsonyhoz való kötődése, és viszont, e kötődés feltételezését a boltozat rekonstrukciója. Ugyanakkor a nagyvázsonyi plébániatemplom és a zalaszántói templom XV. századi szentélybővítéseinek szerkezetében és formailag jelentkező hasonlóságát Kozák Károly is megfigyelte, és arra a következtetésre jutott, hogy „a zalaszántói templom szentélybővítését már 1481 előtt befejezték, s az itt dolgozó műhely ment át Nagyvázsonyba”.¹²⁶ Tehát ő lényegében fordítva értelmezi a helyzetet, mint a többi kutató. Ez sem lehetetlen, ám egyik elmélet mellé sem lehet mindent eldöntő érvet állítani.

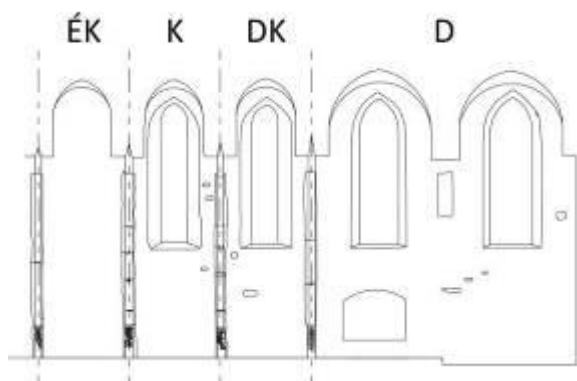
58. kép Zalaszántó. A szentély kívülről

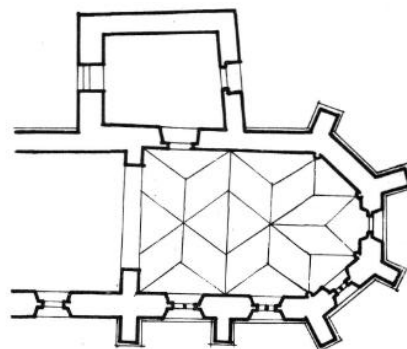
59. kép Zalaszántó. Szentélyboltozat napjainkban

¹²⁵ Koppány 2014. 315.o.

¹²⁶ Kozák 1962. 229.o.

60. kép Zalaszentmiklós. A szentély belső falnézetei. Saját felmérés

61. kép Zalaszentmiklós boltozatának elméleti rekonstrukciója Koppány szerint

Guzsik Tamás a hálóboltozat alkalmazását (annak is a Parler-boltozat szerkesztéséhez közel álló módját) egyértelműen a korszak pálos építészetének sajátosságaként tartja számon, és a „vázsonyi pálos építőműhely” levezetésében is kiemelt szerepet kap ez az elem.¹²⁷ Koppány Tibor ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy késő középkori Magyarországon ez a boltozási mód egyáltalán nem számít egyedülállónak, bár a Guzsik által összefüggésbe hozott emlékek (Zalaszentmiklós, Karmacs, Nagyvázsony, Salföld) kapcsolatát ő is megállapította.¹²⁸ A boltozatok tanulmányozása során felvetődött összefüggések esetében jó iránymutatásnak tűnik Papp Szilárd megállapítása, miszerint a (háló) boltozatoknak nagyon sokféle formai variációja létezik, és két adott emlék esetében a pontos egymásnak való megfelelés „szoros kapcsolatról árulkodhat”, de az egyszerűbb formai megoldásokat területtől függetlenül igen nagy korszakhatárokon belül alkalmazták, így azok ilyen levezetésekre kevésbé alkalmasak.¹²⁹

Az előzőekben kitértünk arra, hogy pont a Guzsik által meghatározott kiindulópont, a nagyvázsonyi kolostortemplom hálóboltozatának rekonstrukciója kérdésesnek tekinthető. Ugyanakkor a szerkesztésbeli hasonlóság egyértelmű a bizonyosan ismert boltozatok, a nagyvázsonyi Szent István templom, Karmacs, és részben Törökkoppány tekintetében is. Az előző kettő teljes azonossága talán alapot adhat egy közvetlen leszármazási út elfogadásához, de a hálóboltozatok 15. század végén való elterjedtsége, és a szerkesztés Parler-boltozatokhoz való nagyobb hasonlósága Törökkoppány esetében már óvatosságra int minket (ld. feljebb).

A Parler-boltozat alkalmazásának kezdete a XIV. század második harmadára tehető, első példája feltehetően az 1370-es években elkészült prágai székesegyház szentélyboltozata.¹³⁰ Viszont Magyarországra a hatások nem egy kiindulópontból, és nem egy úton érkeztek. Hiszen

¹²⁷ Guzsik 1983. 202.o.

¹²⁸ Koppány 1964. 193.o.

¹²⁹ Papp 2005. 129.o.

¹³⁰ Császár 1983. 44.o.

például a nyírbátori templom boltozatának kialakítása inkább sváb területekre volt jellemző, míg a siklói várkapolna térgörbe-bordás boltozatának, melyet egyes kutatók szoros összefüggésbe vonnak az általunk is vizsgált andocsi szentélyboltozattal¹³¹ (bár a siklói boltozat szerkesztése bonyolultabb¹³²), eredete ellenben inkább Prágában kereshető, közép-rajnai és bajor példákon keresztül jutva hazánkba.¹³³ A nagyvázsonyi, és így áttételesen a tőle származtatott többi boltozattal kapcsolatban is, jelenleg ez a délnémet irányzathoz levezethető eredet az elfogadott álláspont.¹³⁴

Összességében a nagyvázsonyi boltozatot és az ahhoz kapcsolódó további ilyen szerkezeteket szemlélve úgy látjuk, hogy a bizonyosan ismert emlékek (Karmacs és Nagyvázsony plébániatemploma) valóban igen nagyfokú hasonlóságot mutatnak egymással, és ennek kiindulópontja legnagyobb valószínűséggel - az építkezés jelentőségét alapul véve – lehetett a nagyvázsonyi plébániatemplom. Amit itt ki szeretnénk hangsúlyozni, az lenne, hogy, a következtetés alapja és tárgya között a kapcsolatnak minden esetben egy irányba kell mutatnia, azaz nem bizonyíthatjuk egy szerkezet vagy forma eredetét egy olyan elméleti rekonstrukcióra alapozva, mely rekonstrukció létrehozásakor a hiányzó adatokat a feltételezett eredet helyéről vett analógiákkal töltjük ki. Az itt boncolgatott témához kapcsolódó szakirodalom áttekintése után úgy látjuk, ezek az ok okozati viszonyok zavarossá váltak, így fontosnak éreztük kihangsúlyozni az elméletek bizonytalanságait, így a további gondolatok felvázolása során tisztán láthatjuk, mi tény, mi feltevés és mi következtetés a kapcsolati rendszerek tekintetében.

Zalaszentmihályon az egykor a hajót és a szentélyt fedő boltozatok homlokívei mindenhol megmaradtak a falakban (62. kép, 63. kép), csakúgy, mint a kőröshegyi obszerváns ferences kolostor esetében is. (68. kép, 69. kép, Melléklet 79) Az utóbbinál a múlt század 60-as éveiben folyt ásatásból előkerült bordák ismeretében Koppány Tibor arra a következtetésre jutott, hogy Kőröshegyen „a nagyvázsonyi és a salgföldi kolostortemplomokéhoz hasonló gazdag hálóboltozat” lehetett.¹³⁵ A boltozatnyomokat mindkét emléknél pontosan felmértük (a Kutatásmódszertan c. fejezetben leírt módszerrel). Mindenképp meg kell jegyeznünk, hogy pusztán a homlokívek lenyomata nem ad elég információt ahhoz, hogy az adott boltozat háló- vagy keresztboltozat geometriával készült-e, és Zalaszentmihály esetében nem tudunk róla,

¹³¹ Császár 1970. 67.o.

¹³² Guzsik 1983. 209.o.

¹³³ Papp 2005. 130.o.

¹³⁴ Koppány 2003. 32.o.

¹³⁵ Koppány 1993. 30.o.

hogy került volna elő olyan bordacsomópont, ami ezt a kérdést eldönthetné. Itt ismereteink szerint ásatás nem zajlott, csak terepbejárás történt 1989-ben.¹³⁶

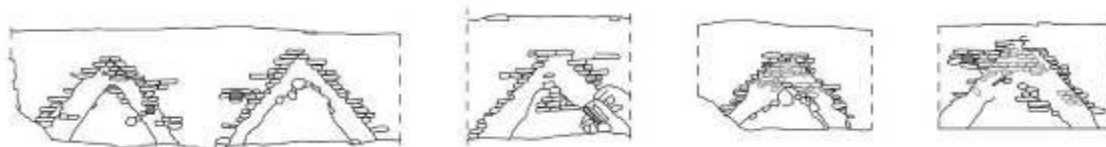
Ugyanakkor, ha a szentély adott geometriájára felszerkesztjük a homlokívek által meghatározott boltszakaszok alaprajzát keresztboltozatként, az haránt irányban igen nyújtott formát eredményezne, szemben a vizsgált minta két ilyen geometriájú elemével (Balatonfüred, Vár völgy), ahol közel négyzetes alaprajz adódik a nyújtott szentély hosszoldalánál. Ilyen arányú keresztboltozatok sorolásával fedett terek alkalmazására nincs széles körben ismert analógia, ha van is rá példa, az semmi esetre sem jelent szokványos tendenciát. Hálóboltozat esetén ennél kétségtelenül jobb arányú bordaváz képezhető, de ennek pontosabb meghatározása a jelenleg ismert adatokból lehetetlen.

62. kép Zalazsentmihály. Boltozat homlokívének nyoma a hajóban

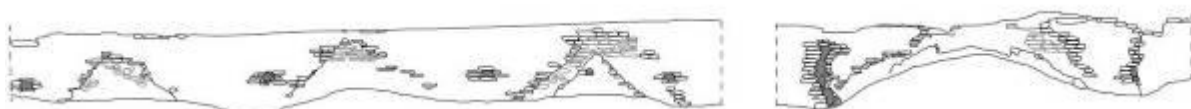
63. kép Zalazsentmihály. Boltozat homlokívének nyoma a szentélyben

64. kép Zalazsentmihály. Homlokívek nyoma a szentélyben (észak, északkelet, kelet, délkelet). Saját felmérés

65. kép Zalazsentmihály. Homlokívek nyoma a szentélyben (dél). Diadalív nyoma a szentély felől. Saját felmérés

66. kép Zalazsentmihály. Homlokívek nyoma a hajóban (észak). Diadalív nyoma a hajó felől. Saját felmérés

¹³⁶ <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/53554> (2019.10.18.)

67. kép Zalaszentmihály. Homlokívek nyoma a hajóban (dél). Nyugati homlokzati fal a hajó felől. Saját felmérés

68. kép Kőröshegy. Boltozatok homlokívei a szentély falában

69. kép Kőröshegy. Boltozatok homlokívei a hajó falában

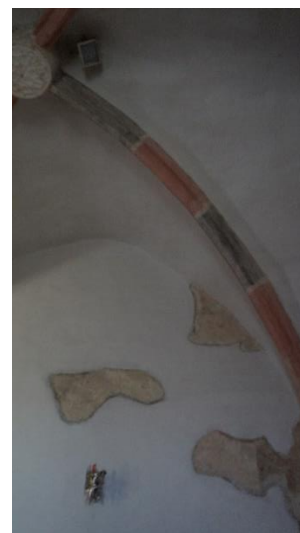
Az eddigiekhez képest az **Inotán** megmaradt (feltehetően) XV. századi szentélyboltozat¹³⁷ egy jóval egyszerűbb szerkesztésű bordás keresztboltozat. (73. kép, 74. kép) Mivel a szentély falait a XIII vagy a XIV. századra datálják,¹³⁸ itt az adott geometriájú, egyenes záródású szentély újraboltozásáról van szó, mely esetében természetesen a keresztboltozat szerkesztése a leglogikusabb megoldás, így véleményünk szerint ez esetben nem sok értelme van a forma mögött mélyebb kötődéseket keresni.

70. kép Várpalota-Inota. Szentélyboltozat

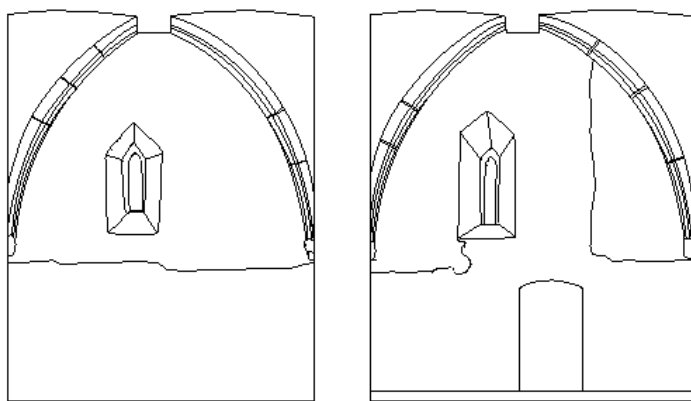

71. kép Várpalota-Inota. Szentély boltozat indítása

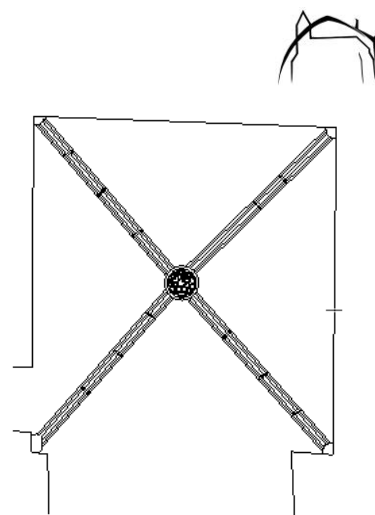

72. kép Várpalota-Inota. Szentélyboltozat részlete.

¹³⁷ Koppány 1972. 213.
Guzsik 1979. 199.

73. kép Várpalota-Inota. Szentélyboltozat hosszmeteszete és keresztmeteszete. Saját felmérés

74. kép Várpalota-Inota. Szentélyboltozat alaprajza. Saját felmérés

A részletes feldolgozásra került templomok közül a **várvölgyi** rendelkezik még álló gótikus boltozattal. A szentélye Guzsik szerint XV.,¹³⁹ más források a szerint XIV. századi.¹⁴⁰ A szentélyboltozatot írott források bordás keresztboltozatnak nevezik meg, melyet a poligonális szentélyzáródás geometriája miatt „kiegészítő” bordákkal és boltsüvegekkel láttak el.¹⁴¹ A boltozat (alapraxzi) szerkesztésének logikája megegyezik a balatonfüredi rom esetében visszarekonstruálttal (ld. feljebb), azzal a különbséggel, hogy itt a szentély nyújtottabb arányai miatt két boltszakaszt alakítottak ki. Elfogadva Guzsik állítását, miszerint a szentély kialakítása egy XV. század végi átépítés eredménye (melyet a hajó és szentély szélességi viszonyait kiemelve szintén a nagyvázsonyi körhöz sorol),¹⁴² máris láthatjuk, hogy az „építőműhelyek” létét elfogadva is több tényező alakította az épületek formakincsét. Hiszen a szentélygeometriából kiindulva itt is lett volna lehetőség ennél bonyolultabb (és reprezentatívabb) hálóboltozat szerkesztésére, ennek ellenére mégsem így tettek. E ponton pedig vissza szeretnénk csatolni a zalaszántói boltozat elméleti rekonstrukciós kérdéseivel – ha a feltételezett építőműhely forrás boltozatát a rekonstrukció során figyelmen kívül hagyjuk, és pusztán a bizonyosan ismert geometriából indulunk ki, nem elképzelhető-e abban az esetben is akár egy ilyen megoldás?

¹³⁹ Guzsik 2003. 194.o.

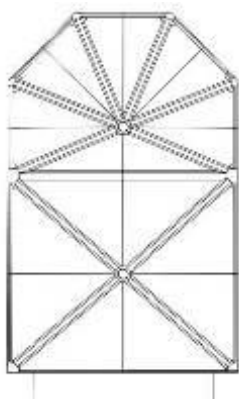
¹⁴⁰ Tamási 1993. 102.o.; ZMM. 106.o.

¹⁴¹ Tamási 1993. 102.o.

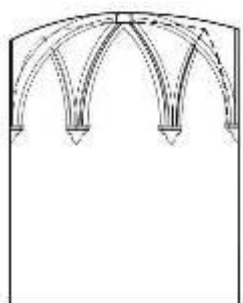
¹⁴² Guzsik 1983. 204.o.

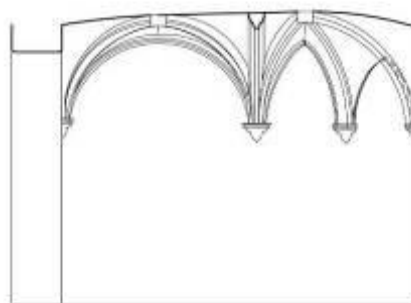
75. kép Várköly. Szentélyboltozat

76. kép Várköly. Szentélyboltozat alaprajz. Saját felmérés

77. kép Várköly. Szentélyboltozat keresztmetszet. Saját felmérés

78. kép Várköly. Szentélyboltozat hosszmetset. Saját felmérés

A szentély és a hajó kapcsolata, térarányok

A szentélykialakítás kapcsán felmerül még a szentély és a hajó kapcsolatának kérdése. A templomokra, melyeket jelen kutatás során vizsgálunk, kivétel nélkül igaz, hogy szentélyük „nyújtott szentély”.

A teremtemplom elrendezés a középkor végén „a magyar középkori építészet vezető típusának” tekinthető, és Marosi véleménye szerint a koldulórendi építészetből eredeztethető, mely hatott például a pálos építészetre és a falusi plébániatemplomokra is.¹⁴³ Guzsik Tamás viszont a szentély és a hajó közel azonos szélességét a pálos építészet hatásaként nevezi meg.¹⁴⁴ Az alábbi táblázatban (3. táblázat) foglaltuk össze a jelen dolgozat keretein belül felmért templomok XV. századi periódusában a szentély és a hajó szélességének viszonyát (amennyiben az adott emlék esetén ez jelenleg még értelmezhető).

település	szentély	hajó	nyugati torony	szentély keskenyebb a hajónál	szentély és hajó (közel) azonos szélességű
Andocs	XV				nincs adat
Balatonszemes	XIV				
Igal					nincs adat
Marcali		XV- XVI			
Somogyszil	XV		XV	+	
Törökkoppány	XV				+
Felsőnyék¹⁴⁵	XV (?)	XV (?)		+	
Iregszemcse	XV	-			nincs adat
Szakály	XV (?) ¹⁴⁶				nincs adat
Fehérvárcsurgó			XV	gótikus szentélyperiódus nem volt, a román szentély a hajónál keskenyebb volt	
Füle			XIV		nincs adat
Vörösberény					nincs adat
Nagyvázsony	XV	XV			+
Balatonfüred	XV				+
Alsóörs		XV ¹⁴⁷			nincs adat
Szentkirályszabadja			XV		nincs adat
Inota					nincs adat
Balatonfőkajár			gótikus		nincs adat
Balatonszőlős					nincs adat
Zalaszántó	XV		XV		+
Várvölgy¹⁴⁸	XV/XIV				+
Vindornyaszőlős	XV/XIV		gótikus		+

¹⁴³ Marosi 1994. 50.o.

¹⁴⁴ Guzsik 1983. 204.o.

¹⁴⁵ A templom periodizációja sok helyen kérdéses. (K. Németh 2015. 66-67.o.)

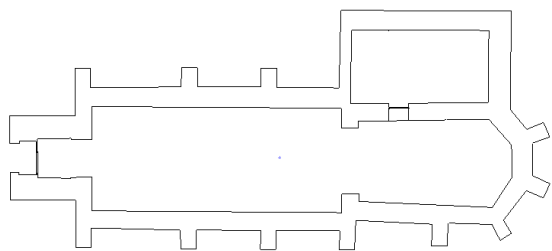
¹⁴⁶ Van olyan 1722-es forrás, mely szerint „szentélye hiányzik” (K. Németh 2015. 147-148.o.); felmerül, hogy milyen magasságig?

¹⁴⁷ ÉNy-i és DNy-i támpillér (

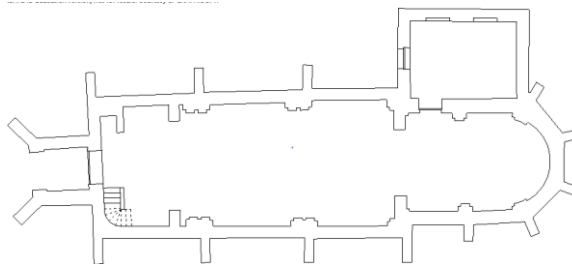
¹⁴⁸ átépítés előtti állapot alaprajza (Koppány 1993. 25.o. 13/c. ábra)

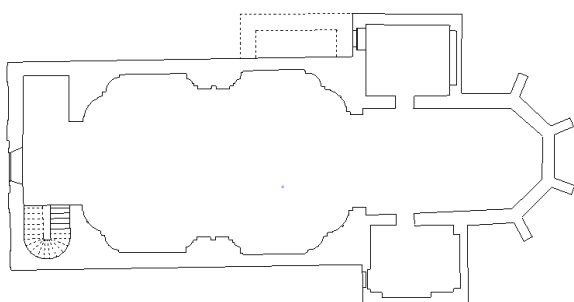
ennél is kevésbé ismert, de a két épületrész viszonya Felsőnyékhez hasonlóan alakul: a szentély a hajónál itt is keskenyebb. (89. kép)

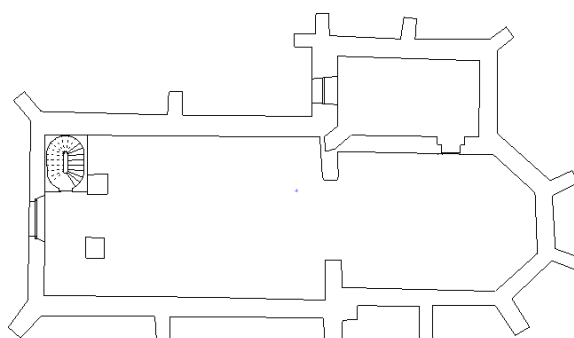
79. kép Balatonszemes. Alaprajz Saját felmérés

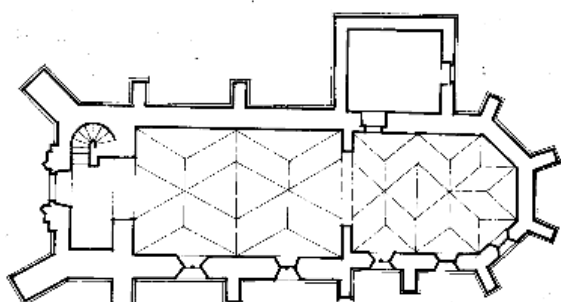
80. kép Somogyiszil alaprajz. Saját felmérés

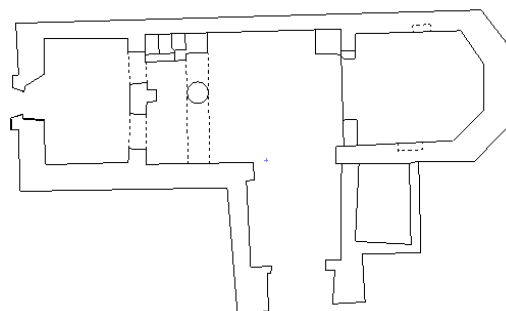
81. kép Törökkoppány. Alaprajz. Saját felmérés

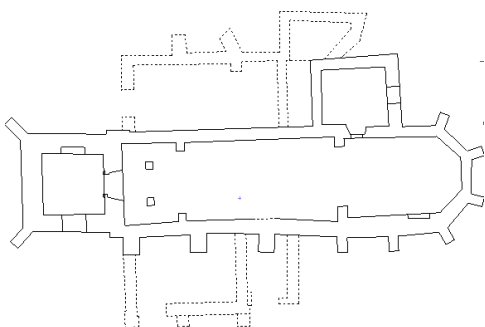
82. kép Felsőnyék. Alaprajz. Saját felmérés

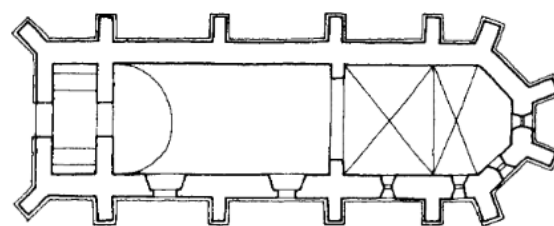
83. kép Nagyvázsony, plébániatemplom. Alaprajz¹⁵⁴

84. kép Balatonfüred. Alaprajz. Saját felmérés

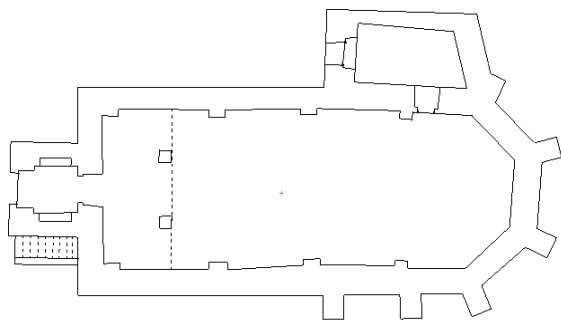
85. kép Zalaszentő. Alaprajz. Saját felmérés

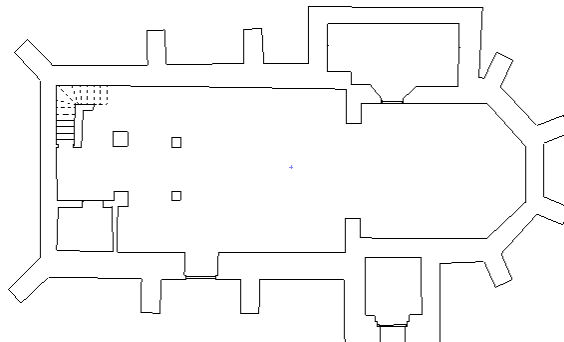
86. kép Várvolgy. Az átépítés előtti alaprajz (középkor végi állapot szentély-hajó csatlakozása)¹⁵⁵

¹⁵⁴ Koppány 1964. 189.o. 1. ábra

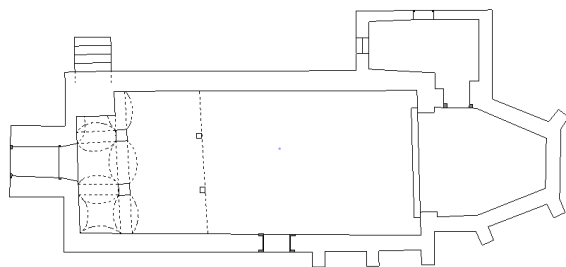
¹⁵⁵ Koppány 1993. 25.o. 13/c. ábra

87. kép Vindornyaszőlős. Alaprajz. Saját felmérés

88. kép Zalaszenrótmihály. Alaprajz. Saját felmérés

89. kép Dióskál. Alaprajz. Saját felmérés

Ezen kívül ismert a hajó meghosszabbítása a XV. század második feléből Fehérvárcturgón¹⁵⁶, és 1517-ből Balatonszemesen.¹⁵⁷ Az ilyen hajó-meghosszabbítások oka minden valószínűség szerint funkcionális igény volt, vagyis a növekvő közösség befogadására kellett a templom befogadóképességét növelni.

Nagyvázsony plébániatemploma az egyetlen a vizsgált körben, amelynek szentélye és hajója is a XV. századi állapotában megmaradt. Ennek ellenére több más esetben is következtethetünk a hajó és szentély térbeli viszonyára. Erre az egyik példa a **balatonszemesi templom**, mely boltozatai a szentélyben és a hajóban is már a barokk korszak emlékét őrzik. Itt a padláson, a diadalív falának nyugati oldalán egy korábbi tető nyoma rajzolódik ki, melynek bal oldalán ferdén futó téglasor látszik. (90. kép, 91. kép) Ez alapján úgy látjuk, hogy egy időszakban az egész templom felett ugyanolyan magas tető volt (szemben a mai állapottal, mikor a hajó tetőszerkezete a szentélyénél jóval magasabb). Ez azt jelenti, hogy ebben a korszakban a hajó jóval alacsonyabb, vagy a mostaninál valamivel keskenyebb volt. Tudjuk, hogy 1517-ben a templomot átépítették, és a hajót nyugat felé meghosszabbították, és hogy a mai térarányokat a

¹⁵⁶ Pamer 1981. 258-259.o.

¹⁵⁷ Reóthy 1977. 158.o

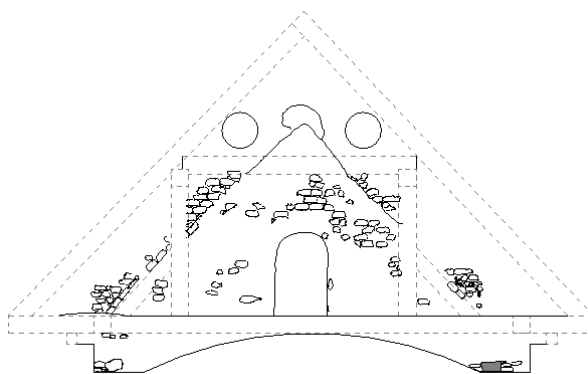

XVI. század eleji állapottal azonosnak tartják.¹⁵⁸ Ez alapján a padlástérben a lenyomat egy korábbi középkori periódushoz kell, hogy tartozzon.

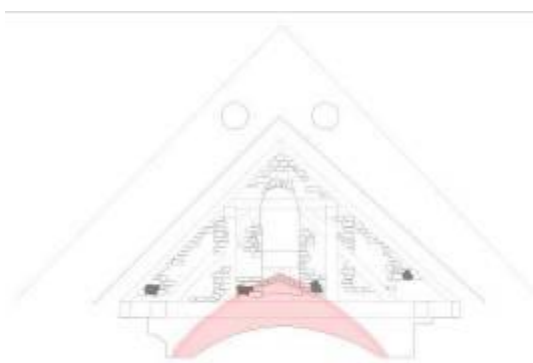
A diadalív falának szentély felőli oldalán, a két tetőszakasz közötti ajtónyílás alatt csúcsív maradványai láthatóak. (92. kép, 93. kép) Ennek funkciója tisztázatlan. Felmerült, hogy esetleg az egykori csúcsíves diadalív maradványával állhatunk szemben, „folytatásuk” berajzolása hozzávetőleg kiadna egy a mai szentély szélességével nagyjából egyező ívet. Bár az ívmaradványok végeinek csatlakozása a környező falszövethez ez esetben kételkedésre ad okot, hiszen nekifutnak a felettük lévő nyílás oldalfalazatának, mely biztosan későbbi építési periódust képvisel, így felmerül az átalakítás folyamata során az állékonyság kérdése. A másik lehetőség, hogy az egykori szentélyboltozat homlokívének maradványáról van szó, hiszen a szentéllyel egyező szélesség erre is utalhat, és ez esetben az állékonyság problémája sem merül fel. Így véleményünk szerint az utóbbi lehetőség a valószínűbb.

90. kép Balatonszemes. A diadalív falának nézete a tetőtérben, a hajó felől

91. kép Balatonszemes. Diadalív fala a hajó felől. Saját felmérés

92. kép Balatonszemes. Diadalív fala a szentély felől, a csúcsíves maradványból szerkeszthető ív bejelölésével. Saját felmérés

93. kép Balatonszemes. A diadalív falában a szentély felől látható csúcsív maradványa

Más megközelítésre ad lehetőséget a **somogyzili templom**, melynél a torony és a szentély is középkori eredetre tekint vissza. Ebben az esetben úgy gondoljuk, hogy a jelenlegi (barokk)

¹⁵⁸ Reóthy 1977. 158.o

hajóméreték azért adhatnak jó támpontot a középkori állapot elméleti rekonstrukciója tekintetében, mert adott hosszmérethez a szélességi (és magassági) méret csak bizonyos határok közt vehető fel szabadon egy „jó arányú” tér kialakításához, így ésszerű lehetőségnek látszódna a középkori arányokhoz való igazodás – ezen felül az átépítés során is logikus döntés lett volna az alapok újbóli felhasználása.¹⁵⁹ (80. kép)

A tér alakításának indoka eredetileg mindig a tér használatának módja volt – tehát hogy a liturgiához, és kolostortemplomok esetében végső soron az adott rend munkájának végzéséhez milyen térkapcsolatokra, arányokra van szükség. A nyújtott szentély értelme például az volt, hogy a szerzetesek – a világi hívektől elkülönülve – itt foglaltak helyet a szertartás során. A térforma átkerülése más rendek, illetve a plébániatemplomok építészetébe (az ott erre való közvetlen igény nélkül) valóban jelentheti a jelenség, mint a funkció tartalma nélküli forma terjedésének ilyen irányát. (ld. még később)

Tetőszerkezetek

Röviden kitérnék még a tetőszerkezet kérdésére is. Vizsgált emlékeink közül egy esetben sem maradt meg középkori fedélszerkezet. Több épületnél is megfigyelhetők a falszövetben gerendák helyei, melyek korábbi tetőszerkezet nyomaiként könyvelhetők el, és olyan is előfordul az emlékek közt, ahol ezek középkori eredetűnek feltételezett falazatban látszanak.

A legtöbb információ e tekintetben a **somogyiszi templom** esetében áll rendelkezésünkre, ahol a torony keleti oldalán a hajó felől egy teljes állás lenyomata látszik. (94. kép, 95. kép) Ez a tetőlenyomat a források szerint a középkorból maradt fenn,¹⁶⁰ melyet mi is lehetségesnek tartunk, ugyanakkor ez a feltételezés nem tekinthető kétségtelennek. A tetőszerkezet-lenyomatból két ferde helyzetű oszlop, egy vízszintes (torok)gerenda és a köztük lévő két ferde könyök rajzolódik ki, valamint egy-egy a falba is bevezetett gerenda helye, melyek a fent említett vízszintes gerendára támaszkodtak. Az így kirajzolódó szerkezet lehet akár dültszékű gótikus tetőszerkezet nyoma is, mely a XV-XVI. századra volt jellemző.¹⁶¹ Azonban a rendelkezésre álló információk mennyisége és a két szerkezet hasonlósága (illetőleg logikai egymásutánisága – a kialakulásuk szempontjából is¹⁶²) miatt ez lehet akár egy barokk tetőváz képe a falon.¹⁶³ (Itt hívnánk fel a figyelmet arra, hogy mivel a falazat, mely a tetőben itt látszik,

¹⁵⁹ Természetesen ilyen kérdésekben a régészeti feltárások egzaktabb válaszokkal szolgálnának, de jelen körülmények között sok esetben ennek lehetősége nem merül fel belátható időtartamon belül.

¹⁶⁰ K. Németh 2015. 145.o.

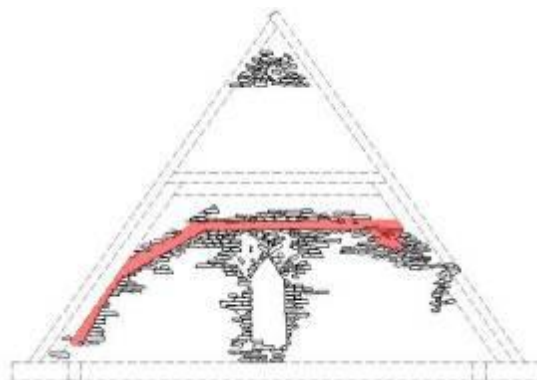
¹⁶¹ Pattantyús 2011. 25-28.o.

¹⁶² Pattantyús 2011. 28.o.

¹⁶³ Fátrai 2008. 37.o.

alapvetően egységes, és a feltehetően középkori, valamint elválás, nagyobb javítás vagy kiegészítés nem látszik benne, ez egyben azt is jelentené, hogy a hajó nyugati falának jelentős része is a középkorból származik, hiszen ez a - toronynál szélesebb - rész csak így maradhatott volna meg a tető teljes magasságáig.)

94. kép Somogyszil. Toronyfal a hajó tetejéből nézve. 95. kép Somogyszil. Tetőnyom. Saját felmérés
Tetőszerkezet nyoma

Összességében a tetőszerkezetek kapcsán közel sem áll annyi adat rendelkezésünkre, hogy ezekből az általunk vizsgált összefüggés-rendszer tekintetében releváns következtetést vonhassunk le. Kiváltképp, hogy a tetőszerkezetek építése során minden bizonnyal a funkcionalitás és az állékonyág kérdései voltak a leglényegesebbek, hiszen a templomok e részletei boltozott belső terek esetében a középkorban sem voltak szem előtt.

A templomok tornyai

Nyugati tornyok

A másik, szakirodalomban gyakran kiemelt épületelem a torony. Ez a vizsgált emlékcsoporton belül 7 esetben (Somogyszil, Fehérvárcsurgó, Füle, Szentkirályszabadja, Balatonfőkajár, Zalaszentőrs és Vindornyaszőlős) a nyugati,¹⁶⁴ 2 esetben (Vörösberény és Balatonszőlős) a déli oldalon álló tömeget jelent. További két esetben (Fehérvárcsurgó, Balatonfüred) alapfalaiban ismert a déli oldali bejárat előépítménye, így a déli torony néhai megléte ezeknél sem zárható ki.

A nyugati oldalon emelt tornyok kapcsán az írott források több esetben kiemelik azt a jellegzetességet, hogy a toronyaljoknak az északi és a déli oldalon is nyílik bejárata. Itt az összefüggésrendszer gócpontjának a **zalaszentőrsi templom** (*Melléklet 64, 66; 98. kép, 99. kép*) tekinthető, hiszen ez a leggyakrabban analógiaként felhozott épület. Ilyen toronyalj megoldás található az emléktanyáinkon belül **Fehérvárcsurgón** (*Melléklet 19, 20, 96. kép, 97. kép*) (az északi oldali bejárat jelenleg be van falazva), illetve felmerült e két emlék kapcsolata a móri templommal is.¹⁶⁵ E csoport kapcsán a pontos datálás problémákat vet fel. Kozák Károly a móri tornyot alapvetően Árpád korinak véli, és analógiaként a szerinte szintén Árpád-kori fehérvárcsurgói tornyot hozza fel, ugyanakkor rögtön felveti a torony gótikus mivoltának lehetőségét is (közelebbi kormeghatározás nélkül), a zalaszentőrsi toronyhoz való hasonlóság alapján.¹⁶⁶ Viszont Pamer Nóra nagyjából húsz évvel később publikált kutatási eredményei szerint a fehérvárcsurgói torony datálása a XV. századra, annak is inkább a második felére tehető, és mivel az alapozása mélyebbre nyúlik, mint a hajóé, és attól el is válik, bizonyos, hogy a templomhajóhoz képest később készült,¹⁶⁷ de ismert további indoklás nélküli XIII. századra való helyezése is.¹⁶⁸ A kérdéskör kapcsán, főként mivel Fehérvárcsurgó és Mór aránylag közel

¹⁶⁴ A vizsgálatra kijelölt emléktanyákon belül Felsőnyék nyugati tornyának kapcsán szeretnénk megjegyezni, hogy a források nagy részében annak újkori mivolta nem képezi vita tárgyát (K. Németh, Valter – K. Németh 2015. 66.o.). Egy forrás van, mely a torony nyugati oldalán lévő négykaréjos ablakot középkorinak jelöli (Horváth - Gondos 2004. 123.o.), mely azt jelentené, hogy a torony legalább annak magasságáig mégis középkori (hiszen itt nem egy kőkeretről beszélünk, mely másodlagosan is behelyezhető lenne, ennek az ablaknak a formája téglákkal és cserepekkel falazva van kialakítva). Úgy gondoljuk, hogy a falazat, mely a toronybelsőben jól megfigyelhető, olyannyira szabályos és egyenletes minőségű, mind falazás, mind az egyes téglák mérete és minősége tekintetében, hogy igen csekély annak az esélye, hogy ez a középkorból származzon.

¹⁶⁵ Kozák 1961. 56-57.o.

Kozák 1961. 57.o.

¹⁶⁷ Fehérvárcsurgó tornyának kapcsán érdemes még megjegyezni, hogy a XV. századi periódusban a toronynak csak a déli és északi kapuja létezett, a templomba innen nem nyílt bejárat, akként csak a déli hajófalban lévő kapuja szolgált. (Pamer 1981. 258-259.o.)

¹⁶⁸ Ludwig 2004. 39.o.

esnek egymáshoz,¹⁶⁹ Kozák Károly vetette fel a kérdést, miszerint: „...vajon nincs-e a környéken több, ezekhez hasonlatos elrendezésű torony, lehetséges-e, hogy az egyszerű hasonlóságon túl, valami más kapcsolat is fennáll e templomok, tornyok építése között és mi alakította ki ezt a formát, amely ma nem mondható általánosnak, sőt gyakorinak sem.”¹⁷⁰

96. kép Fehérvárcsurgó. Nyugati torony dél felől

97. kép Fehérvárcsurgó. Nyugati torony észak felől

98. kép Zalasántó. Nyugati torony déli bejárata

99. kép Zalasántó. Nyugati torony északi bejárata

A vizsgálatunk tárgyát képező szűken vett emléktárgy esetében **Fülén** található még „nyugati torony déli oldali bejárattal”, melyet XIV. századnak mondanak.¹⁷¹ Ez feltehetően védelmi céllal épült, hiszen dél felől egy ajtó nyomait találták meg az első emeleten.¹⁷² (101. kép) A toronyból egykor bejárat vezetett a templomhajóba is. Ennél az emléknél sincs nyoma annak, hogy a toronyaljnak északra is lett volna bejárata, az is kérdéses, hogy a középkori periódusban a déli oldali megvolt-e. Összességében úgy gondoljuk, ez a torony nem hozható összefüggésbe a Kozák által bemutatott jelenséggel.

¹⁶⁹ A móri templom olyan nagymértékű neogótikus átalakításon esett át, hogy tornyának középkori eredetét csak feltárásokkal tudták igazolni (Détshy 1964. 263.o.), így mivel az emlék vizsgálata inkább a régészet, mint az építészettörténet hatókörébe esik, a jelen dolgozat szigorúan vett gerincét képező, felmérésre szánt emlékek körébe e templomot végül nem vettük be.

¹⁷⁰ Kozák 1961. 57.o.

¹⁷¹ FMM. 46.o.

¹⁷² Bartos 2008. 15.o.

100. kép Füle. Nyugati torony nyugat felől

101. kép Füle. Nyugati torony dél felől. Védelmi funkcióra utaló bejárat nyoma az emeleten

102. kép Füle. Nyugati torony észak felől

Az emléktanyagunkban szereplő **somogyszili templommal** kapcsolatban az a feltételezés él, hogy már a középkorban is a torony alatti nyugati bejáratral rendelkezett.¹⁷³ E torony helyszíni szemrevételezése során a déli oldalon egykori bejárat nyomaira lettünk figyelmesek, melynek szélessége a lábazati zónában hiányzó vakolat okán elég pontosan meghatározható, magasságára és szemöldökének kiképzésére azonban csak további falkutatás adhatna választ. (106. kép) E feltételezett toronybejáratról publikált kutatási eredményt nem ismerünk, így korának meghatározása sem egyértelmű. (Az épületen végeztek falkutatást, de annak eredményeit nem hozták nyilvánosságra.) Az északi oldalon nincs nyoma hasonló nyílásnak a tornyon. Mindazonáltal ez esetben nem zárható ki a fent leírt emlékcsoporthoz hasonló kialakítás a késő középkor idején.

103. kép Somogyszil. Nyugati torony északnyugat felől

104. kép Somogyszil. Nyugati torony kőkeretes ablakkal

105. kép Somogyszil. Nyugati torony déli fala

106. kép Somogyszil. Falelválás a nyugati torony északi falában

¹⁷³ Aradi 2007. 145.o.

Vindornyaszőlős keskeny nyugati tornyát közelebbi meghatározás és magyarázat nélkül a gótika korszakára datálják.¹⁷⁴ A templom építéstörténetéről igen csekély mennyiségű információ áll a kutatók rendelkezésére. Helyszíni megfigyeléseink alapján viszont feltűnt, hogy a kő (néhol kő-tégla vegyesen) falazatú torony keleti oldali fala, tehát a hajóhoz való csatlakozása mindkét oldalon a falazat összecsorbázása nélkül, a hajó vakolt nyugati homlokzatának nekifuttatva történt. (107. kép, 109. kép) Továbbá a keleti hajóhomlokzat vakolt felületén barokk jellegű vakolatdíszek maradványai látszanak. (109. kép) Ezen kívül a tető felőli oldalról szemlélve a torony-hajótető átjárót, látszik, hogy a felette lévő falszövet anyagában és falazati módjában a torony felső szintjén található falszövettel nagy hasonlóságot mutat, viszont az átjáró alatti toronyszintek falazata ettől sokkal inkább eltér. (110. kép, 111. kép) Mindent összevetve úgy fest, hogy a középkort követő időszakban volt olyan periódus, amikor –legalább a jelenlegi tetőbe vezető átjáró aljának szintjéig (ld. fotók) a hajóhomlokzatot nem takarta torony, hiszen azt levakolták és díszítették. Ugyanerre mutat a fent említett csorbázat hiánya is. Úgy véljük, hogy ha a torony valóban középkori eredetű is, ez legfeljebb az alapjait, és így a mai torony kontúrját jelentheti, hiszen a toronyalj boltozata sem mutat középkori formát, így a torony alsó szintjének középkori mivoltára is csekély az esély. (A toronyalj vakolata miatt e szinten a falak csatlakozása nem látszik.) E megfontolások alapján a vindornyaszőlősi tornyot a továbbiakban nem tesszük az összehasonlítás tárgyává.

107. kép Vindornyaszőlős. Falcsatlakozás - nyugati torony déli fala (kő) és keleti hajófal (vakolt)

108. kép Vindornyaszőlős. Nyugati torony

¹⁷⁴ ZMM. 107.o.

109. kép Vindornyaszőlős. Vakolatdíszek maradványai a keleti hajófalán (és a toronyból a hajó tetejébe vezető nyílás)

110. kép Vindornyaszőlős. Torony fala a hajó tetejéből

111. kép Vindornyaszőlős. Torony fala a felső szinten

Szentkirályszabadja és **Balatonfőkajár** esetében a tornyon északi vagy déli bejáratot nem említ a szakirodalom, és ilyennek sem a külső, sem a belső oldalon nem találtuk nyomát mi sem, így e két emlék esetében sem áll fenn formai hasonlóság a fent leírt elemekkel.

112. kép Balatonfőkajár. Nyugati torony dél felől

113. kép Balatonfőkajár. Nyugati torony nyugat felől

114. Szentkirályszabadja. Nyugati torony

115. kép Szentkirályszabadja. Nyugati torony nyugati bejárata

A déli és északi bejáratokkal rendelkező nyugati torony által meghatározott csoport apropóján Kozák Károly fent idézett kérdésfelvetése kapcsán megjegyeznénk, hogy a gótikus korszak emlékei között aránylag sok példa van erre az elrendezésre. Az általunk vizsgált épületeken túl látókörünkbe került templomok és romok némelyike is így módon épült; álljon itt most példaként a somolyi templomrom (118. kép), vagy a csurgói templom (119. kép), melynek tornyát inkább kivételes, alul négyszögletes, felül oktagonális elrendezése kapcsán szokták

emlegetni (aminek másik ismert példája a somogyvámosi templomrom elrendezésében ferences hatást mutató, a szentély északi oldalán álló tornya).¹⁷⁵

116. kép Csurgó. Nyugati torony

117. kép Csurgó. Nyugati torony

118. kép Somoly. Templomrom nyugati tornya

Déli előépítmények

A tornyokat érintő összefüggések másik csoportja a déli bejárat elé helyezett toronyfelépítménnyel rendelkező emlékek köre. Ezek közül a **vörösberényi** és a **balatonszőlősi** torony párhuzama a szakirodalomban többször felmerül, hiszen az azonos megoldás megjelenése itt egymáshoz térben is viszonylag közel eső településeket érint.¹⁷⁶ A balatonszőlősi példát a XIV. századra datálták,¹⁷⁷ Vörösberény esetében a XIV-XV. századot említik.¹⁷⁸ Balatonszőlős tornyának keleti falában ajtónyílás van az első toronyszint magasságában. (122. kép) Ez Füléhez hasonlóan utalhat védelmi szerepre.

Ugyan már elpusztult, de alapfalaiban még ismert a **balatonfüredi templomrom** déli kapujának nyitott előcsarnoka. Ezt a kutatók egyértelműen a XV. századra datálják, falai mellől előkerült XV. századi cserepek okán. Délkeleti és délnyugati sarkait támpillérszerűen, nagyméretű kövekkel alapozták, melynek feltehetően a néhai torony miatt volt, ennek analógiájaként pedig a szakirodalom is újból a fent említett két példát hozza.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Az itt felvillantott emlékek egyrészt korszakban kissé korai mivoltuk (Somogyvámos), másrészt területi elhelyezkedésük (Csurgó) miatt kerültek ki a részletes felmérésre szánt emlékek köréből. Jelen dolgozat terjedelme nem engedi meg minden érintőlegesen kapcsolódó emlék feldolgozását, a kiválasztás pontos szempontjait ld. A *téma- és területlehatárolás szempontjai* c. fejezetben.

¹⁷⁶ Koppány 1993. 118. old.

¹⁷⁷ Ludwig 2018.

¹⁷⁸ Pamer - Pusztai 1986. 101.o.

¹⁷⁹ Valter – Koppány – Gedeon – Nemcsics – Lengyel – Zimmel 1972. 159.o.

119. kép Vörösberény. Déli torony dél felől

120. kép Vörösberény. Déli torony kelet felől

121. kép Balatonszőlős. Déli torony

122. kép Balatonszőlős. déli torony

123. kép Balatonfüred, temetői rom. Déli előépítmény és csontháznak feltételezett helyiség maradványai

124. kép Balatonfüred, temetői rom. Déli előépítmény maradványai

A déli kapu előtti építmény alapfalai ismertek a **fehérvárcsurgói templom** kapcsán is, melyek a templomhajónál mélyebbre vannak alapozva, és annak alapfalaiba nincsenek bekötve (csakúgy mint a templom XV. századi nyugati tornya esetében; ld. még feljebb); ennek az élőtérnek építési idejére utaló adat, hogy egy XIII-XIV. századi sírt vág át a falazat.¹⁸⁰ Azt valószínűtlennek tartjuk, hogy ez esetben az előzőekhez hasonló déli oldali toronyépítmény alapjairól lenne szó, mivel itt a nyugati torony és ez az építmény valószínűleg egy épületperiódushoz tartozik,¹⁸¹ így a déli oldali toronynak funkcionális értelemben nem lenne szerepe, és egy ilyen kéttornyos elrendezés összképében igen szokatlanul hatna.

A déli oldali előcsarnokkal kapcsolatban megjegyzésre érdemes, hogy a kutatók álláspontja szerint a magyar középkori templomépítészetben általánosan elterjedt forma, és általában a XV. századra tartják jellemzőnek. Nem minden esetben áll rajta torony, melyre a fent említett

¹⁸⁰ Pamer 1981. 259.o.

¹⁸¹ Pamer 1981. 258.o. 2. ábra

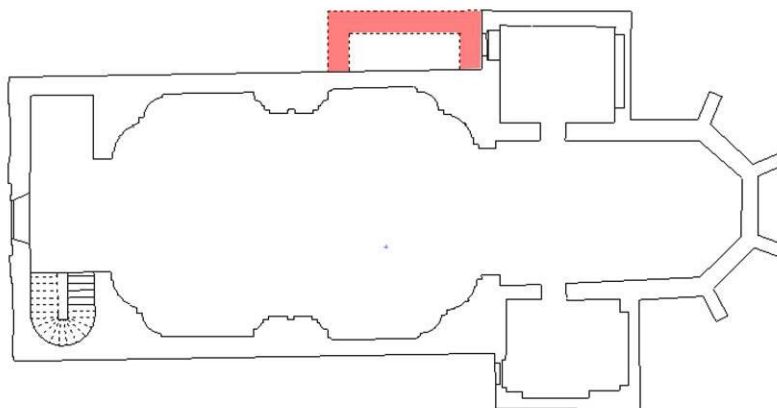

Fehérvárcsurgón kívül a vizsgált emlékeink közül Alsóörs is példaként szolgálhat. (Ennek esetében a bejárat felépítmény belső ajtókerete kapcsolható biztosan a XV. századhoz.¹⁸²)

A részletes vizsgálatnak alávetett emlékeink közül a tornyok kapcsán **Törökkoppány** templomára térnénk még ki röviden. Itt a ma látható nyugati torony barokk, de a templom északi oldalán látható alapfal maradványokkal kapcsolatban egyes kutatókban felmerült az a gondolat, hogy itt a hajó mellett egy torony állhatott. A feltevést a falmaradványok méreteire alapozzák, miszerint azok olyan szélesek, hogy egy torony terhei miatt lehettek csak szükségesek.¹⁸³ Az alapok, melyekről itt szó van nagyjából 90 cm szélességűek, mely véleményünk szerint a középkori építészetben nem számít különlegesen vastag alapozásnak, így ez nem tekinthető döntő bizonyítéknak egy a középkori torony létére, hiszen lehetett itt akár kápolna is.

125. kép Törökkoppány. Északi oldali épületrész maradványai

126. kép Törökkoppány. Alaprajz, bejelölve az északi oldalon lévő falmaradványok

Összességében a tornyok kialakításával kapcsolatban azt emelnénk ki, hogy ez az építészeti elem az eddig tárgyaltaknál kevésbé alkalmas rendi „műhelyek” vizsgálatára, mivel ez egy szentélyboltozattal szemben sokkal inkább funkcionális elem, hiszen a harangok megszólaltatásának fontos szerepe van a szertartásokban, és ez a szerep eltér pl. egy ferences rendi liturgia vagy egy plébániatemplomban tartott mise esetében. Ezen túl a pálosok építészetére a toronyemelés kevésbé jellemző, a ferences templomoknak pedig szignifikáns sajátossága a szentély mellett északról megjelenő harangtorony (a két rend építészetének általános jellemzőit ld. később). Ezzel szemben falusi templomainkra inkább a nyugati (vagy déli) bejárat fölé emelt torony jellemző.¹⁸⁴ A vizsgált minta alapján is úgy látjuk, hogy ezek az igények itt általában felülírják a más jellegű befolyásokat, noha nem lenne példa nélküli a

¹⁸² Rainer 1996. 51. old.

¹⁸³ Sipos 2013. 169. o.

¹⁸⁴ Marosi 1975. 36.o.

középkor építészetében az erős rendi kötődésű toronyforma megjelenése plébániatemplomon, hiszen például a somogyvámosi templomrom a ferences alapelrendezést valósította meg a szentélye mellett északon álló tornyával.

Részletformák

A középkori építészet előzőekben ismertetett nagyobb, tér-és tömegformáló elemein túl az összefüggések a kisebb részletek tekintetében is újra és újra felbukkannak, így például a mérműves ablakok motívumkincsében illetve a kapukeretezések kialakításában is.

Ablakmérművek

Guzsik szerint a nagyvázsonyi pálos műhely hatásainak követéséhez a (rekonstruált) szentélyboltozat kialakításon (ld. feljebb) kívül az általa szintén innen eredeztetett „speciális ablakmérmű-kialakítást” használta.¹⁸⁵ Ugyanakkor nagyvázsonyi kolostortemplomban nem maradt meg egyetlen mérműves ablak sem, csak az ásatások során előkerült töredékek ismertek. Guzsik érvelése szerint ugyanakkor ezen töredékek alapján a **salföldi kolostor** halhólyag motívuma „bátran kapcsolható az 1483-ban befejeződött pálos építkezések formakincséhez”.¹⁸⁶ Ennek bizonyítására pedig a **vázsonyi plébániatemplom** megőrződött ablakmérműveit hozza fel, melyek között a „halhólyag” motívum általa megkülönböztetett mindhárom variánsa előfordul (128. kép), közülük az egyik kialakítása valóban egyezik a salföldi példával (127. kép),¹⁸⁷ melyet a kolostortemplom boltozatához hasonlóan Szakál Ernő szobrászművész rekonstruált.

127. kép Salföld. Mérműves ablak (Szakál Ernő rekonstrukciója)

128. kép Nagyvázsony, plébániatemplom. Mérműves ablakok

¹⁸⁵ Guzsik 1983. 202.o.

¹⁸⁶ Guzsik 1983. 203-204.o.

¹⁸⁷ Guzsik 1983. 204.o.

A mérművek alapján Guzsik e körbe sorolja a **zalaszántói templomot** is, melyen a nagyvázsonyi templomhoz igen hasonló szerkesztések jelennek meg - a körbe rajzolt S alak (131. kép), valamint a középtengelyre illesztett be illetve kiforduló halhólyagosok (129. kép, 130. kép) – de ez esetben tercier tagozatok is láthatóak a mérmű rendszerében.¹⁸⁸

Zalaszentmihály esetében (132. kép) Guzsik újfent a „Vázsonyból már jól ismert halhólyagos ablakformát” emlegeti,¹⁸⁹ ám ennek kritikáját fogalmazta meg Vándor László, aki a Zalaszentmihályi templom ablakait inkább a **zalatárnoki** egykori ferences kolostorban találtakhoz kötné.¹⁹⁰ A zalatárnoki kolostor ablakmérműveinek pontos formáiról adatot találni azonban nem tudunk. Vándor maga is leírja, hogy a mérműveket 1871-ben „megsemmisítették”.¹⁹¹ A templom 1955-ös restaurációjakor a kívülről befalazott ablakok láthatóvá váltak,¹⁹² de egy visszaemlékezés szerint e munkák során „szüntették meg a templom csúcsíves jellegét”, és a szentélyablakok kőkereteit is elpusztították.¹⁹³ Ezeken az információkon felül Rómer Flóris 1863-ból származó leírásai ismertek még, miszerint a templom „ablakai művészete halhólyagos”, és feltehetően XV-XVI. századi. (Ez minden valószínűség szerint valóban így volt, mivel maga a templom is a XV. század végén kezdett épülni.¹⁹⁴)

129. kép Zalaszentmihály. Mérmű

130. kép Zalaszentmihály. Mérmű

131. kép Zalaszentmihály. Mérmű

132. kép Zalaszentmihály. Mérmű

¹⁸⁸ Guzsik 1983. 205.o.

¹⁸⁹ Guzsik 1983. 205.o.

¹⁹⁰ Vándor 1986. 62.o.

¹⁹¹ Vándor 1986. 54.o.

¹⁹² P. Takács 1997. 64.o.

¹⁹³ P. Takács 1997. 125.o.

¹⁹⁴ Vándor 1986. 54.o.

Karmacs már elbontott, de rajzban a bontás előtt rögzített templomának szentélyablakában is olyan mérmű volt, mely azt formailag a Guzsik által meghatározott körhöz kötheti.¹⁹⁵

„Halhólyag” mintázatú, XV. századból megmaradt mérművek találhatóak a **törökkoppányi templom** szentélyének délkeleti és déli oldalán (133. kép, 134. kép), és a **somogyzili apszis** délkeleti falában is (136. kép). Mindkét példa esetében a múlt században zajlott feltárási munkák során kerültek elő ezek az épületelemek, és Guzsik mindkettő esetében a pálosok tevékenységére utaló motívumként értékelte a formát.¹⁹⁶ Törökkoppány esetében a szentélyben látható a két fent említett halhólyag motívumos ablakon kívül egy erősen restaurált harmadik mérműves keretezés is (135. kép), mely esetében a csúcsív záradéka alá (véleményünk szerint) hitelesen visszaszerkesztett karéjos kialakítású forma a két másikkal ellentétben inkább a XIV. századra volt jellemző.¹⁹⁷ Bár az általános jelenség volt, hogy különböző rajzolatú mérművek kerültek egy-egy templom ablakaiba, de formaviláguk akkor is egyezni szokott.¹⁹⁸ Ez esetben inkább az épület korábbi periódusának maradványáról lehet szó.

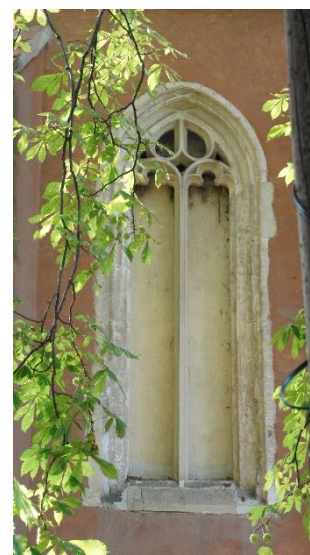
133. kép Törökkoppány. Mérműves ablak

134. kép Törökkoppány. Mérműves ablak

135. kép Törökkoppány. Mérműves ablak (nagyreszt rekonstrukció)

136. kép Somogyzil. Mérműves ablak

A **szentkirályszabadjai templom** esetében a nyugati torony legfelső szintjén van beépítve két csúcsíves, mérműves ablak. Ezek formavilágában nem jelenik meg halhólyag motívum, a négykaréjos díszítésű kör és a tercier profilok alkalmazása a mérműveket kialakításuk stílusa

¹⁹⁵ Koppány 1964. 190.o.

¹⁹⁶ Guzsik 1983. 206.o.

¹⁹⁷ Sedlmayr 2002. 141.o. 4. ábra és 142.o. 5. ábra

¹⁹⁸ Sedlmayr 2002. 147.o.

szerint inkább az érett, mint a késő gótika időszakára datálná¹⁹⁹, bár a templom tornyát késő gótikusnak mondják.²⁰⁰

137. kép Szentkirályszabadja.
Torony mérműves ablakai

A **balatonszemesi templom** esetében a szentélyen látható ablakok mérműveit több kutató is a XIV. századra datálja, „stíluskritikai alapon”, mivel az ablakok ívei a félkör záródáshoz képest alig adnak ki csúcsívet.²⁰¹ Ugyanakkor a mérművek kialakítását tekintve inkább a késő gótika jegyeit viselik (azaz a mérmű csak az ívháromszöget tölti ki, és vállvonala egybeesik a keretív vállvonalával), mint az érett gótikaét, ahol a mérmű a válltól lejjebb indul.²⁰² A formakincs tekintetében (karéjos motívum) viszont valóban a XIV. századhoz áll közelebb a balatonszemesi példa.²⁰³

138. kép Balatonszemes.
Mérműves ablak

139. kép Balatonszemes.
Mérműves ablak

A mérműves ablakok alkalmazása az általunk vizsgált korszakban szinte általánosan elterjedt volt. Bár a többi kiválasztott emlékünknél esetében mérművek nem maradtak meg, de egykori

¹⁹⁹ Sedlmayr 2002. 141.o. 4. ábra és 142.o. 5. ábra

²⁰⁰ Rainer 2011. 111.o.

²⁰¹ Reóthy 1977. 158.o.

²⁰² Sedlmayr 2001. 96-98.o.

²⁰³ Sedlmayr 2002. 141.o. 4. ábra és 142.o. 5. ábra

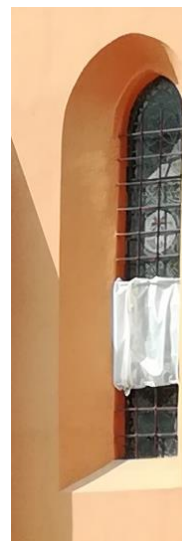
meglétüket töredékes maradványaik bizonyítják **Fehérvárcsurgó** déli falának egyik ablaka (140. kép), illetve az **andocsi** szentély ablakainak esetében is (141. kép, 142. kép).

140. kép Fehérvárcsurgó. Mérőmaradvány

141. kép Andocs. Mérőmaradvány

142. kép Andocs. Mérőmaradvány

(A vizsgált terület XV. századi emlékei közül meg kell említenünk a kőröshegyi egykori obszerváns ferences kolostor ablakműveit is. Ezek kialakítása Guzsik véleménye szerint semmiképp sem köthető az általa pálosoknak tulajdonított formakincshez,²⁰⁴ és a most vizsgálatunk tárgyát képező egyik további épület esetében sem látható hasonló.)

143. kép Kőröshegy. Mérő

144. kép Kőröshegy. Mérő

145. kép Kőröshegy. Rózsablak

²⁰⁴ Guzsik 1983. 207.o.

A szakirodalom szerint a „kőrácok rajzolatából, profilozásából ... és egyéb jellegzetességeiből a részlet korára és az épület keletkezésére nagy pontossággal lehet következtetni”,²⁰⁵ és a profilanalízis alapján műhelykapcsolatokat is elég precízen lehet rekonstruálni, mert „míg a tervező kőfaragómesterek nagyobb építészeti egységek alkotásánál újdonságra törekedtek, addig az elhanyagolható részleteknél ... leggyakrabban megőrizték a vérükbe ivódott műhelygyakorlatot.”²⁰⁶

Véleményünk szerint azonban az ablakműveik kialakítása olyan kérdés, mely eredményeit más elemekkel együtt értékelve a többi megfontolást erősítheti (vagy gyengítheti), de önmagában datálásra minél „kisebb jelentőségű” (értsd pl. falusi, a királyi építkezések köreitől távol eső) az emlék, annál kevésbé lehet alkalmas. Erre szemléletes példát jelenthetnek a balatonszemesi és szentkirályszabadjai templomok mérműveinek fent taglalt tulajdonságai. Elég csak belegondolni abba, hogy feltételezve azt, hogy a kisebb presztízsű építkezéseken kevésbé neves mesteremberek dolgozhattak, máris nehezebben várható el a kor legújabb áramlatainak formakincsét felmutató, „stílustizta” motívumvilág. Ezen kívül pont ezeknél a falusi építkezéseknél kisebb a valószínűsége annak is, hogy sok, jelentős építkezést is megjárt mester lett volna jelen.

A kérdés az emlékek egymással való összefüggését tekintve ennél talán konkrétabb következtetések levonására is alkalmas lehet, de ez esetben is inkább azt a meglátást szeretnénk hangsúlyozni, hogy e formavilágot érintő megfontolások más szerkezeti (esetleg részletképzés) jellegű meglátások után az addig felhozott érvek erősítésére inkább alkalmasak, mint önálló tézisek alapjaként. Hiszen az alkalmazott formakincs alapvetően egyszerű elemekből állt össze,²⁰⁷ de a variációs lehetőségeket figyelembe véve a pontos egyezés esetleg, de a pusztán hasonlóság nem nagy valószínűséggel hordoz túlértékelendő jelentést.

Kapuprofilok

A kapukeretezések kérdésében még nehezebb ilyen stílusbeli megfontolások alapján összefüggéseket meglátni. Középkori keretezések maradványai sok általunk vizsgált épület esetében megmaradtak; a déli bejárat kerete látható még Szentkirályszabadján, Balatonszőlősön, Alsóörsön, Inotán és Fehérvárcturgón. A nyílást keretező kövek faragott kapukeret nélkül láthatóak a fülei és a vörösberényi toronyaljban, Zalaszentmihály déli kapujánál, és Zalaszentmihály hajójának északi és déli oldali bejáratainál. Az általunk kijelölt

²⁰⁵ Sedlmayr 2001. 96.o.

²⁰⁶ Tóth 1958. 366-367.o.

²⁰⁷ Sedlmayr 2001. 96-98.o.

korszak, a XV. század vége felé már a reneszánsz stílusjegyek térnyerését mutatja az andocsi és a zalaszántói szentélyből a sekrestyébe vezető ajtók keretezése.

146. kép Szentkirályszabadja. Déli kapu

147. kép Balatonszőlős. Déli kapu

148. kép Alsóörs. Déli kapu

149. kép Inota. Déli kapu

150. kép Fehérvárcsurgó. Déli kapu

151. kép Andocs. Reneszánsz sekrestyeajtó

Ezek esetében a szakirodalom legfeljebb a datálás kérdésére tér ki röviden (pl. Fehérvárcsurgó déli kapujának két horony közötti körtetagos pálca profilú kapuja a XV. század második felében általános kialakítás volt²⁰⁸, vagy az alsóörsi templom déli kapujának szintén XV. sz-i jegyeket mutató ajtókerete²⁰⁹). Egymással való összehasonlításuk a keresett kapcsolatok szempontjából nem kecsegtet eredménnyel, így ettől jelen dolgozat keretein belül eltekintünk.

²⁰⁸ Pamer 1981. 259.o.

²⁰⁹ Rainer 1996. 51. old.

Emlékek és építőműhelyek

Az előző fejezetben összefoglaltuk az egyes emlékek vezérfonalként kiemelt, egymással összevethető elemeinek jellemzőit, és a szakirodalom alapján ezek leszármazási irányait, amennyiben ilyen fellelhető volt. Az egész emléktanyag értékelésének kapcsán így megfogalmaztunk néhány alapvető kérdést:

1. Lehet-e a területet önálló építészeti emlékcsoportként kezelni az adott korban?
2. Lehet-e a napjainkra fennmaradt emléktanyag alapján valóban „építőműhelyeket” rekonstruálni – illetőleg hogyan definiálható egy „építőműhely”?
3. Lehet-e egy-egy emlékhöz (kizárólagosan) egy „építőműhelyet” kapcsolni? Miben kereshetők az egyes hatások okai? (földrajzi közelség/ egyházi függőség/ birtokosi kapcsolatok stb...)

Emlékcsoport vagy szórványos késő középkori maradványok?

Az első kérdésre adható válasz nem egyértelmű. Egyfelől: nem. Hiszen ezek az emlékek egy eredetileg sokkal sűrűbb minta maradványai, de a hiányzó elemek nélkül valóban felmerül, hogy mennyi összefüggést fedezhetünk fel a megmaradtak közt. Másfelől: igen. A kiválasztott emlékek esetében a késő középkori, leginkább XV. századi épületperiódus megléte fontos kritérium volt. Bár a középkori templomhálózat a ma középkori emlékeket őrző templomokénál nyilvánvalóan sűrűbb volt, az már korántsem biztos, hogy az elpusztult épületek mindegyike rendelkezett e korszakra datálható elemekkel, hiszen a ma megtalálható épületállomány egy része esetében is igaz, hogy ugyan használták őket a vizsgált időszakban, de nem végeztek rajtuk átalakításokat. Az emlékek másik része pedig azóta pusztult el annyira, hogy vizsgálatuk már a régészet hatókörébe tartozik, sok esetben viszont lokalizálásuk sem történt még meg.

Összességében álláspontunk szerint a kiválasztott elemek értelmezhetők emlékcsoportként, bár az egyértelmű, hogy a csoport nem homogén, a kapcsolatrendszer szerteágazó, rekonstruálhatósága mindenképpen további megfontolásokat igényel, és teljes, minden kétséget kizáró eredményre aligha tarthatunk számot. Ugyanakkor jelen helyzetben el kell fogadnunk azt a tényt, hogy a későközépkor falusi templomépítészetéről a kapcsolatháló által kijelölt területen (ld. még *A téma- és területlehatárolás szempontjai* c. fejezet) építészeti szemléletű elemzés céljára ennél teljesebb épületállomány nem választható ki, és ha ma még bármi visszafejthető az emlékek egykori viszonyaiból, az e templomok szerkezeteiben rejlik.

Szerzetesrendek építőtevékenysége a késő középkorban

A második két kérdés megválaszolásához elsőként a szakirodalomhoz kell visszanyúlnunk, hiszen korábban az „építőműhelyek” kérdésének komoly irodalma jelent meg a folyóiratok és könyvek lapjain. A vizsgált emlékek esetében egyfelől a pálos rend, másfelől a ferences rend obszerváns ága merül fel alapvető hatást kifejtő „építőműhely-forrásként”, egyes emlékek esetén akár egymásnak határozottan ellentmondó kontextusban is.

„A XV. század közepétől sem a pálosok, sem más –építkezést folytató – testületek esetén nem beszélhetünk „csak” elszigetelt, az adott rendhez tartozó építőtevékenységről, műhelyekről.”²¹⁰ – írja Guzsik Tamás. Az állítás magyarázata szerint a Mátyás-kori építészeti fellendülés okán egyre inkább egy az egész országra általánosan jellemzővé váló áramlat kezdett meghatározóvá válni, és ezt a részben uniformizálódott gótikus formakincset terjesztették mind a pálos, mint az obszerváns ferences kolostorok köré szerveződött műhelyek,²¹¹ melyeket így mégis megkülönböztet egymástól. A terjesztő tevékenység értékeléseként pedig ezt olvashatjuk: „...- a középkor folyamán működött közel száz kolostor egyfajta hidat jelentett a „nagy” és a falusi „kis” művészet, építészet között.”²¹²

A ferences rend obszerváns ágának általános építészeti jellemzőit (alapvetően Zala megye mintáján, de a megállapítások a többi megyében megismert példák esetében is helytállóak) Vándor László a Turco-alaprajzokat és a megmaradt emlékek elrendezését segítségül hívva jellemzi. A torony a „szentélyzáródás északkeleti sarkában” kerül elhelyezésre, és közvetlen átjáró nyílik a toronyaljából a szentélybe, és minden esetben valószínűsíthető a kolostor felől a szentélybetekintő ablak megléte is.²¹³ Ez a diszpozícióbeli sajátosság természetesen funkcionális megfontolásokból ered, hiszen a ferences liturgia során többször meg kell szólaltatni a harangokat.²¹⁴ A templomhajónak két bejárata van, nyugatról és délről, a kolostor pedig a templomtól északra helyezkedik el.²¹⁵ E mögött az elrendezés mögött megint csak a városi szerzetesrendek feladatait, mint funkciót láthatjuk meg. (Érdekes meglátás, hogy az összes Zala megyei ferences kolostor esetében megfigyelhető, hogy a szentély és a hajó tengelye nem esik egybe, bár ennek okaira a szerző nem tér ki.²¹⁶) A magyarországi koldulórendi építészet további jellegzetességeiként ismert a nyújtott téglalap alaprajzú, egyterű

²¹⁰ Guzsik 2003. 189.o.

²¹¹ Guzsik 2003. 189.o.

²¹² Guzsik 2003. 204.o

²¹³ Vándor 1986. 61.o.

²¹⁴ Entz-Gerő 1958. 140.o.

²¹⁵ Vándor 1986. 61.o.

²¹⁶ Vándor 1986. 61.o.

hajó, melyhez a nála kicsivel keskenyebb, nyolcszög öt oldalával záródó szentély csatlakozik.²¹⁷ A koldulórendi építészettel kapcsolatban Marosi Ernő fogalmazta meg azt, hogy a sajátosságait inkább a tereiben, mint a részletformáiban kell keresni.²¹⁸ A rend az építkezései során világi szakértőket alkalmazott, akiket egy „praefectus operum” (vezető szerzetes) irányított.²¹⁹

A pálos rend esetében a kolostortemplomok alaprajzi elrendezése igencsak hasonlít a ferences templomokéhoz, legalábbis ami az egyhajós templomot és a hajónál kicsit keskenyebb nyújtott poligonális szentélyt illeti.²²⁰ (Bár Guzsik pont a mi kitüntetett figyelmünket élvező Veszprém megyei XV. századi emlékek kapcsán jegyzi meg, hogy a szentély már nem szűkül be a hajóhoz képest.²²¹) Jellemző továbbá, hogy a szentélyben nem voltak falpillérek, a boltozati bordák ehelyett „fecskefarkas” válllindításokra támaszkodnak.²²² A XV. századi pálos építkezések további jellemzőinek tekinthetők (Guzsik nyomán) a hálóboltozat alkalmazása illetve a nagyméretű, mérműves ablakok.²²³ A pálos rend építkezéseire a torony egyáltalán nem jellemző, bár néhány esetben a városi szerzetesrendek templomainak mintájára a szentély mellett mégis volt tornyuk.²²⁴ (Példaként említhető a nagyvázsonyi pálos kolostor is, mely szentélye mellett északról torony léte utaló nyomokat véltek felfedezni.²²⁵) A falusi plébániatemplomok esetén a torony építése viszont elengedhetetlen, hiszen a harangtoronyként fontos funkciója van. Itt viszont az egy nyugati toronnyal rendelkező megoldás a legelterjedtebb.²²⁶

„Műhelykapcsolatok” a szakirodalom tükrében

A pálosok központjának az általunk vizsgált területen egyértelműen a nagyvázsonyi pálos kolostor tekinthető. Guzsik Tamás ennek hatókörébe sorolja a nagyvázsonyi, zalaszántói, zalaszentmihályi, törökkoppányi, somogyszili, andocsi, igali és balatonszemesei plébániatemplomokat.²²⁷ E kolostor Kinizsi Pál építetői tevékenységének emlékét őrzi, és építészeti értékei alapján elfogadott tézis, hogy „jó felkészültségű, országos viszonylatban is jelentős mesterek építették”, akiket (Kinizsi udvari kapcsolatainak révén) a korszakban az egész

²¹⁷ Papp 2005. 50.o.

²¹⁸ Marosi 1994. 46.o.

²¹⁹ Aradi 2007. 138-139.o.

²²⁰ Papp 2005. 55-56.o.

²²¹ Guzsik 2003. 168.o.

²²² Papp 2005. 55-56.o.

²²³ Guzsik 2003. 193.o.

²²⁴ Guzsik 2003. 51.o.

²²⁵ Papp 2005. 58.o.

²²⁶ Marosi 1975. 36.o.

²²⁷ Guzsik 2003. 194.o.

országban ehhez az emlékhöz hasonló színvonalú munkák készítői között kereshetünk.²²⁸ Koppány Tibor Guzsikhoz hasonló következtetésre jutott egy „balatonfelvidéki építőműhely” működése tekintetében, mely munkásságába sorolja a zalaszántói, karmacsi és nagyvázsonyi plébániatemplomokat és a salzföldi kolostort is, kötődési pontnak ő is a nagyvázsonyi kolostort nevezi meg.²²⁹

Guzsik sok esetben érvként említi meg azt is, hogy az adott plébániatemplom közelében az adott korszakban működött pálos kolostor is, mely így hatást gyakorolhatott a falusi templom építési munkáira is,²³⁰ noha maga a templom nem mindig állt a kolostor fennhatósága alatt. Mivel ezek a kolostorok nagyrészt elpusztultak, és feltárásuk sem feltétlen történt még meg, e tényből közvetlen pálos építészeti hatásra következtetni elhamarkodott lenne. Ezen kívül ilyen alapon az igali templom kapcsán rögtön felmerül a ferences renddel való kapcsolat is, mert 1434 és 1452 között Igalban Szűz Mária tiszteletére alapítottak egy obszerváns ferences kolostort, melyet 1464 után nem említettek többé.²³¹ Ez nem valószínű, hogy a mai plébániatemplommal azonos lenne, ám a településtől délre azonosítatlan templomhelyet találtak,²³² így elképzelhető, hogy a plébániatemplom átépítésével párhuzamosan működött a közvetlen közelében egy ferences kolostor. Látható, hogy a vizsgált korszakban több rend kolostorai megtalálhatók voltak az adott területen, de pusztán a fizikai közelség nem adhat elegendő alapot építészeti kapcsolatok kijelentésére, de egy-egy elmélet egyéb érvei mellett felsorakoztatva azok hangsúlyozására szolgálhat.

Guzsik meglátását, mely a nagyvázsonyi építkezés hatásait ennyire hangsúlyosnak és szinte kizárólagosnak tekintette, már az 1983-ban megjelent cikke²³³ után is érte kritika. Vándor László megfogalmazása szerint: „Kérdés, hogy az egyetlen nagyobb pálos építkezés [Nagyvázsony], szemben az ugyanezen időben épülő három környékbeli obszerváns ferences kolostorral [Zalatárnok, Zalaszentgrót, Egervár], - ilyen nagy területen tudott-e hatást gyakorolni?”²³⁴ Ezen felül felveti, hogy a ferences építkezéseket, melyek az ellenpólust jelenthetnék, még nem ismerik elég nagy mélységben, és hozzáteszi, hogy például a párhuzamok alapjaként oly sokszor emlegetett ablakmérnövek közti kapcsolat Zalatárnok és

²²⁸ Koppány 1993. 28.o.

²²⁹ Koppány 1972. 193.o.

²³⁰ Zalaszántó – Enyere, Zalaszentmihály – Örményes, Andocs – Told (Nagyboldipuszta), Somogyszil, Igal és Törökkoppány – Szentpál (Somogydöröcske), Balatonszemes – Mindszent (Balatonszemes) – itt a templom nem tartozott a kolostor érdekszférájába (Guzsik 1983. 206-208.o.)

²³¹ Romhányi 2000. 31-32.o.

²³² K. Németh 2015. 79.o.

²³³ Guzsik 1983.

²³⁴ Vándor 1986. 62.o.

Zalaszentmihály esetében egyértelműbb, mint az utóbbi és Nagyvázsony esetében²³⁵ (bár ezen meglátás részletesebb kifejtésére már nem kerül sor). (ld. 62.o.)

A zalai terület kapcsán többször említik a ferences rendet, mint befolyásoló tényezőt, kiemelve, hogy a középkorban az egész országban, és azon belül Zala megyében is ez volt a legelterjedtebb szerzetesrend.²³⁶ Egyes források szerint kiemelt jelentőségük a Dunántúlon annak tudható be, hogy szerepük volt egy „török elleni egységes front” kialakításában, mely miatt Hunyadi János támogatását élvezték.²³⁷ 1497-1511 között ismert egy ferences műhely, mely az Egervári család kegyurasága alatt állt és egész Zala megyére kiterjedt munkásságot folytatott; ennek működése leginkább az egervári és talán a zalaszentgróti kolostorban fogható meg.²³⁸ Egervár kolostortemplomát az emeli ki az általunk közlelől és távolabbról vizsgált emlékanyag egészéből, hogy kizárólagosan téglafalazatú emlékről beszélhetünk – mely falazati mód inkább a Nyugat-Magyarországi területek esetében volt jellemző,²³⁹ mint a Balaton környékén, ahol általában a közelben elérhető kőanyagot használták. Mivel itt minden építészeti elem és részlet téglából van kifaragva, jogosan merülhet fel a gondolat, hogy az itt dolgozó mesteremberek nem feltétlen azonosak a többi emlék mestereivel, ahol konzekvensen kő-tégla vegyes falazattal találkozunk, általában a kő mennyiségi fölényével, és minden esetben kőablakművekkel és boltozati bordákkal. (Zalaszentgrót esetében a csak a boltozatok készültek tisztán téglából.²⁴⁰)

Somogy megyében viszont a pálosok voltak elterjedtebbek a korszakban, 7 vagy 8, jellemzően nemesi családok által alapított kolostorral.²⁴¹ Ugyanakkor a XV. században a középkorban utoljára fellobbanó építési hullám mögött a megyében már a Báthori család áll (akik örökösödési szerződés útján szereztek meg a XV. század végén a Marcaliak somogyi birtokait). Az ő legjelentősebb építkezésük itt a kőröshegyi ferences kolostor volt, mely a családi kapcsolatok okán az építetők személyében így feltehetően a nyírbátori, hasonló korú templommal egyezhet.²⁴² Ezen felül Koppány Tibor úgy gondolja, hogy „a Somogyvárról ismert kevés töredék és a kőröshegyi részletek” alapján nem csak az építetők család, hanem akár a mesterek és a kőfaragók is azonosak lehetnek a somogyi és a nyírbátori építkezések esetén.

²³⁵ Vándor 1986. 62.o.

²³⁶ Vándor 1986. 49.o.

²³⁷ Entz-Gerő 1958. 162.o.

²³⁸ Guzsik 2003. 196.o.

²³⁹ Vándor 1986. 56.o.

²⁴⁰ Guzsik 2003. 196.o.

²⁴¹ Aradi 2007. 118.o.

²⁴² Koppány 1993. 28.o.

Sőt, a megyében a Báthoriak hatására a XV. század utolsó évtizedeiben e nagyobb munkák hatása olyan kisebb átépítéseken is érezhető, mint a Buzlay Mózes névvel fémjelzett balatonszemesi azonos korú átalakítások.²⁴³ Bár e hatás részletezésére Koppány már nem tér ki, feltehetőleg a birtokos család azonossága vezette erre a következtetésre (1. táblázat). Véleményük szerint e kapcsolatrendszer továbbgondolására ad lehetőséget a tény, hogy Somogyszilen az előbb említett Gergelylaki Buzlay Mózes egy 1484-es irat szerint az addigra igen leromlott állapotú templomot „alapjaitól kezdve” illetve „romos és teljesen elpusztult állapotából” javíttatta ki.²⁴⁴ (Az is ismert tény, hogy Buzlay Mátyás király udvari embere volt.²⁴⁵) E témában Guzsik Tamás arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyírbátori építkezések János minorita mesternek tudhatók be, és az ide feltételezett műhely formakincse eltér a Somogy megyeitől (bár ennek mibenlétét nem részletezi), az eltérés magyarázata pedig pont a műhelykapcsolat hiánya lehet.²⁴⁶ Ugyanakkor, mint arra korábban felhívtuk a figyelmet, elképzelhető, hogy Guzsik Kőröshegygel kapcsolatos megállapításai a ma ott látható boltozatra vonatkoznak, nem pedig arra, melyet más kutatók a középkori épületperiódushoz társítanak, és egyértelmű nyomai a tetőben megfigyelhetőek, így ezt a formakincsbeli eltérésre alapozott kijelentést mindenképp fenntartásokkal kell kezelnünk.

Tolnában több obszerváns ferences kolostort is ismerünk a korszakból, a XV. század elejéről Ozorát, a század közepéről pedig Györgyit és Paksot.²⁴⁷ Ezen kívül az általunk közelebről is vizsgált Felsőnyék esetében is ismert olyan forrás, mely szerint egykor ferences kolostor állt itt, de ezt más források nem támasztják alá.²⁴⁸ Mivel e kérdés eldöntéséhez régészeti kutatások szükségesek, jelen dolgozatban e felvetéssel többet nem foglalkozunk.

A falusi templomok esetében az is kérdésként merül fel, hogy mennyiben lehet elválasztani az őket érő „pálos hatásokat” a „ferences hatásoktól”, tekintettel arra, hogy e kettő sem független egymástól. Hiszen a XIV. században, amikor a pálos rend aránylag egységes építkezési formái a kolostoraik tekintetében kialakulhattak (addig inkább „szükségleti építészetet” szokás emlegetni), a templomaik kialakulásának mintaképe pont az egykorú városi szerzetesrendek templomainak rendszere volt. Nevezetesen egy egyhajós, teremszerű, 2-4 través hajó és a hozzá kapcsolódó poligonális záródású nyújtott szentély,²⁴⁹ mely rendszer a falusi templomok

²⁴³ Koppány 1993. 30.o.

²⁴⁴ K. Németh 2015. 206.o.

²⁴⁵ Reóthy 1977. 158.o

²⁴⁶ Guzsik 1983. 208.o.

²⁴⁷ K. Németh 2015. 220.o.

²⁴⁸ K. Németh 2015. 66.o.

²⁴⁹ Guzsik 2003. 162-163.o.

esetében is követőkre talált.²⁵⁰ Ez az alaprajzi forma maga közép-európai sajátosságnak tekinthető, de az, hogy hazánkban szinte csak a koldulórendi építészetben figyelhető meg, csak nálunk jellemző. Ám mivel a XV. század végére már olyan régóta alkalmazásban van, hogy „bizonytalanak tűnik önálló obszerváns építészetről beszélni Magyarországon, legalábbis ami a templomokat illeti”.²⁵¹ (Maga a poligonális szentélyforma viszont már a XIII. század második felétől jelen volt a magyarországi építészetben, ahová premontrei közvetítéssel Franciaországból érkezett, noha támpilléres, nagyméretű, mérműves ablakokkal épült változatának XIV. századtól kezdődő elterjedése már valóban nagymértékben a pálos, ferences és domonkos rendnek köszönhető.²⁵²)

„Építőműhely”...?

Arra a kérdésre, hogy mi is az az építőműhely, szintén nem könnyű egyszerű választ adni. Mennyiben feltételezhető, hogy a nagy építkezések mesterei, például akik Kinizsinek Nagyvázsönyban dolgoztak, és feltehetően kapcsolatban álltak a királyi udvarral, vagy a Báthori család jelentős építkezéseit végezték, az ilyen nagy volumenű munkák után falusi plébániatemplomok átalakításaival foglalkoztak volna? Természetesen, ha a mesterek nem is, de például a munkaerőt adó helyi kőfaragók nagyobb valószínűséggel folytatták a munkát a közeli településeken, de tekinthető-e ez még az „építőműhely” munkásságának? Ugyanakkor ugyanilyen módon az sem zárható ki, hogy a különböző jelentős építkezésekről érkező emberek több nagy projektben is részt vettek, vagy egy kisebb templom munkálatai során találkoztak. E dolgok követése ennyi idő elteltével már lehetetlen, így az „építőműhelyek” ilyen egzakt lehatárolása semmi esetre sem várható már el, és úgy véljük, még az adott korban is nehézségekbe ütközött volna. Vándor László véleménye szerint akár azzal is számolnunk kell, hogy a „ferencesek között mesteremberek is voltak, akik személyesen részt vehettek [a XV. században fellendült falusi templomépítészetben]”.²⁵³

Más oldalról közelítve a dolgot, a formai elemek követése sem vezethet egyértelmű eredményre. Papp Szilárdot idézve: „...azt feltételezzük, hogy a stílusfogalmak az adott korban jól körülhatárolható, egységes jelenségként kezelt,... egy műhely kialakítását leginkább befolyásoló tényező volt. Márpedig ezzel nyilvánvalóan nem számolhatunk.”²⁵⁴

²⁵⁰ Marosi 1994. 50.o.

²⁵¹ Papp Szilárd 2005. 50.o.

²⁵² Kozák 1984. 107-108.o.

²⁵³ Vándor 1986. 62.o.

²⁵⁴ Papp 2005. 142-143.o.

Konklúzió - összefoglalás

Dolgozatunkban körüljártuk a Balaton környéki késő gótikus templomépítészet ránk maradt emlékeit, különböző épületszerkezetek és díszítőformák, valamint rendi építőműhelyek munkássága mentén. Végig elemeztük és értékeltük a korábban feltételezett kapcsolatrendszereket, rámutattunk a némely esetben fennálló következtetlenségekre, szétválogattuk a tényeket, feltevéseket és következtetéseket, melyeket a témával ezidáig foglalkozó kutatók megfogalmaztak.

A szakirodalom értékelésének szempontjai

Munkánk során egymással szembe állítottuk az eddig publikált különféle elméleteket, végiggondoltuk az azok mellett és ellen szóló bizonyítékokat, értékeltük a felhozott érveket, és adott esetben újakat fogalmaztunk meg. Az átfogó szemléletmódhoz fontos volt megismerni mind az egyes emlékekről szóló, mind az összefoglaló jellegű, kapcsolatrendszereket boncolgató műveket. Így egy-egy templom esetében a teljes képre való rálátással gondoltuk át az állításokat, mely eredményeként újra tudtuk fogalmazni az összefüggéseket is. Például a nagyvázsonyi kolostortemplom szentélyboltozatának elméleti rekonstrukciója mögött rejlő bizonytalanságot ismerve más megvilágításba kerülnek az azt közvetlen forrásként és analógiaként használó rekonstrukciók (Zalaszántó). Vagy ismerve a hálóboltozatok bordarendszerének európai fejlődésének vonulatát, értékelhettük a törökkoppányi boltozat Nagyvázszyból pálos műhelyen keresztül származtatását, levonva a következtetést a rendszerbe itt szinte bizonyosan belépő külső hatás meglétéről. Ugyanígy, tudva, hogy a mérművek formakincse mennyiben mutat változatosságot a vizsgált időszakban Magyarországon, meg tudtuk fogalmazni álláspontunkat a kérdésben, miszerint a részletformák hasonlósága még nem ad szilárd alapot a közvetlen összefüggések megállapításához.

A helyszíni munkák jelentősége

A több építési periódussal rendelkező épületekből a késő középkori átalakítások nyomait sokszor nehéz elkülöníteni, ezért képezte kutatásunk igen fontos részét az épületek felkeresése, és a helyszínen tett megfigyelések rögzítése. Egyfelől ezzel válik elkerülhetővé, hogy az egyes emlékek vagy épületelemek esetén csak a szakirodalomban kihangsúlyozott jelenségekről legyen tudomása a témában újonnan elmélyedő kutatóknak, mert egyes elemek kontextusukból kiemelve néha erőteljesebb kapcsolatokat mutatnak, mint ha a teljes épületet szemléljük, az esetleg más irányba mutató részletekkel együtt. (Erre példaként említenénk Zalaszántó templomát, melyet részletformái - mérművek, bordaprofilok - alapján többen is Nagyvázszy kolostorához kötnek, ám szintén XV. századi - feltehetően azonos - építési periódus eredménye

a nyugati tornya is, mely nem tükröz vázsonyi hatásokat, és analógiái más területeken találhatóak meg.) Másfelől a szakirodalomban megjelent állítások esetében nem ritka, hogy csak a következtetéseket közlik, az okok és magyarázatok nélkül. Ezekben az esetekben az emlék helyszíni megismerése segíti a helyes kérdések feltételét, és a korábbi állítások értékelését.

Tehát az épületek felkeresésének és az adott kutatás céljait szem előtt tartó dokumentálásának kiemelkedő szerepe van a szakirodalom értelmezésében, és egy olyan kritikus szemléletmód alkalmazásában, mely elengedhetetlen egy-egy téma mélyebb megértéséhez és a gondolatmenetek továbbviteléhez.

Rendi építőműhelyek hatása a falusi templomépítészetre és a műhelyek rekonstruálhatósága napjainkban

A vizsgált területen a lehető legteljesebb képet szemlélve igyekeztünk megfogalmazni, mit jelenthetett a falusi templomépítészet kapcsán egy „építőműhely munkássága”, vagy egy „műhelykapcsolat”, mert ezek a fogalmak a reprezentatív, nagyszabású építkezésektől távolodva egyre nehezebben megfoghatók, definiálhatók.

Összességében az „építőműhelyekkel” kapcsolatos kérdésében azon az állásponton vagyunk, hogy általános esetben létezésüket elfogadva sem jelenthető ki egy-egy épület adott építési periódusáról minden kétséget kizáró, egzakt módon, hogy teljesen tisztán egy adott rendhez kapcsolható építőműhely munkája. Nyilvánvaló, hogy például a nagyvázsonyi plébániatemplom szorosabban köthető a hozzá közeli kolostorhoz, de e konkrét esetről közrejátszik többek között az építető és birtokos személyének azonossága és az építkezések párhuzamos mivolta. Ugyanakkor ahol nem jelenik meg együttesen ennyi tényező, mely azonos irányba húz, máris diverzebb hatások eredményével találjuk szemben magunkat, melyből egy elem kiragadásával erősíthető az egyik irány, míg más elemet hangsúlyozva más elméletek tűnnek erőteljesebbnek (pl. Zalaszántó, Zalaszentmihály, Törökkoppány stb...). Ezen kívül több emlék esetén egyáltalán nem merültek fel ilyen kapcsolatok, és akkor sem jelenik meg a párhuzamot alátámasztó jellegzetesség, ha az adott elem a releváns periódusból ránk maradt (pl. Iregszemcse, melynek szentélyzáródása a teljes vizsgált emléktanyagban egyedülálló forma, vagy a balatonfüredi temetői rom, mely szentélyét boltozott lefedése ellenére sem támpillérekkel erősítve építették).

Ez pedig arra mutat, hogy a rendek építőtevékenysége nem terjedt ki minden területre, pedig a vizsgált minta ilyen elemeinél adott esetben sem a földrajzi távolság, sem a birtokos (I.

táblázat) tekintetében nincs kevesebb köze az épületnek a rendi építészet központjaihoz, mint ott, ahol ezt a kapcsolatot megtalálták. Viszont ilyen rendtől függetlennek tűnő templomok között is megfigyelhetők összefüggések, jellemzően a toronykialakításban, mely pont a rendekhez kevésbé köthető elemnek tűnik.

Mint arra folyamatosan visszautalunk, a minta középkori állapotokhoz képest hiányos mivolta okán nem tudhatjuk biztosan, hol voltak az összefüggésrendszereknek még olyan találkozási pontjai, melyet a jelen dolgozat témáját jelentő emlékek közül Zalaszentő képvisel legszemléletesebben.

Tehát úgy látjuk, építőműhelyek léteztek, de ezek egyrészt a mai épületállományból már nem lesznek újra rekonstruálhatók, másrészt a késő középkorban sem volt általánosan elterjedt a tisztán rendi alapon jellemezhető falusi templomépítészet, melyet néhány korábbi publikáció bemutatni szándékozott. Bár a szerzetesrendekhez köthető építőműhelyek tevékenysége az elképzelhető hatások közül valóban sok esetben számottevő, ám aligha jelenthető ki, hogy kizárólagos jelentőségű. A települések birtokosai, a templom kegyurai, a korábbi épületperiódusokhoz való kapcsolódás lehetőségei, a funkcionális igények és a belőlük kifejlődött szerkezetek mind befolyásoló tényezőket jelentettek. E hatások erősségének megoszlása pedig épületenként eltér.

A másik fontos kérdésnek a hatások levezetésére szolgáló elemek értékelése tekinthető. *Arra az álláspontra jutottunk, hogy egy feltételezett építőműhely működését végiggondolva egy műhely levezetésének alapját elsősorban a szerkezeti elemeknek kell képezniük, és ezeknek mindössze megerősítésére szolgálhatnak a részletformák.* Mivel egy épület esetén az előbbieket kívánják meg azt a szakértelmet, mely miatt az adott mester nagyobb területen, több építkezésen fordulhatott meg, míg a kőfaragó munkákat (különösen kisebb, falusi templomok esetében) helyi kőfaragók is el tudták végezni.

A nagyobb épületelemeken belül a tornyok esetében azt a következtetést vontuk le, hogy esetükben kevésbé a rendi kötődések, mint a funkcionális igények domináltak, hiszen a plébániatemplomoknál a szokványos elrendezés a nyugati vagy déli oldalra állított torony, míg a kolostortemplomoknál a ferencesek esetében az északi toronyelrendezés a szokványos, a pálosok pedig általában nem építettek tornyot, ha mégis, akkor pedig a koldulórendi mintákat követték.

A boltzatok tekintetében is rámutattunk, hogy egy-egy rend tevékenységének hatásán túl más befolyásoló tényezők is közrejátszottak formálásukban az egyes eseteknél. Erre több

megközelítésből is tudunk példákat hozni. Például hogy az általánosnak tekinthető hálóboltozat-építő tendencia ellenére Várvolgyben mégis keresztboltozatot emeltek, vagy, hogy Törökkoppány szentélyboltozata a közép-európai építészetben általánosságban is megfigyelhető szerkesztésbeli fejlődést mutat az „eredetének” tartott nagyvázsonyi példákhoz képest, így itt joggal tételezhetünk fel a „rendi építőműhely” gyakorlatára ható külső befolyást.

A kutatás kiterjesztésének lehetőségei

Munkánk fő célja, a vizsgálat rendszerének felállítása, a közelebbi vizsgálatra szánt épületállomány kiválasztásának és az összehasonlítás szempontjainak megtalálása és kidolgozása, és ennek a kijelölt terület emlékein való alkalmazása teljes mértékben megvalósult. A feldolgozott minta a lehetőségekhez mérten teljes, és az összefüggések vizsgálatának szempontrendszerét alkalmazva az épületek között fennálló kapcsolatokat értékelni és értelmezni tudtuk.

A téma folytatására többféle irányt is elképzelhetőnek tartunk. A teljes hazai késő középkori emléktanyag ilyen szemléletű (újra) feldolgozása az e dolgozat keretein belül vizsgált terület - itt leírt kapcsolati háló szerinti - tovább bővítésével folytatható. Ennek a bővítésnek első lépéseként szinte magától értetődően adódna például a Báthori család kapcsolatai okán a nyírbátori templom köré szerveződő épületcsoporttal, a zalai ferences kolostorok (pl. Zalatárnok vagy Egervár) hatásterületének feltárásával, vagy a Guzsik Tamás munkásságában feldolgozott pálos műhelyekhez kötött további épületeket ért hatások részletes feltérképezésével folytatni a kutatást.

Távoli, de nem elérhetetlen célként fogalmazhatjuk meg a magyarországi késő középkori templomépítészet töredékesen, más korok emlékei között megmaradt elemeit e rendszer szerint összegyűjteni és értékelni, mely árnyalhatná a középkori építészetünkről élő képet, aminek alapja leginkább igen csekély számú „legnagyobb részt középkori” templomunkon alapul.

Jobbik Eszter – Zslebcics Judit

Irodalomjegyzék

- [Aradi 2007] Aradi Csilla: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszerkezetének létrejötte és megszilárdulása*. Doktori disszertáció. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet, Budapest 2007.
- [Bartos 2008] Bartos György: *Füle, római katolikus templom homlokzati és belső szondázó művészettörténeti kutatása*. Kutatási dokumentáció. 2008.
- [Csánki 1894] Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*. Budapest 1894.
- [Csánki 1897] Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III*. Budapest 1897.
- [Császáz 1970] Császáz László: A kései gótikus, hajlított bordás boltozatechnika és magyarországi hatása. In: Dercsényi Dezső – Entz Géza – Havassy Pál – Merényi Ferenc (szerk.) *Magyar Műemlékvédelem 1967-68*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970. 65-78.
- [Császáz 1983] Császáz László: Megfigyelések a késő gótikus boltozatszerkesztés egyes eljárásairól. *Építés - Építészettudomány* 15. évf. (1983) 1-4. sz. 41-53.
- [Dávid 2015] Dávid Géza: Tamási és környéke az oszmán hódítás idején, In: Torma István (szerk.) *Tanulmányok Tamási történetéből*, Könnöy László Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény és Tamási Helytörténeti Alapítvány, Tamási 2015.
- [Détshy 1964] Détshy Mihály: Az országos műemléki felügyelőség keretén kívül végzett 1959-60 évi műemlék-helyreállítások. In: Dercsényi Dezső – Gólya József – Entz Géza (szerk.) *Magyar Műemlékvédelem 1959-60*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. 261-263.
- [Entz-Gerő 1958] Entz Géza-Gerő László: *A Balaton környék műemlékei*. Képzőművészeti Alap, Budapest 1958.
- [Éri 1969] Éri István: *Nagyvázsony*. Pannonia, Budapest 1969.
- [Faller 1933] Faller Jenő: Inota község monográfiája. In: Marosi Arnold (szerk.) *Székesfehérvári Szemle*. 3. évf. (1933) 3-4. sz. 42-54.
- [Fátrai 2008] Fátrai György: *Történeti tetőszerkezetek*. TERC, Budapest 2008.
- FMM *Magyarország műemlékjegyzéke Fejér megye*. Szerk. Haris Andrea, Somorjai Selysette. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2008.
- [Guzsik 1983] Guzsik Tamás: Későgótikus „pálos” műhelyek Magyarországon. *Építés - Építészettudomány* 15. évf. (1983) 1-4. sz. 199-217.
- [Guzsik 1986] Guzsik Tamás: Eltűntnek hitt pálos építészet Somogy megyében. In: Kanyar József (szerk.) *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 17*. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 1986. 5-26.
- [Guzsik 1987] Guzsik Tamás: Topográfiai szemle a Koppány-völgyben. *Műemlékvédelem* 31. évf. (1987) 4. sz. 229-236.o.
- [Guzsik 1975] Guzsik Tamás: A törökkoppányi r.k. templom. *Műemlékvédelem* 19. évf. (1975) 4. sz. 207-211.

- [Guzsik 1979] Guzsik Tamás: Veszprém megye középkori templomépítészetének kutatási kérdései. In: Kraloványszky Alán (szerk.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 14.* Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém 1979. 163-202.
- [Guzsik 2003] Guzsik Tamás: *A pálos rend építésze a középkori Magyarországon.* Mikes Kiadó, Budapest 2003.
- [Horváth - Gondos 2004] Horváth Zoltán György – Gondos Béla: *Somogy, Tolna és Baranya középkori templomai a teljesség igényével.* Romantika, Budapest 2004.
- [K. Németh 2015] K. Németh András: *A középkori Tolna megye templomai.* Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd 2015.
- [Koppány 1964] Koppány Tibor: Későgótikus építészeti emlékek a Balatonfelvidéken. In: Éri István (szerk.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2.* Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém 1964. 189-198.
- [Koppány 1972] Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében II. In: Palágy Sylvia (szerk.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11.* Veszprém 1972. 213-241.
- [Koppány 1993] Koppány Tibor: *A Balaton környékének műemlékei.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 1993.
- [Koppány 2003] Koppány Tibor: Zalasántó református temploma. In: Mentényi Klára (szerk.) *Műemlékvédelmi Szemle 2003/1.* Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2003. 5-42.
- [Koppány 2014] Koppány Tibor: A reneszánsz építészet elterjedése és a késő gótika virágzása. *Ars Hungarica* 40. évf. (2014) 3. sz. 305-317.
- [Kozák 1961] Kozák Károly: Adatok a móri r.k. plébániatemplom építéstörténetéhez. *Műemlékvédelem* 5. évf. (1961) 1. sz. 56-57.
- [Kozák 1962] Kozák Károly: A zalasántói templom feltárása és környékének középkori története. *Archaeológiai Értesítő* 89. köt. (1962) 2. sz. 220-237.
- [Kozák 1984] Kozák Károly: Korai sokszögzáródású templomok megjelenése az ország középső és nyugati részén. In: Horler Miklós (szerk.) *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve IX.* Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest 1984. 73-114.
- [Ludwig 2004] Ludwig Emil: A fehérvárcsurgói Szent Katalin-templom. *Magyar Nemzet* 67. évf. (2004) 289-317. sz. 39.
- [Ludwig 2018] Ludwig Emil: Balatonszőlős temploma és a tihanyi romok. *Rejtőzködő Magyarország* 879. Magyar Hírlap 2018. https://www.magyarhirlap.hu/kultura/Balatonszolos_temploma_es_a_tihanyi_romok (2019. október 13.)
- [Marosi 1975] Marosi Ernő: *Magyar falusi templomok.* Corvina, Budapest 1975.

- [Marosi 1994] Marosi Ernő: A koldulórendi építészet Magyarországon. In: Haris Andrea (szerk) *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 1994. 39-62.
- [Molnár 1975] Molnár István: A magyarországi pálosok „Zöld Kódex”-ének somogy megyei regesztái. In: Bakay Kornél (szerk) *Somogyi Múzeumok Közleményei 2.* Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár 1975. 217-233.
- MMJ *Magyarország műemlékjegyzéke.* Szerk. Haris Andrea, Somorjai Selysette. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2005-.
- [Németh 1976] Németh József: Zala megye műemlékei. *Műemlékvédelem* 20. évf. (1976) 2. sz. 68-73.
- [Ortvay 1892] Ortvay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve. I-II.* Budapest 1891-1892.
- [P. Takács 1997] P. Takács J. Ince: *Zalatárnok község és plébánia története.* Faluvédő- és Közművelődési Egyesület, Zalatárnok 1997.
- [Pamer 1981] Pamer Nóra: A fehérvárcsurgói r.k. templom régészeti feltárása, 1961. *Műemlékvédelem* 25. évf. (1981) 4. sz. 257-261.
- [Pamer - Pusztai 1986] Pamer Nóra – Sch. Pusztai Ilona: A vörösberényi ref. templom feltárása és helyreállítása. *Műemlékvédelem* 30. évf. (1986) 2. sz. 97-111.
- [Papp 1995] Papp Szilárd: A nagyvázsonyi pálos kolostor. *Művészettörténeti Értesítő* 44. évf. (1995) 1-2. sz. 43-77.
- [Papp 2005] Papp Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480-1515.* Balassi Kiadó, Budapest 2005.
- [Pattantyús 2011] Pattantyús-Ábrahám Ádám: *Tetőszerkezetek a rómaiak korától a XX. század végéig.* Budapest 2011.
- [Pethő 1929] P. Pethő Lénárd: *Az andocsi búcsújáráshely ismertetése.* Ferences Zárda, Andocs 1929.
- [Rainer 1996] Rainer Pál: II. Középkor, In: Lichtenkert András (szerk.) *Alsóörs története.* A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 11, Veszprém 1996.
- [Rainer 2011] Rainer Pál: Középkori plébániaépület (?) Szentkirályszabadján. In: Rainer Pál (szerk.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 26. Veszprém 2011. 111-128.
- [Reóthy 1977] Reóthy Ferenc: A balatonszemes r.k. templom története. *Műemlékvédelem* 21. évf. (1977) 3. sz. 158.
- [Romhányi 2000] F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Pytheas, Budapest 2000.
- [Sedlmayr 2001] Sedlmayr János: *Magyarországi késő gótikus mérműves ablakok.* *Műemlékvédelem* 45. évf. (2001) 2. sz. 96-102.
- [Sedlmayr 2002] Sedlmayr János: Magyarországi gótikus ablakmérművek. In: Bardoly István – Haris Andrea (szerk.) *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2002.

- [Sipos 2013] Sipos Imre SJP: *Törökkoppány monográfiája*. Törökkoppány Önkormányzat, Törökkoppány 2013.
- [Sódor 1979] Sódor Alajos: *Kései gótikus boltozatok szerkesztése*. Egyetemi jegyzet. Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és elméleti intézet, Budapest 1979.
- [Szántó 1970] Szántó Imre: Veszprém elfoglalása, és a török terjeszkedése a Dunántúlon 1552-ben. In: Éri István (szerk.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9*. Veszprém 1970. 49-54.
- [Tamási 1993] Tamási Judit: Várvölgy (Alsózsíd). In: Wollák Katalin (szerk.) *Az 1991. év régészeti kutatásai. Régészeti füzetek I/45*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1993. 102.
- [Ther 2009] Ther Tamás: *A nagyvázsonyi kolostortemplom boltozatának vizsgálata*. TDK dolgozat. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szilárdságtani és Tartószerkezeti Tanszék, Budapest 2009.
- [Tóth 1958] F. Tóth Róza: Gótikus kőfaragó műhely Mátyás korában. *Budapest Régiségei* 18. évf. (1958.) 365-382.
- [Valter – Koppány – Gedeon – Nemcsics – Lengyel – Zimmel 1972] Valter Ilona - Koppány Tibor - Gedeon Tihamér - Nemcsics Antal - Lengyel Imre – Zimmel Károly: A Balatonfüred-temetői templomrom feltárása és helyreállítása. In: Palágy Sylvia (szerk.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11*. Veszprém 1972. 149-194.
- [Vándor 1986] Vándor László: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. In: Halász Imre (szerk.) *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból – Zalai Gyűjtemény 25*. Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg 1986. 49-75.
- [Vándor 1996] Vándor László: A zalai végvárrendszer a 16-17. században, In: Vándor László (szerk.): *Zala megye ezer éve*. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg 1996. 89-96.
- VME *Veszprém megye egyházi élete a középkorban. Kiállítási katalógus*. Szerk. Rainer Pál. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém 2009.
- [Zsiray – Pusztai 1967] Zsiray Lajos - Sch. Pusztai Ilona: A salgföldi Mária Magdolnáról elnevezett pálos kolostor. In: Éri István (szerk.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6*. Veszprém 1967.
- ZMM *Magyarország műemlékjegyzéke Zala megye*. Szerk. Haris Andrea, Somorjai Selysette. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2006. <https://web.archive.org/web/20110722125601/http://www.koh.hu/download/Zala-belso.pdf> (2019. október 13.)

Mellékletjegyzék

A dolgozatban közölt fényképek, ha más forrás nincs megjelölve, a szerzők saját felvételei.

01. Térkép – A kutatásban érintett emlékek kapcsolatrendszere
02. Alsóörs - Alaprajz
03. Alsóörs – Déli homlokzat. Déli kapu
04. Andocs – Alaprajz
05. Andocs – Szentélyboltozat. Alaprajz, keresztmetszet, hosszmetszet
06. Balatonfőkajár – Alaprajz
07. Balatonfőkajár – Nyugati homlokzat támpilléres toronnyal. Szentélyhomlokzat támpillérekkel
08. Balatonfüred (Papsoka, Siske) – Alaprajz
09. Balatonfüred (Papsoka, Siske) – Szentély belső falnézetek
10. Balatonszemes – Alaprajz
11. Balatonszemes – Szentélyhomlokzat. Dél, délkelet
12. Balatonszemes – Diadalív fala a tetőből, a hajó felől
13. Balatonszemes – Diadalív fala a tetőből, a szentély felől
14. Balatonszemes – Mérműves ablakok
15. Balatonszőlős – Alaprajz
16. Balatonszőlős – Toronyhomlokzatok. Észak, nyugat, dél
17. Dióskál – Alaprajz
18. Fehérvárcsurgó – Alaprajz
19. Fehérvárcsurgó – Déli homlokzat
20. Fehérvárcsurgó – Északi homlokzat
21. Fehérvárcsurgó – Mérműmaradványok a déli homlokzat ablakain. Déli kapu. Északi kapu
22. Fehérvárcsurgó – Toronyfal a tetőből. Csúcsív nyoma
23. Felsőnyék – Alaprajz
24. Felsőnyék – Szentélyhomlokzat kelet felől
25. Füle – Alaprajz
26. Füle – Nyugati torony belső falnézetei. Toronyhomlokzat nyugat
27. Füle – Déli homlokzat
28. Füle – Északi homlokzat
29. Igal – Alaprajz
30. Igal – Fotók
31. Iregszemcse – Alaprajz. Homlokzat. Észak, nyugat
32. Inota – Alaprajz. Szentélyhomlokzat. Hosszmetszet, keresztmetszet
33. Inota – Torony fala a hajótető felől
34. Inota – Szentélyhomlokzatok. Dél, kelet. Déli kapu
35. Marcali – Alaprajz
36. Nagyvázsony – Déli homlokzat
37. Nagyvázsony - Mérművek
38. Somogyszil – Alaprajz
39. Somogyszil – Toronyfal a hajó tetejéből nézve. Tetőszerkezet nyoma
40. Somogyszil – Diadalív fala a hajó tetejéből nézve
41. Somogyszil – Diadalív fala a szentély tetejéből nézve
42. Somogyszil – Szentélyhomlokzat kelet felől. Mérműves ablak
43. Somogyszil – Nyugati torony nézetei. Észak, nyugat, dél
44. Szentkirályszabadja – Alaprajz
45. Szentkirályszabadja – Déli homlokzat
46. Szentkirályszabadja – Torony homlokzatok. Észak, nyugat
47. Szentkirályszabadja – Torony belső falnézetek. Kelet, dél, nyugat, észak. Kőkeretes kapu a toronyaljban
48. Törökkoppány – Alaprajz
49. Törökkoppány – Szentélyboltozat. Alaprajz, keresztmetszet, hosszmetszet
50. Törökkoppány – Szentélyhomlokzatok. Észak, északkelet
51. Törökkoppány – Mérműves ablakok
52. Várköly – Alaprajz
53. Várköly – Szentélyboltozat. Alaprajz, keresztmetszet, hosszmetszet
54. Várköly – Szentélyhomlokzatok
55. Vindornyaszőlős – Alaprajz
56. Vindornyaszőlős – Fotók

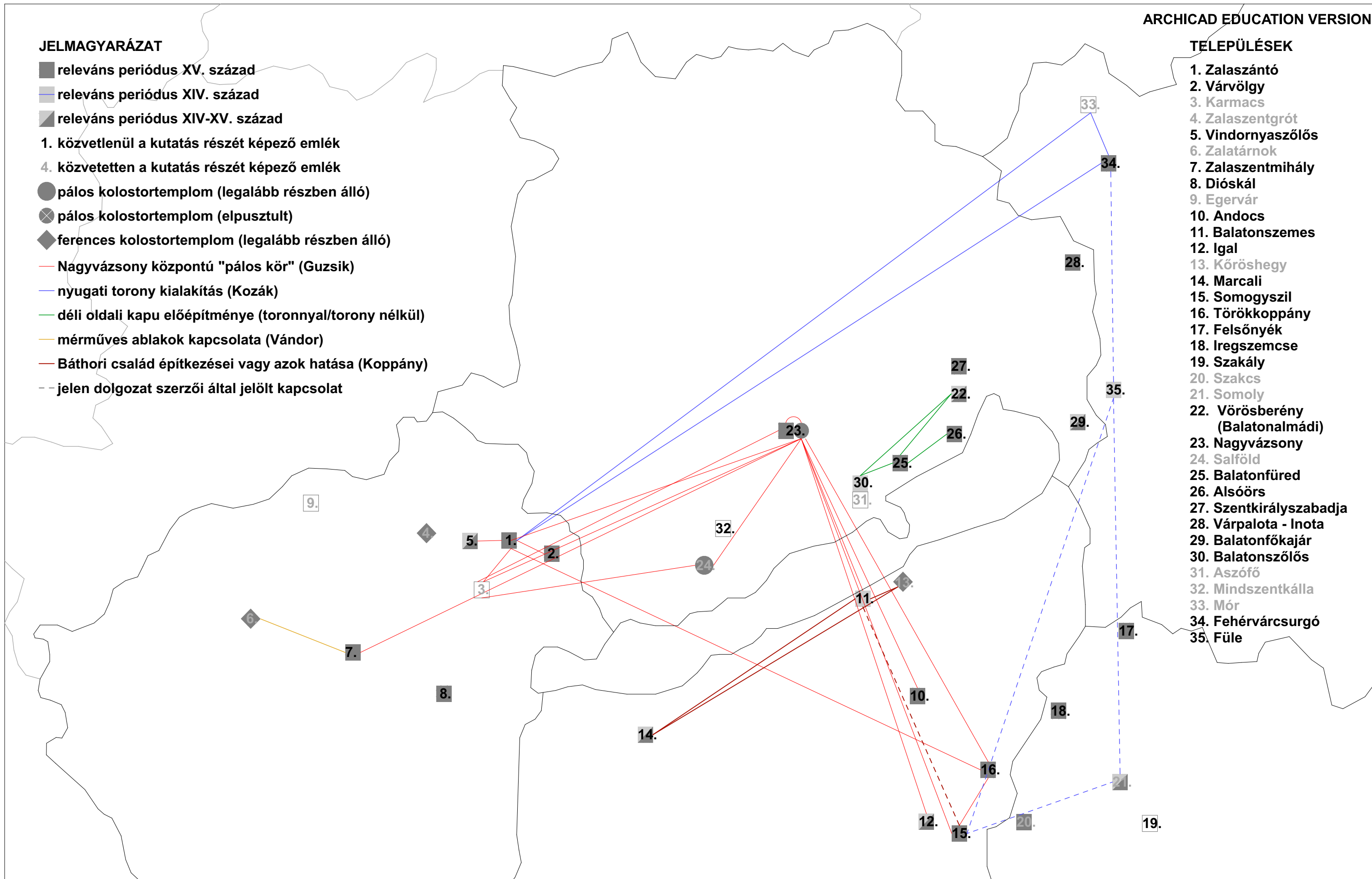
57. Vörösberény – Alaprajz
58. Vörösberény – Szentély falnézetei belülről
59. Vörösberény – Toronyhomlokzatok. Nyugat, dél, észak
60. Vörösberény – Déli homlokzat a toronytól keletre. Keleti homlokzat
61. Zalasántó – Alaprajz
62. Zalasántó – Szentély falnézetei belülről
63. Zalasántó – Déli fal belső falnézet. Toronyalja falnézetei. Kelet, dél, nyugat, észak
64. Zalasántó – Déli homlokzat
65. Zalasántó – Szentélyhomlokzatok. Délkelet, kelet
66. Zalasántó – Nyugati torony. Északi homlokzat, nyugati homlokzat
67. Zalasántó – Mérműves ablakok
68. Zalaszentmihály – Alaprajz
69. Zalaszentmihály – Homlokzatok. Dél, délkelet, kelet
70. Zalaszentmihály – Mérműves ablakok
71. Zalaszentmihály – Mérműves ablakok
72. Zalaszentmihály – Középkori boltozat homlokív-lenyomatai a tetőben
73. Szakály – Alaprajz
74. Szakály – Szentélyhomlokzat, kelet
75. Zalatárnok – Fotók
76. Zalaszentgrót – Fotók
77. Salföld – Fotók
78. Nagyvázsony – Kolostortemplom – Fotók
79. Kőröshegy – Homlokív-lenyomatok a szentélyben. Fotók

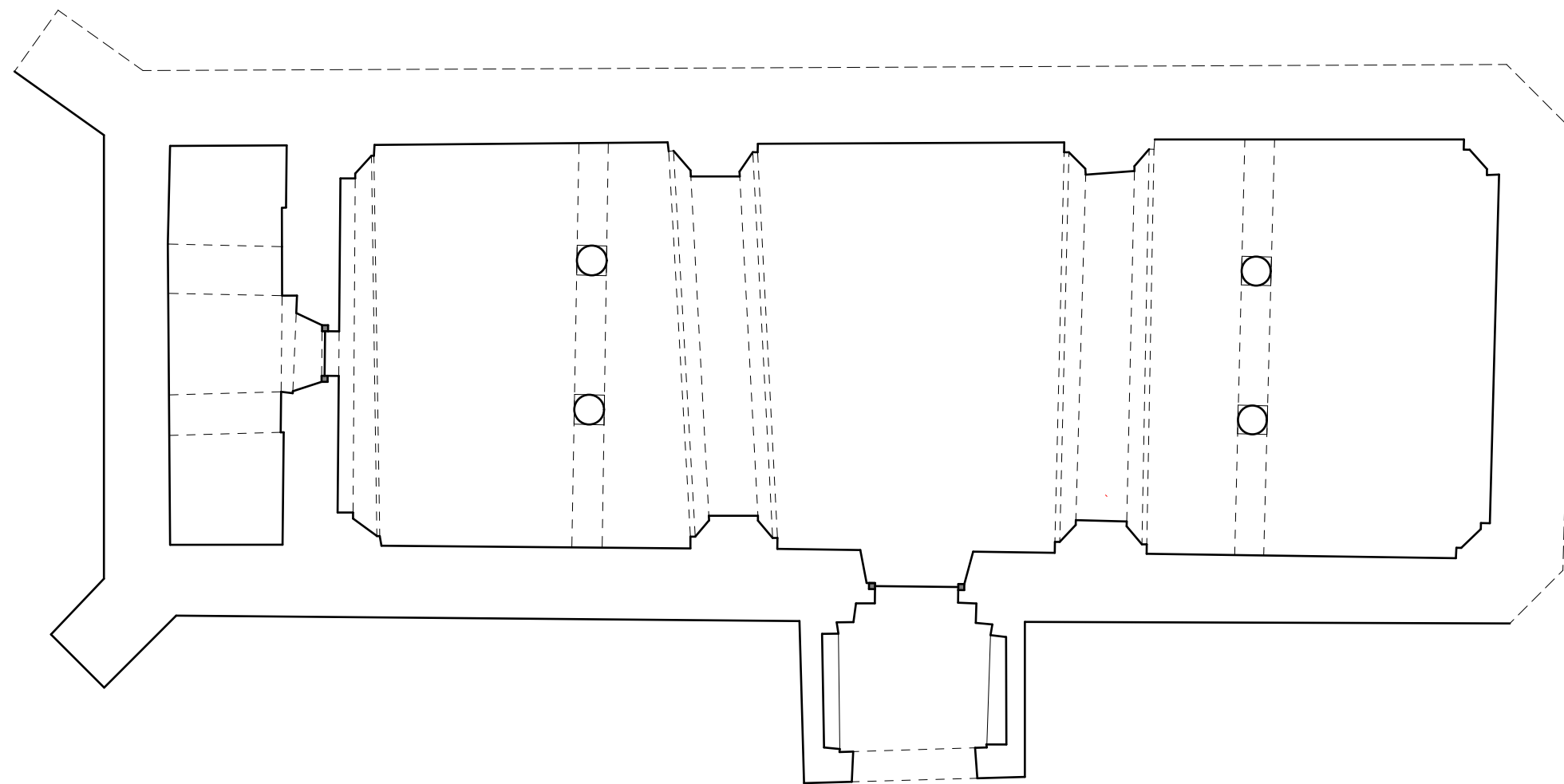
JELMAGYARÁZAT

- releváns periódus XV. század
- releváns periódus XIV. század
- releváns periódus XIV-XV. század
- 1. közvetlenül a kutatás részét képező emlék
- 4. közvetetten a kutatás részét képező emlék
- pálos kolostortemplom (legalább részben álló)
- pálos kolostortemplom (elpusztult)
- ferences kolostortemplom (legalább részben álló)
- Nagyvázsony központú "pálos kör" (Guzsik)
- nyugati torony kialakítás (Kozák)
- déli oldali kapu előépítménye (toronnyal/torony nélkül)
- merműves ablakok kapcsolata (Vándor)
- Báthori család építkezései vagy azok hatása (Koppány)
- jelen dolgozat szerzői által jelölt kapcsolat

TELEPÜLÉSEK

1. Zalaszentmihály
2. Várköly
3. Karmacs
4. Zalaszentgrót
5. Vindornyaszőlős
6. Zalatárnok
7. Zalaszentmihály
8. Dióskál
9. Egervár
10. Andocs
11. Balatonszemes
12. Igal
13. Kőröshegy
14. Marcali
15. Somogyszil
16. Törökkoppány
17. Felsőnyék
18. Iregszemcse
19. Szakály
20. Szakcs
21. Somoly
22. Vörösberény (Balatonalmádi)
23. Nagyvázsony
24. Salföld
25. Balatonfüred
26. Alsóörs
27. Szentkirályszabadja
28. Várpalota - Inota
29. Balatonfőkajár
30. Balatonszőlős
31. Aszófő
32. Mindszentkál
33. Mór
34. Fehérvárcsurgó
35. Füle

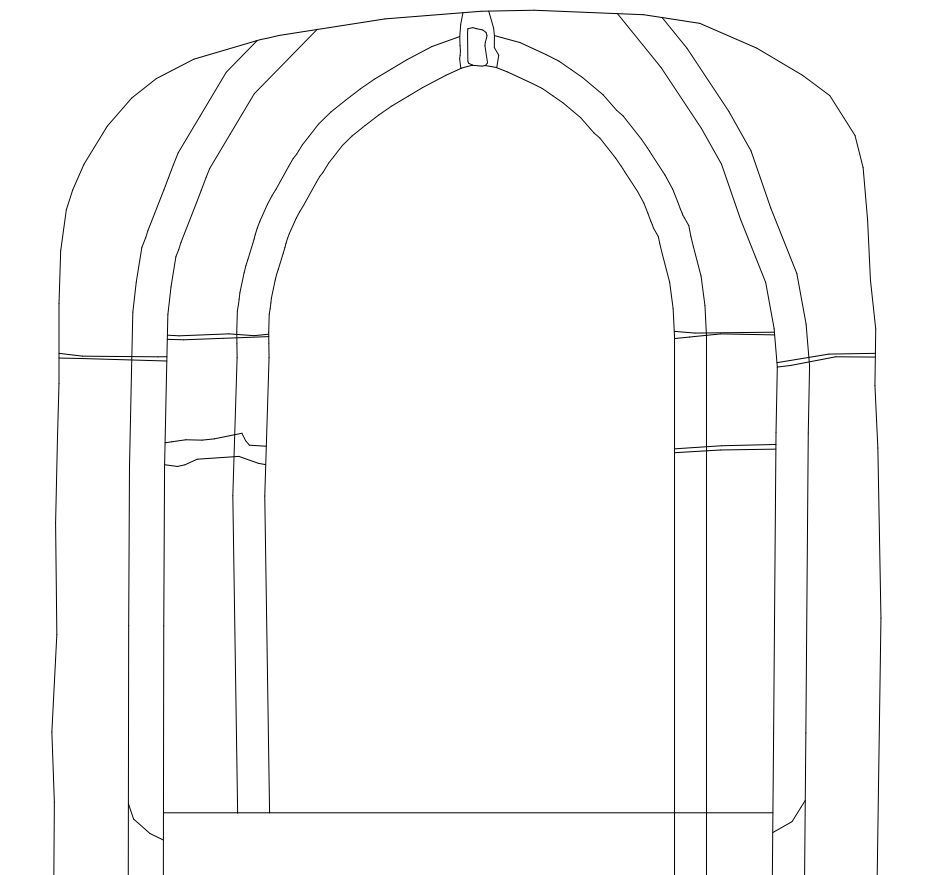
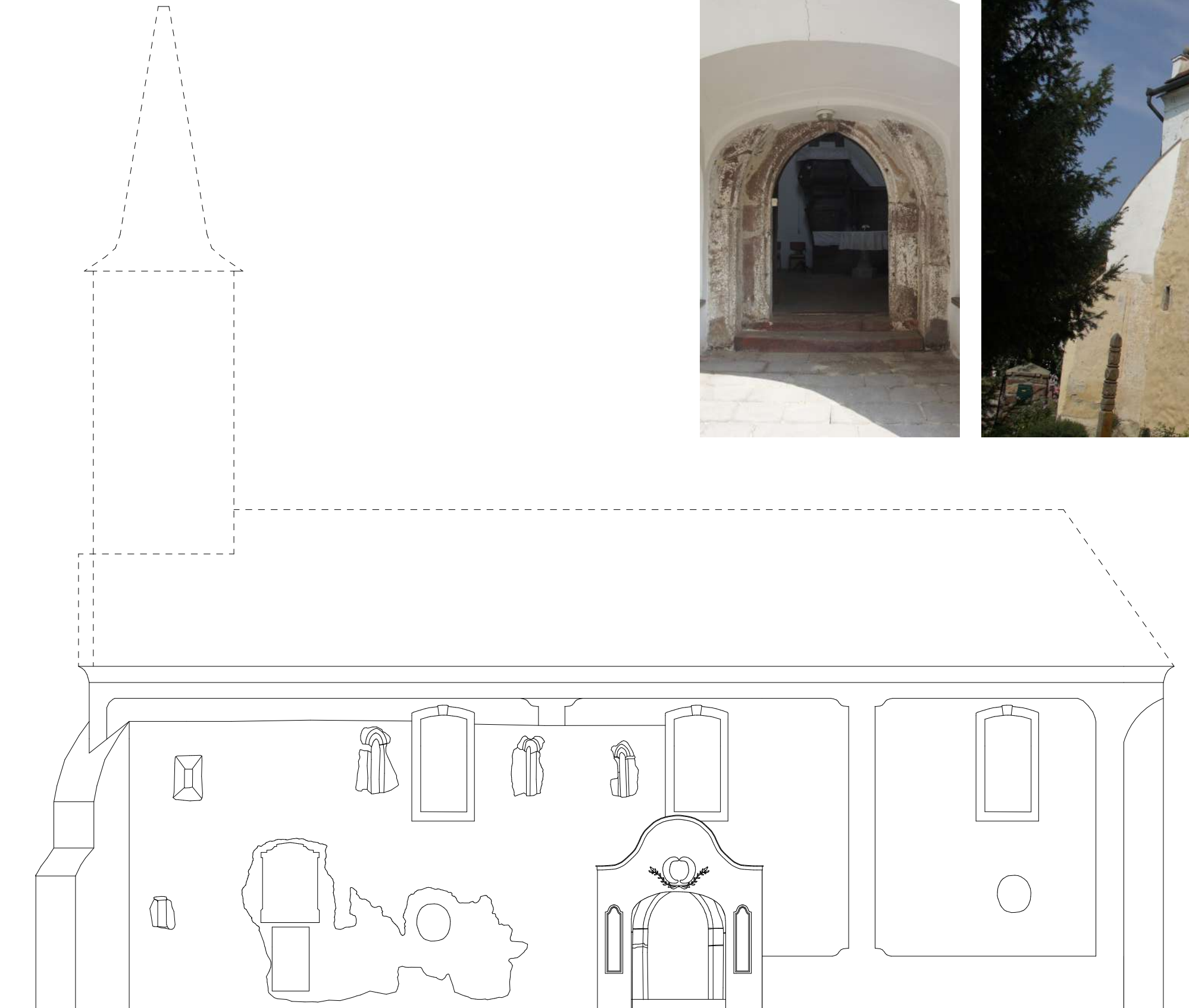

0 1 2 5

ALSÓÖRS

ALAPRAJZ
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

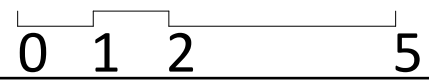
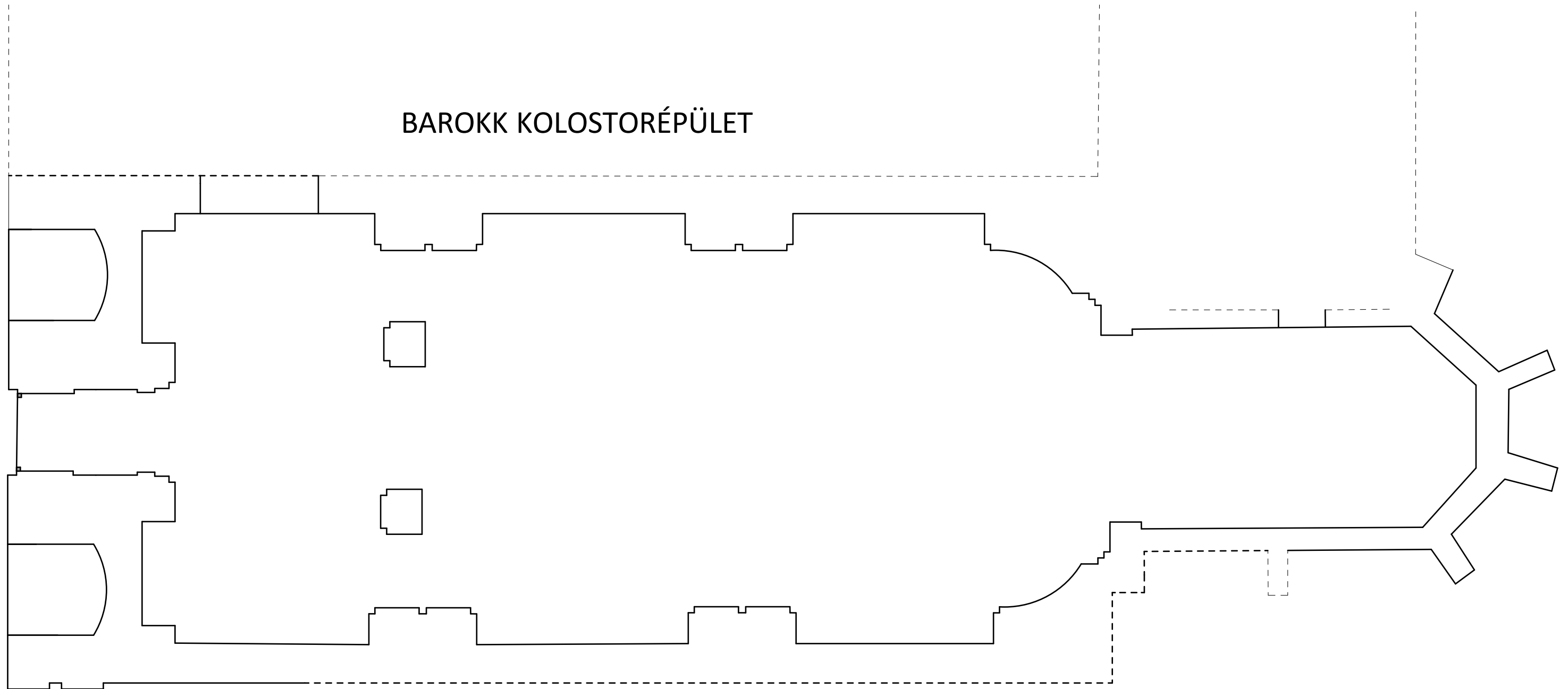
MELLÉKLET 02

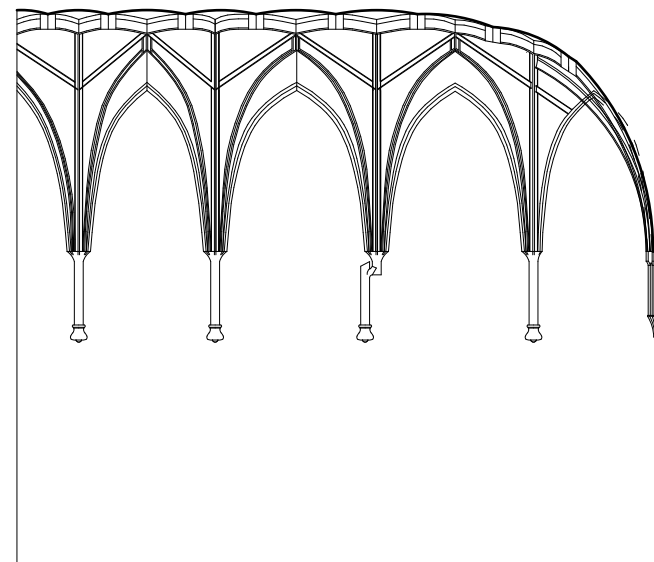
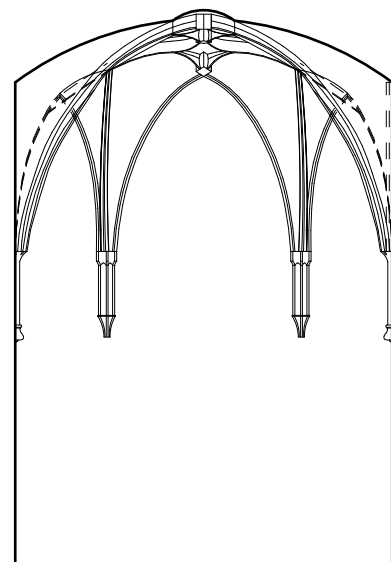
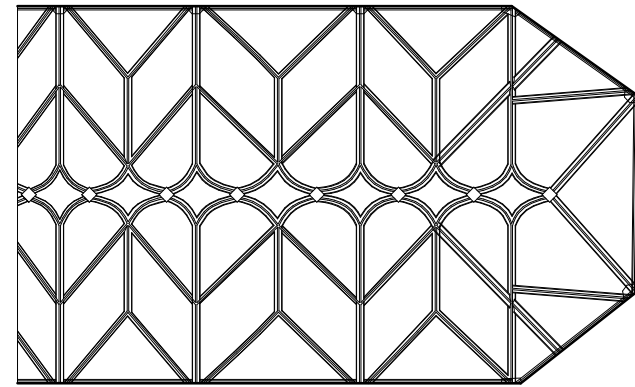

0 1 2 5

0 1 2 5

BAROKK KOLOSTORÉPÜLET

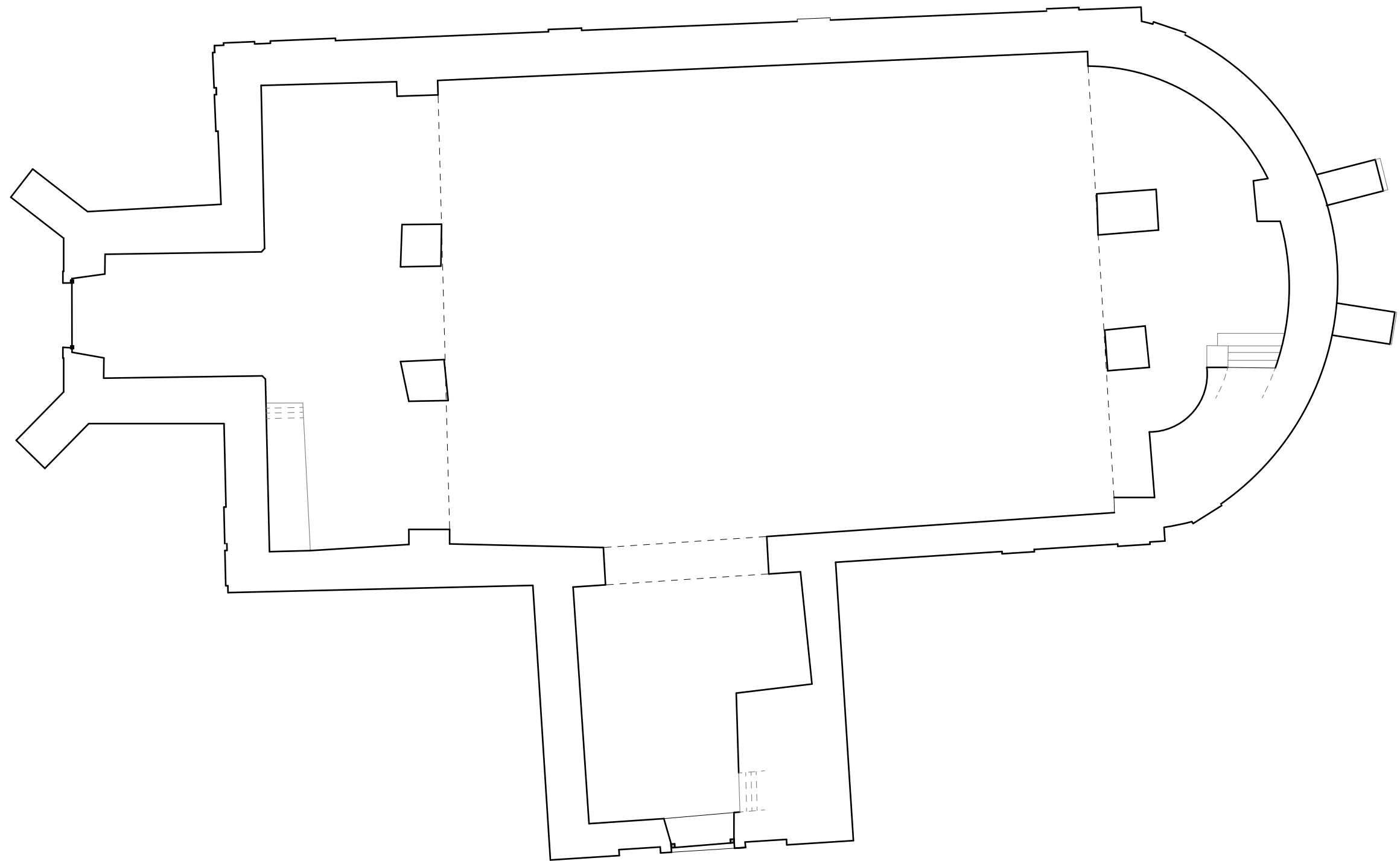

0 1 2 5

ANDOCS

SZENTÉLYBOLTOZAT. ALAPRAJZ, KERESZTMETSZET, HOSSZMETSZET
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 05

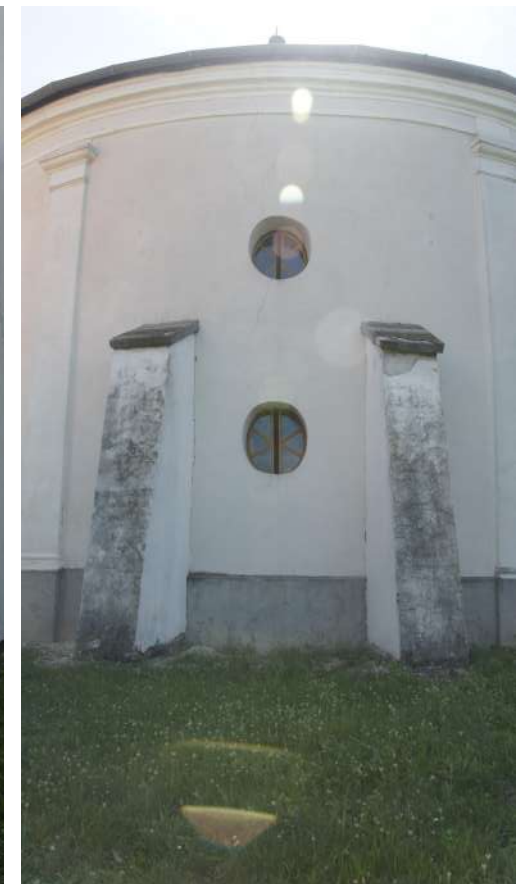
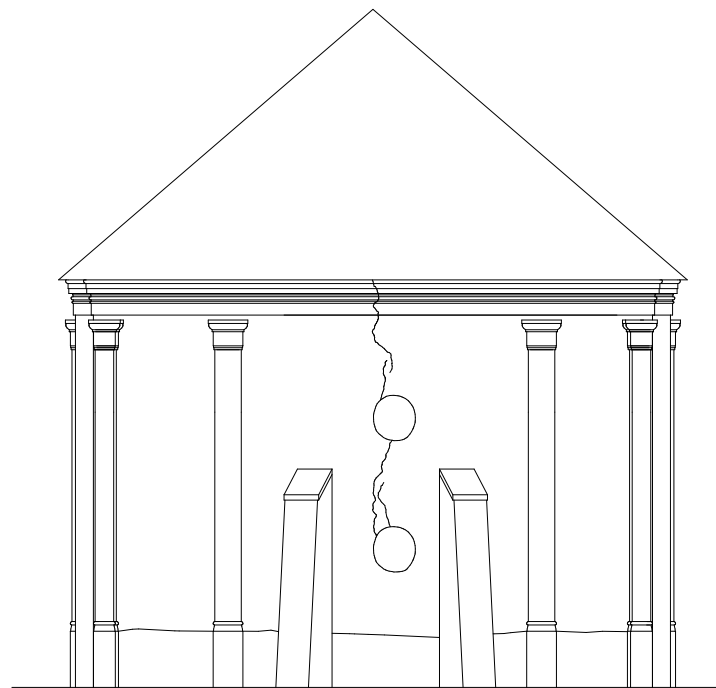
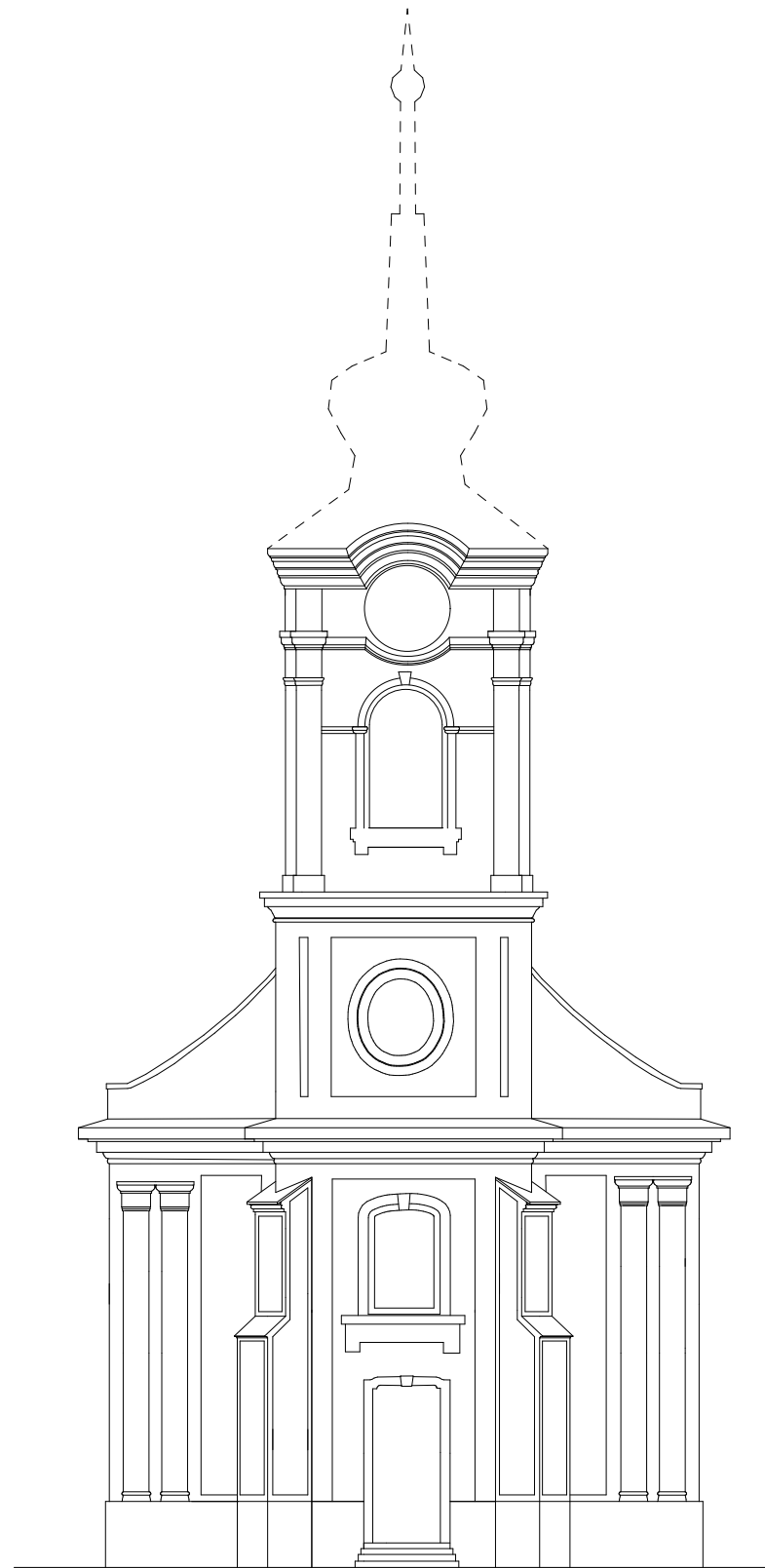

0 1 2 5

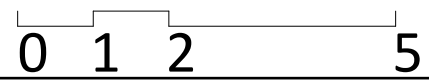
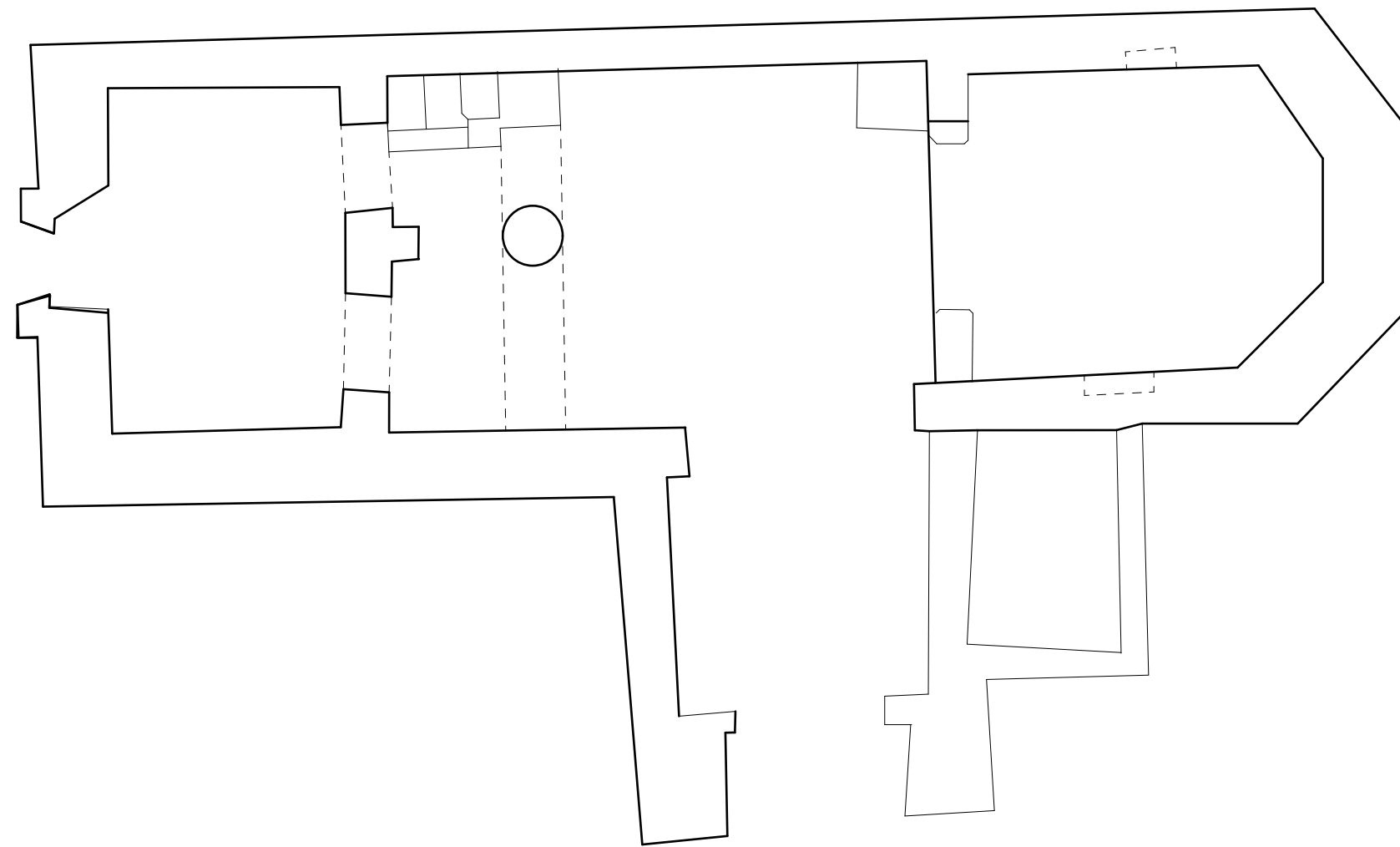
BALATONFŐKAJÁR

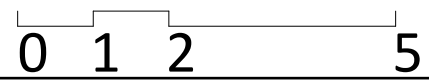
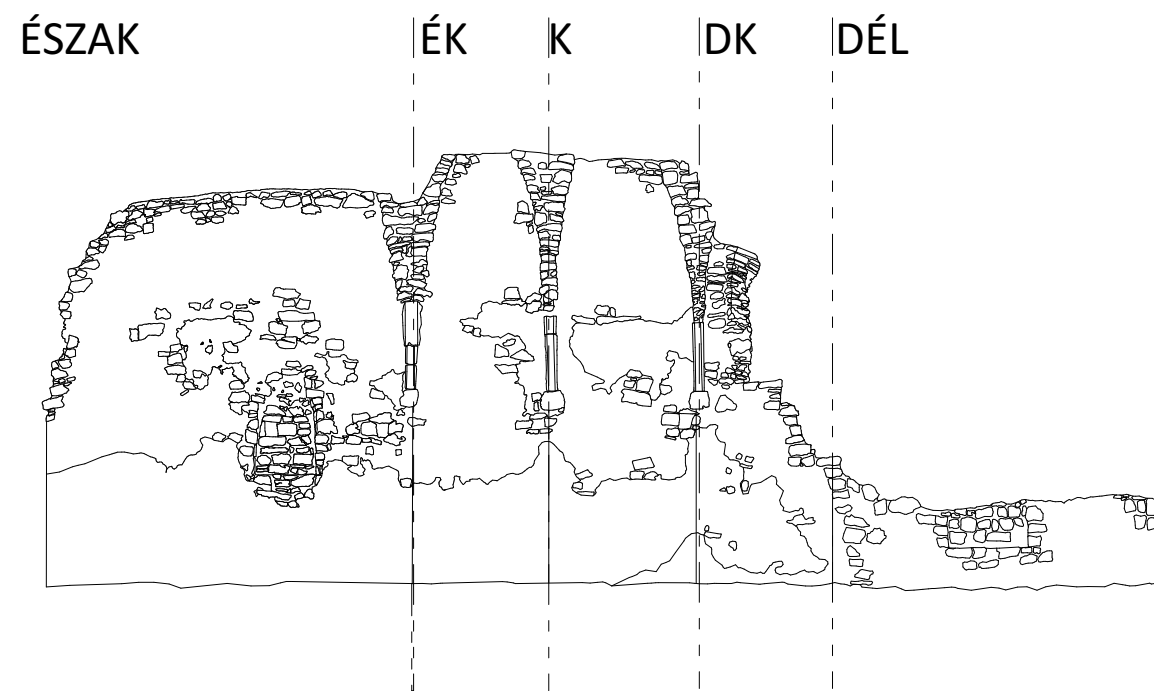
ALAPRAJZ
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

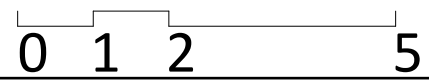
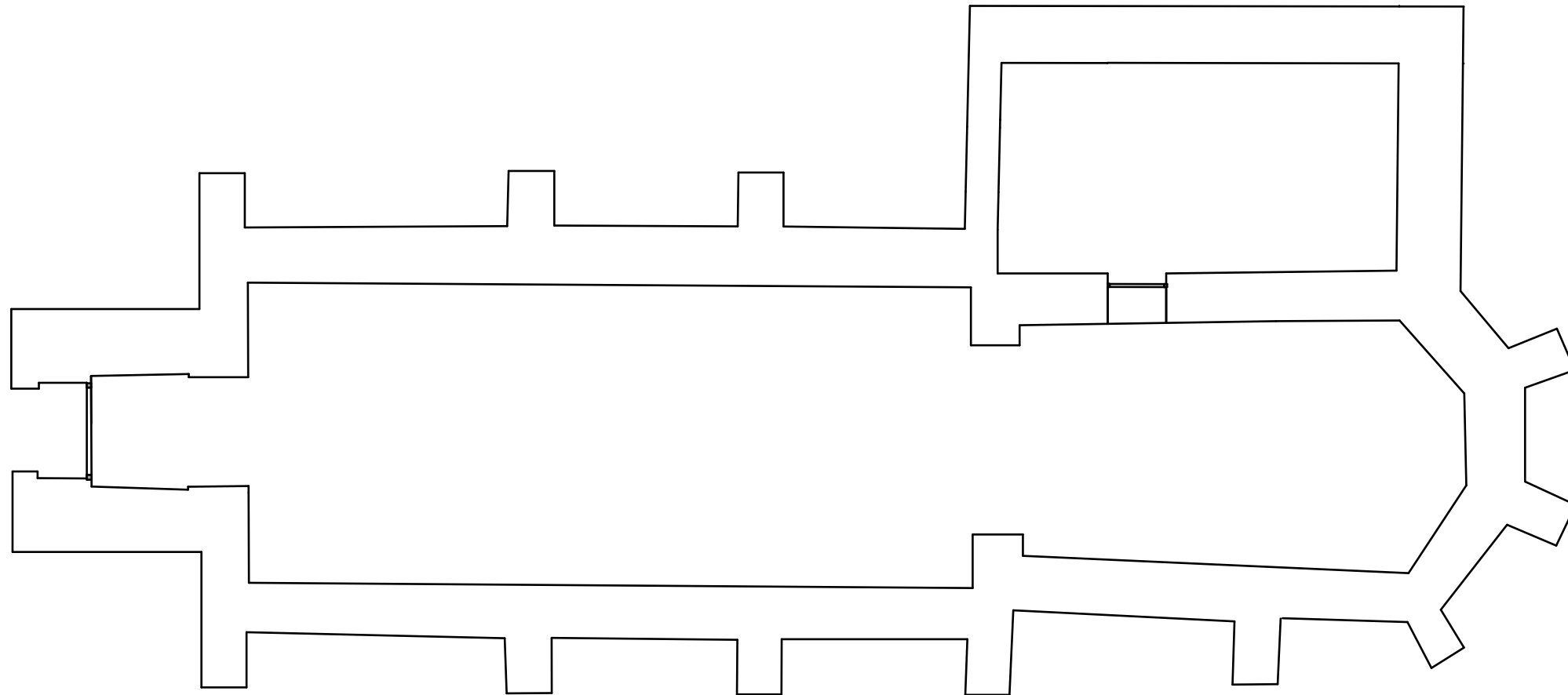
MELLÉKLET 06

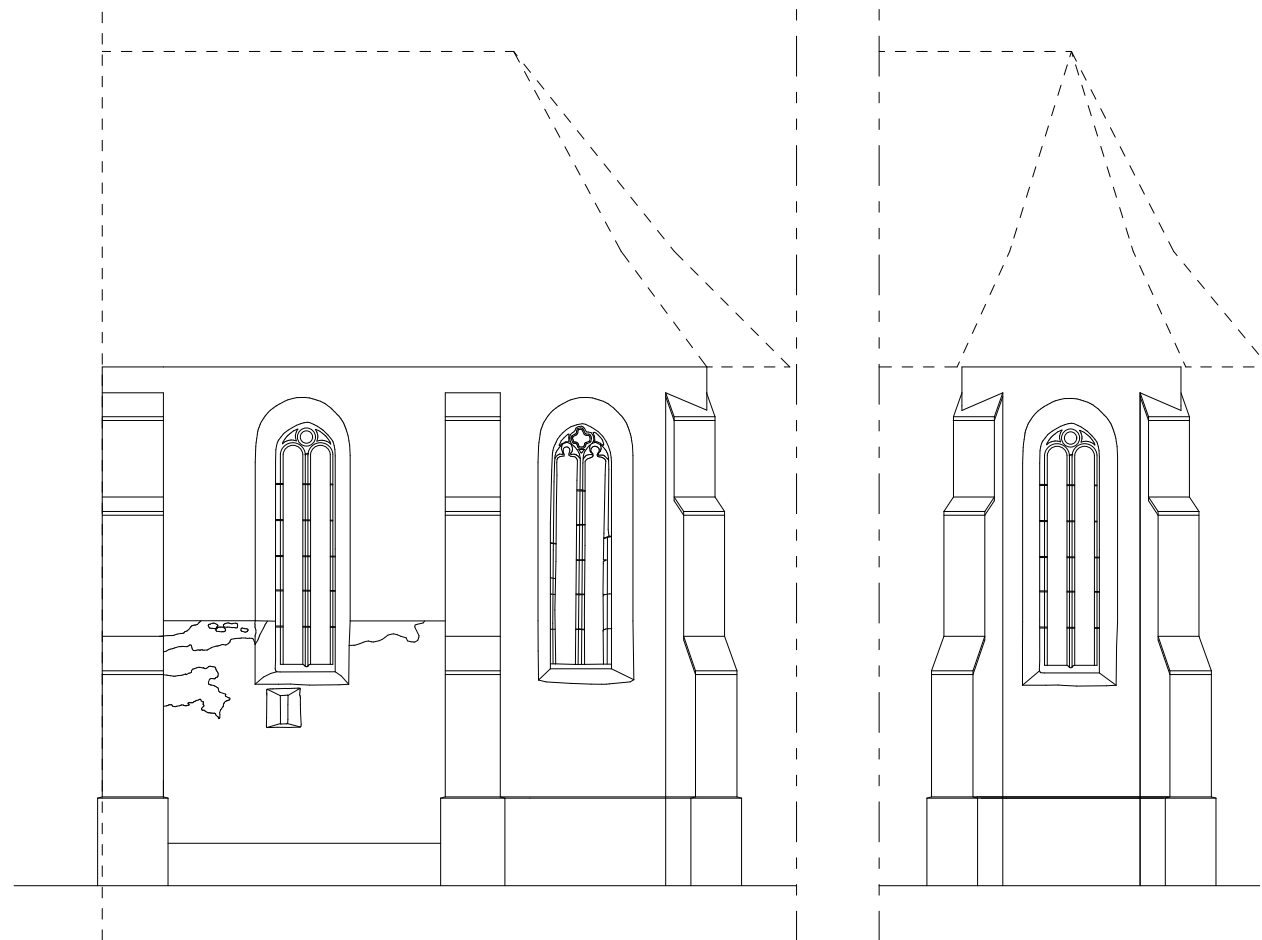

0 1 2 5

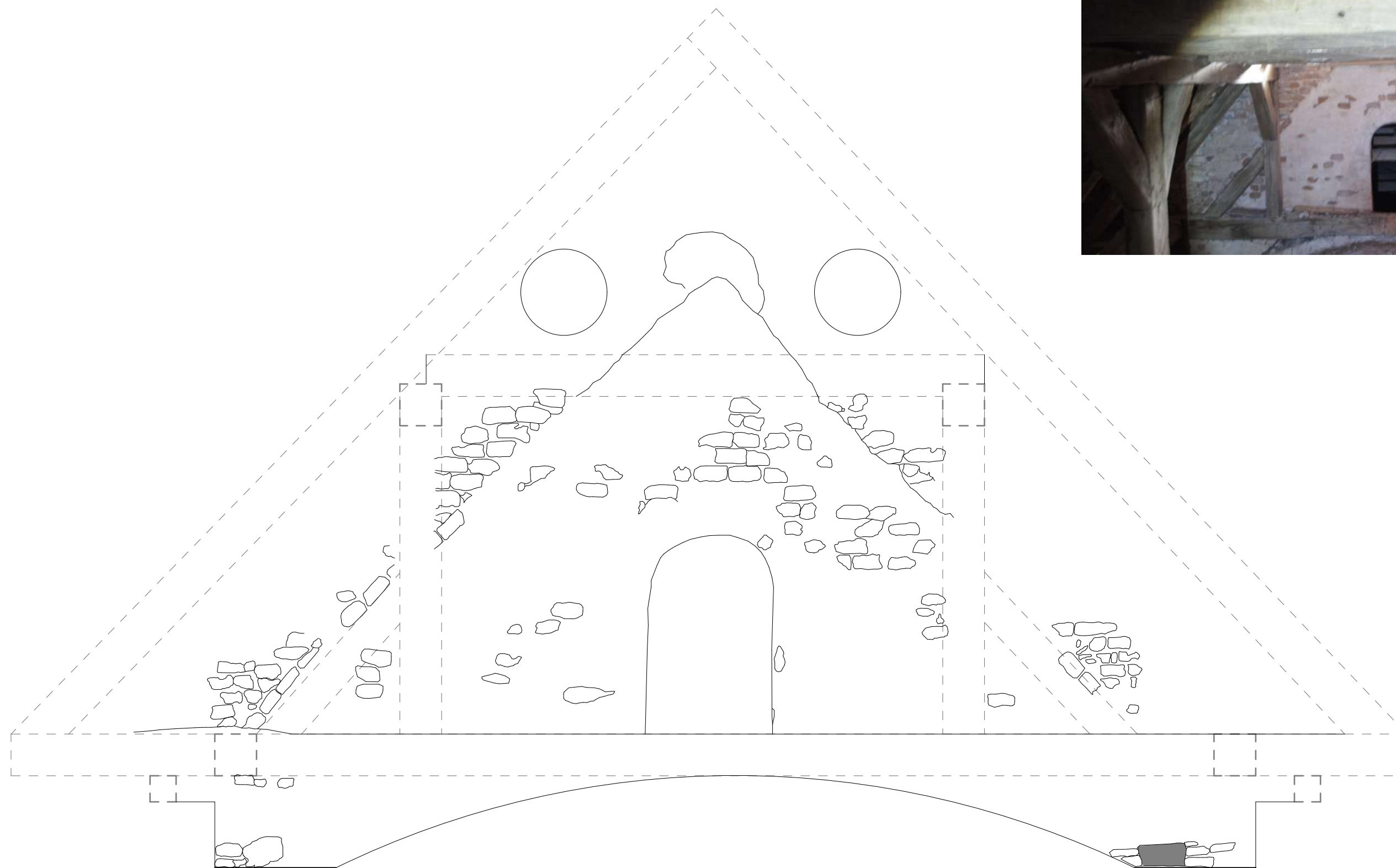

0 1 2 5

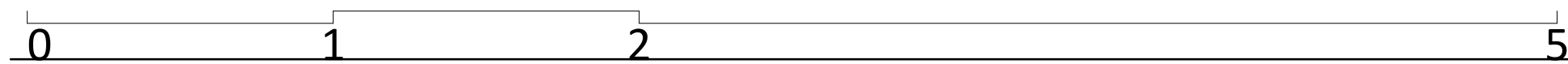
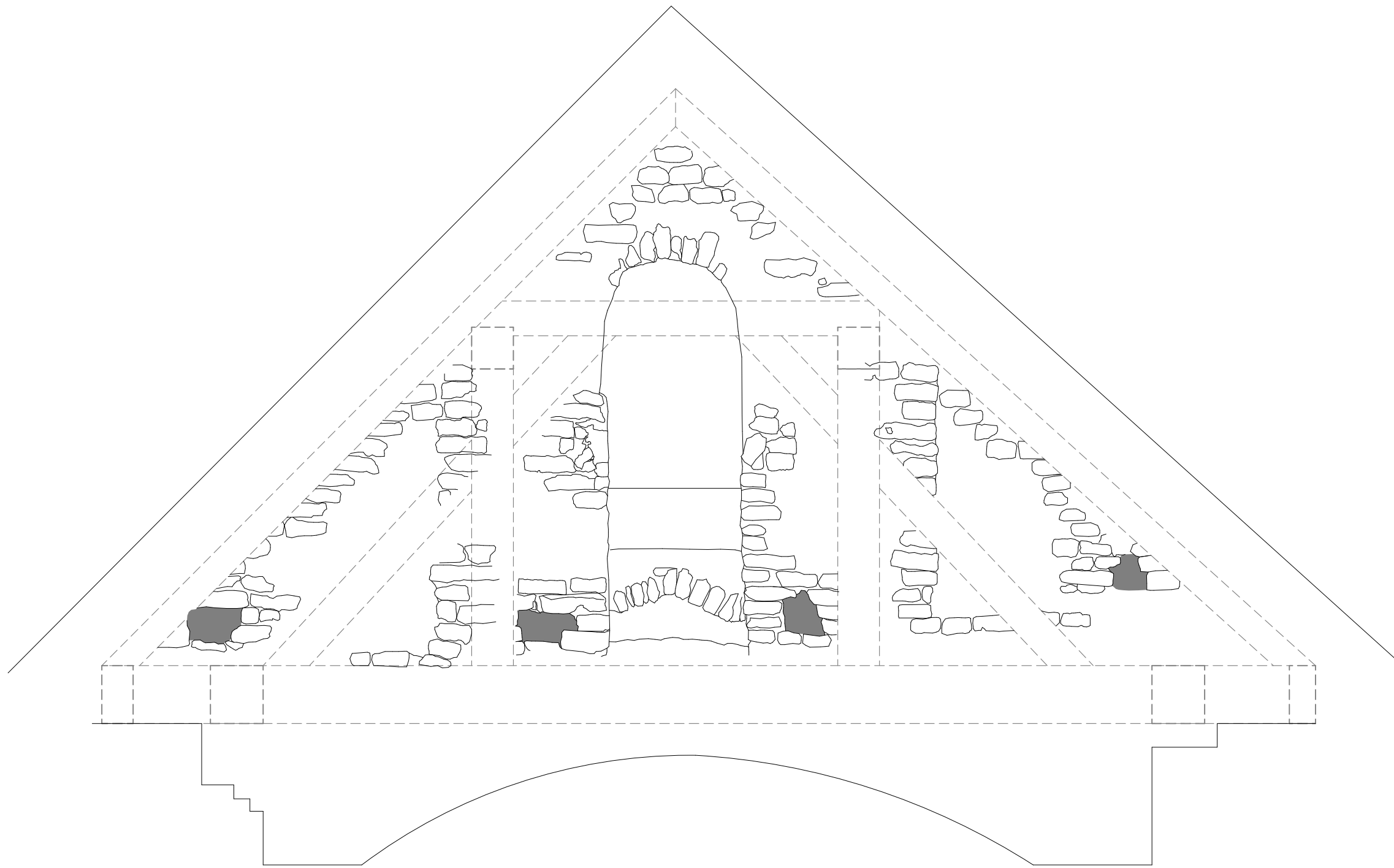
BALATONSZEMES

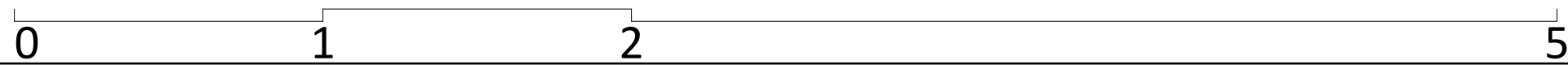
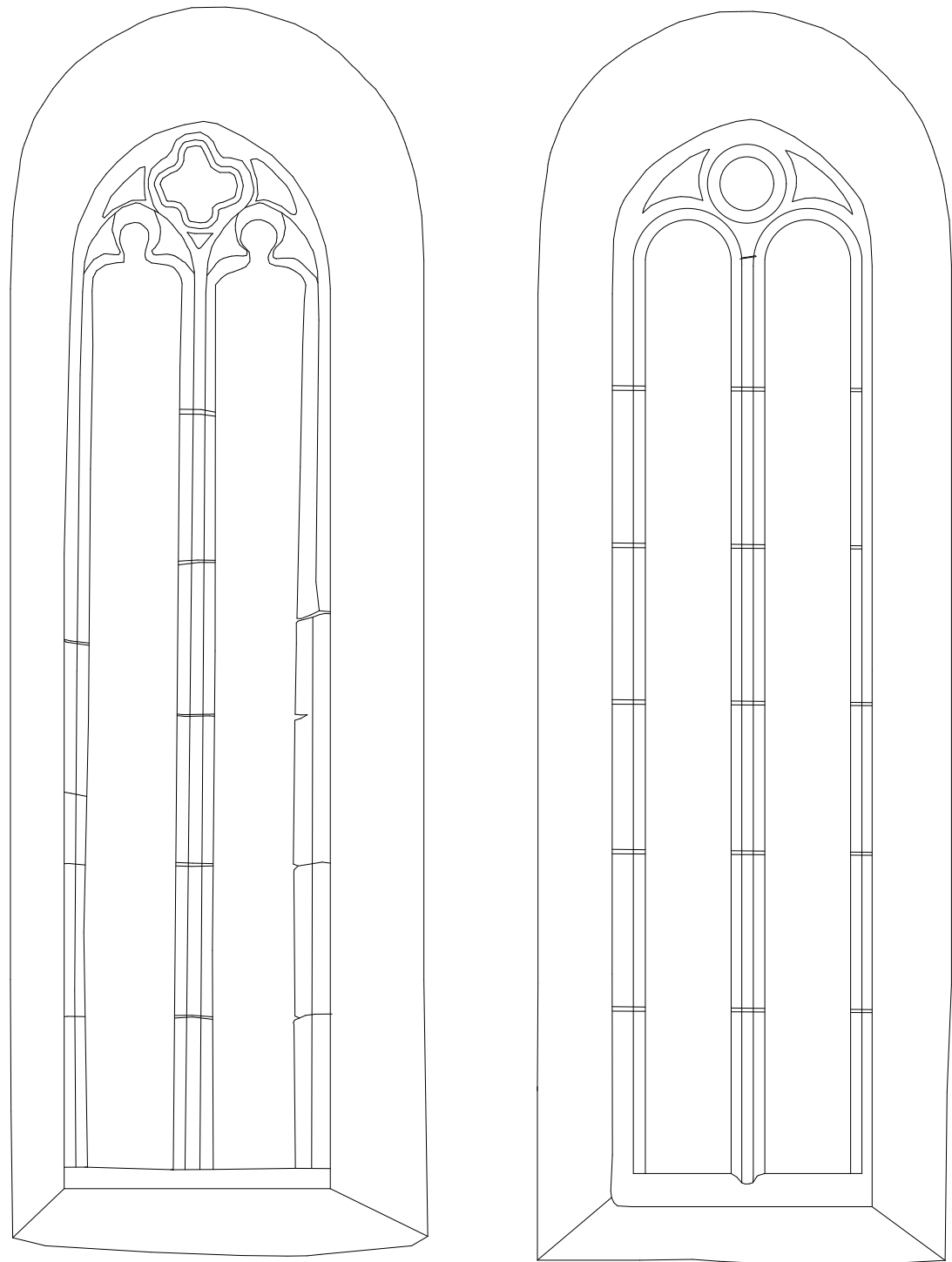
SZENTÉLYHOMLOKZATOK. DÉL, DÉLKELET
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

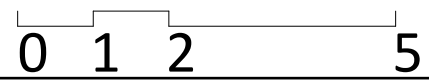
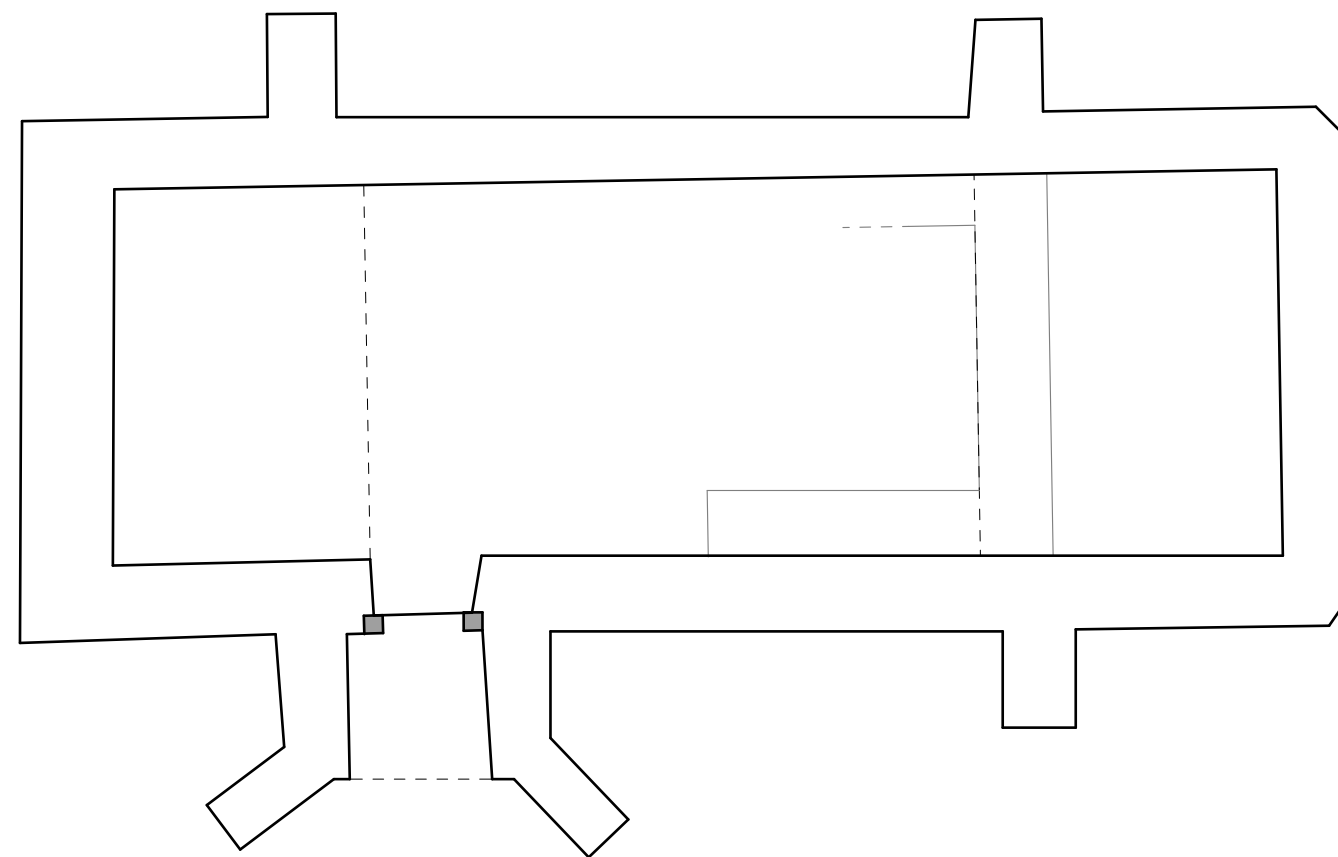
MELLÉKLET 11

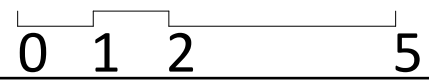
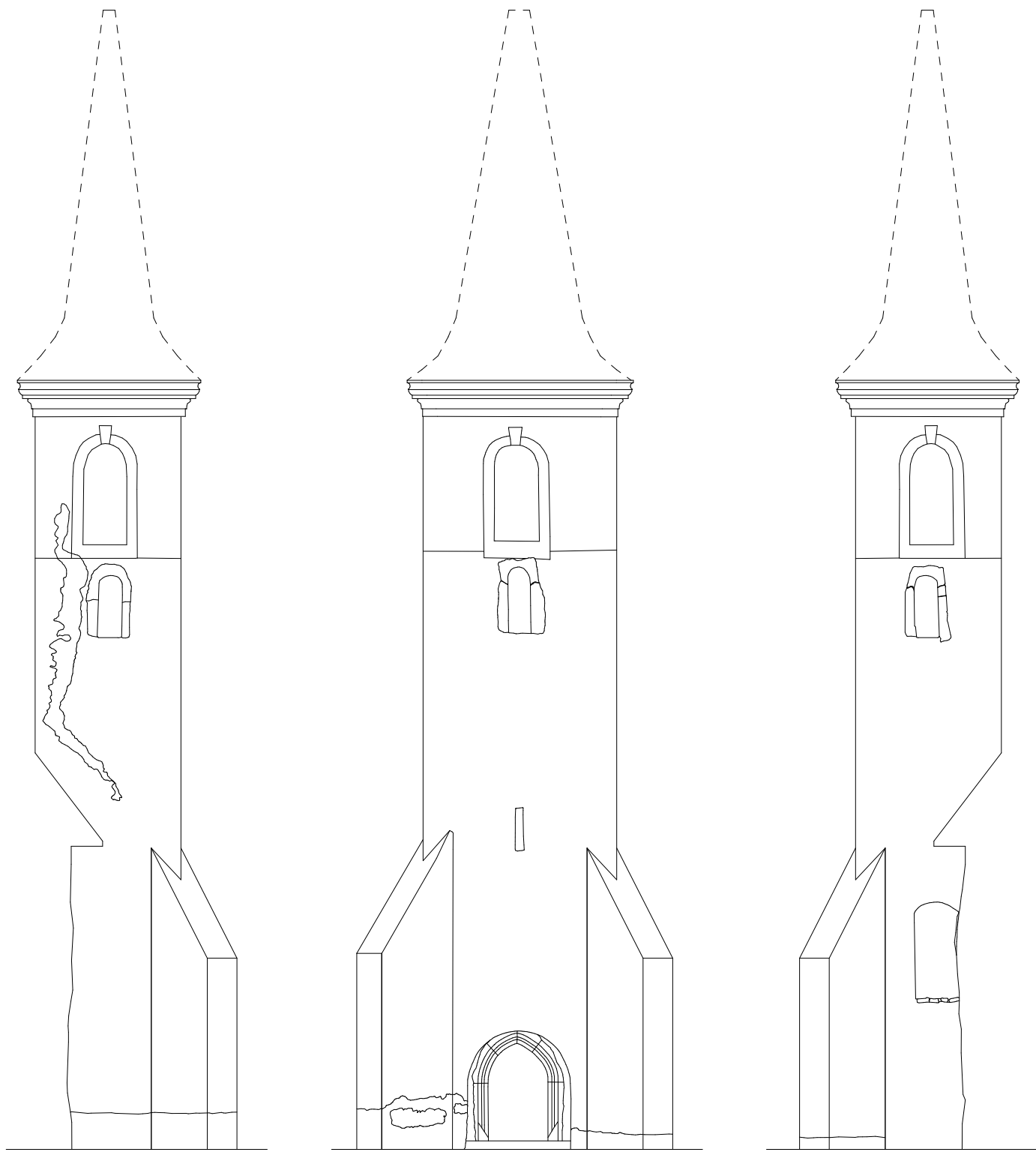

0 1 2 5

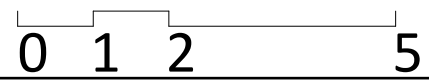
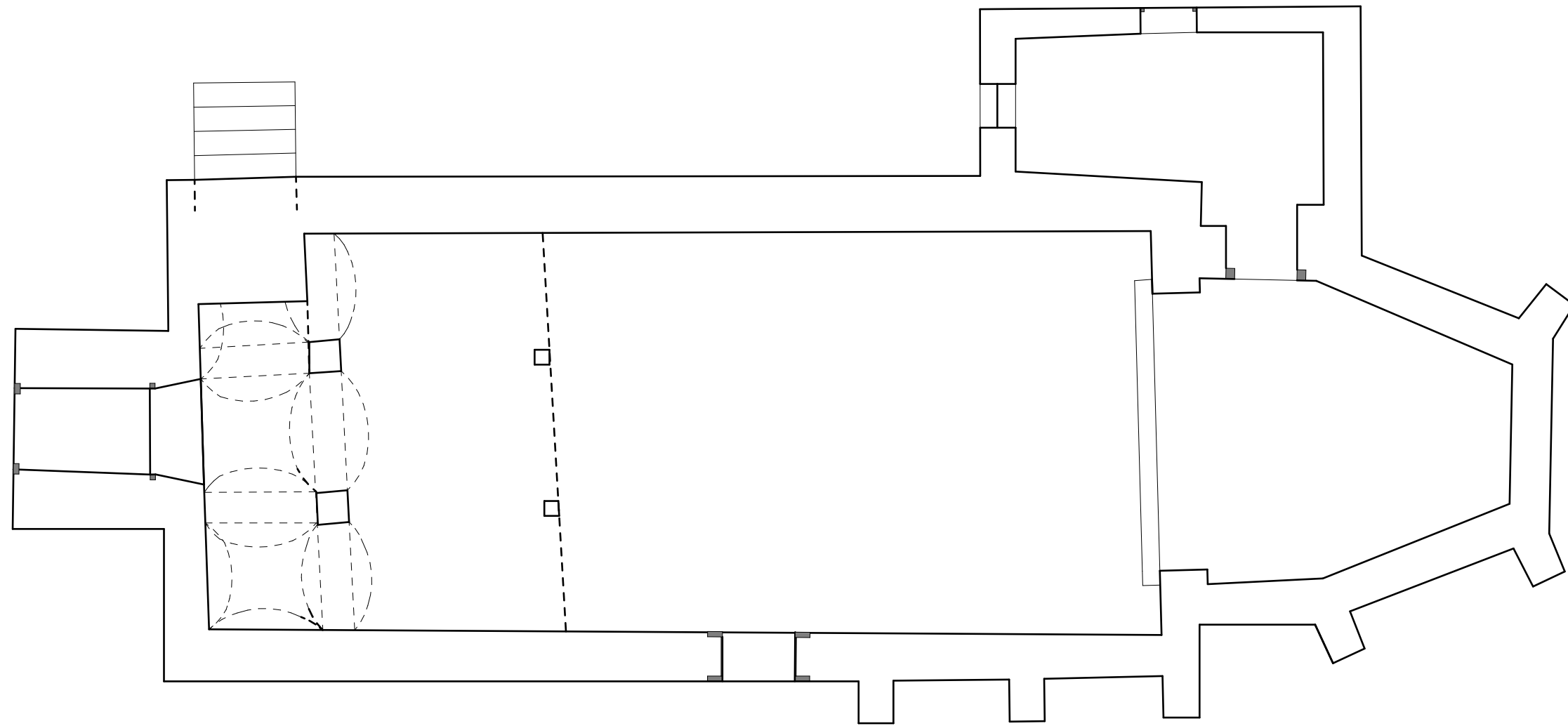

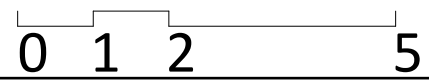
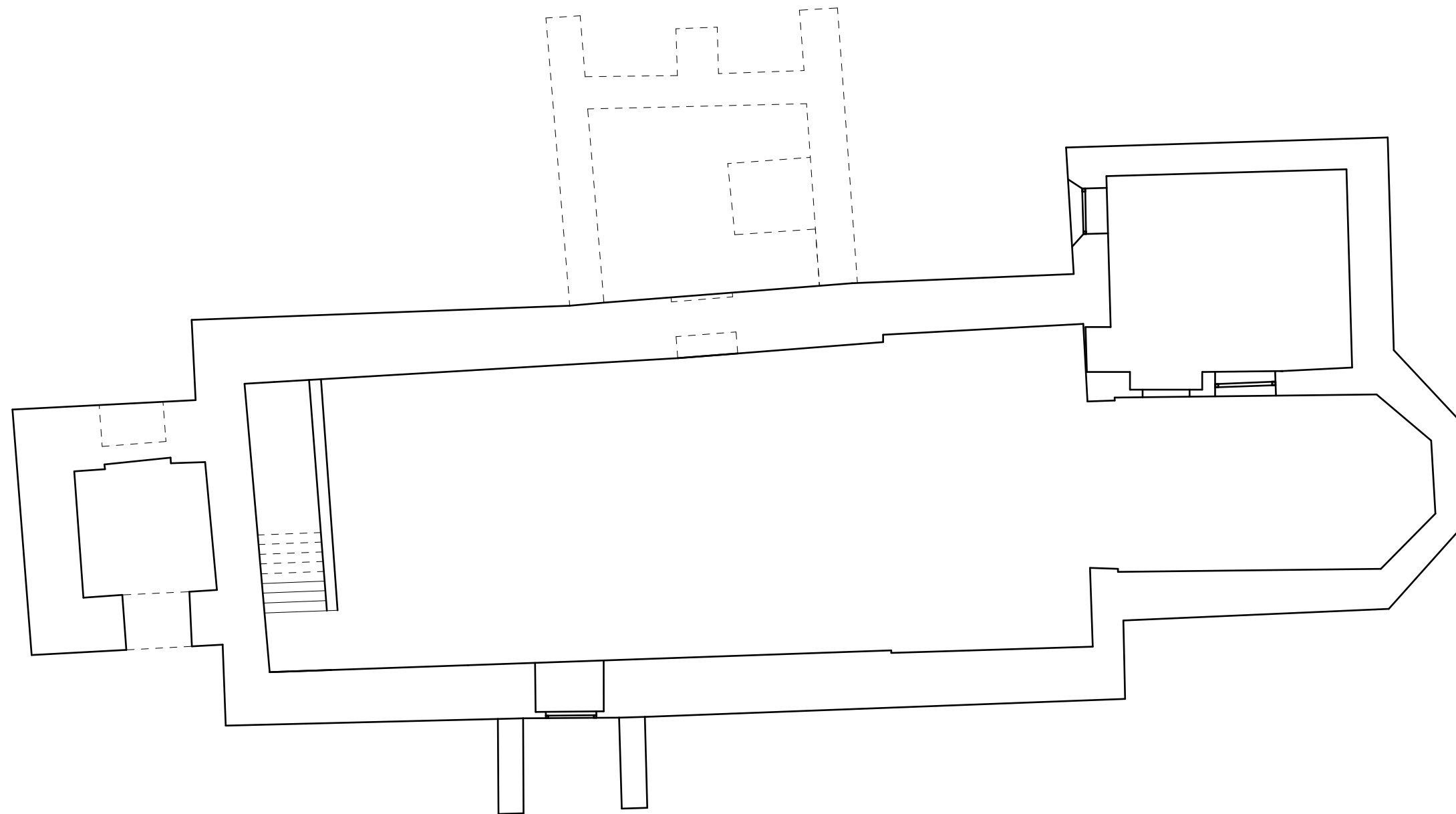

BALATONSZŐLŐS

TORONYHOMLOKZATOK. ÉSZAK, NYUGAT, DÉL
 KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
 TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

0 1 2 5

FEHÉRVÁRCSURGÓ

DÉLI HOMLOKZAT
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

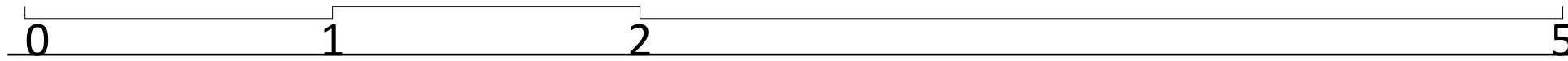
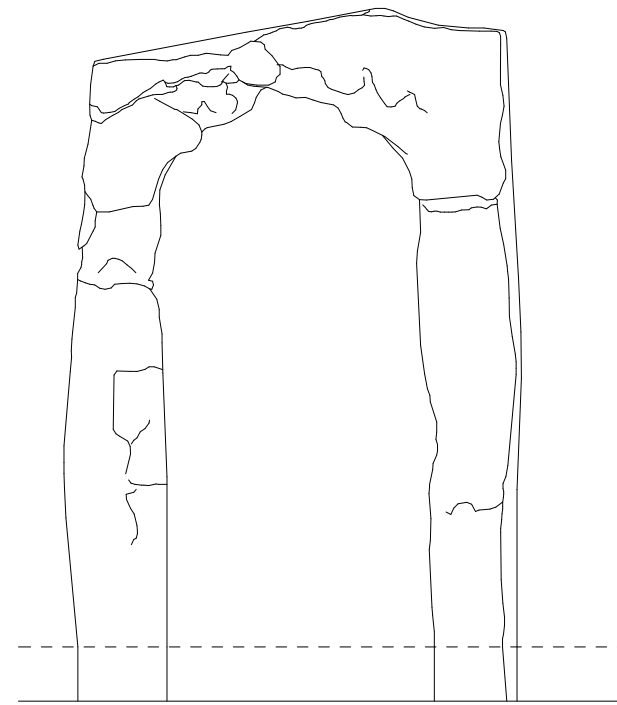
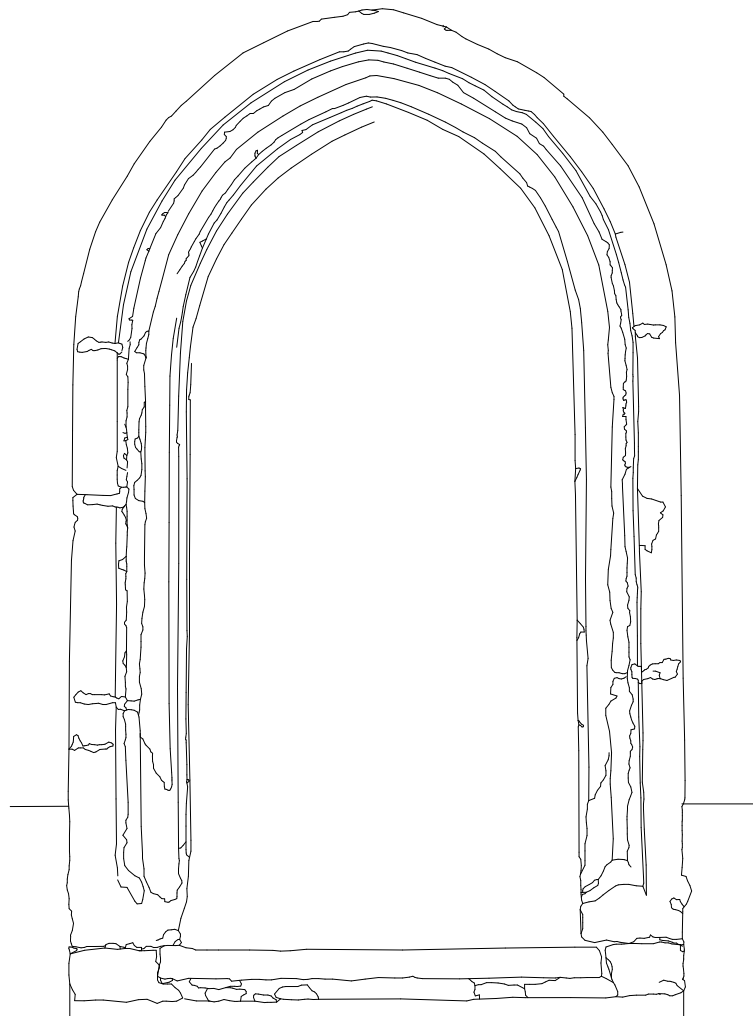
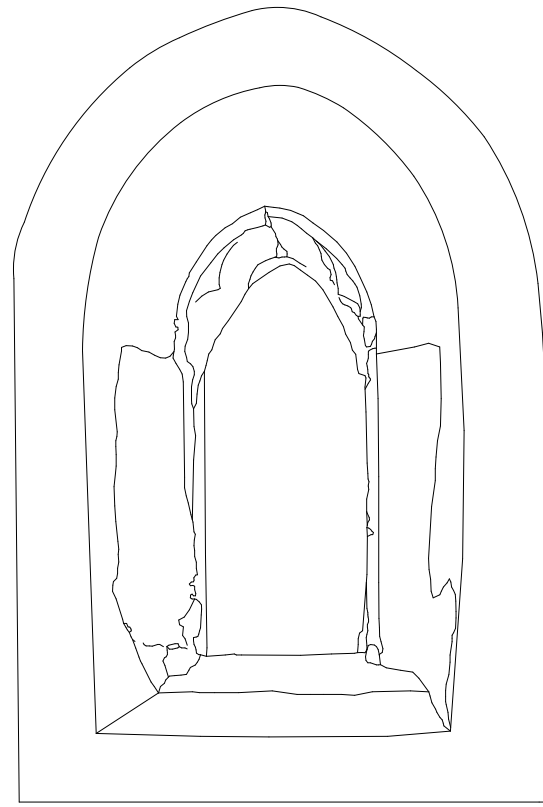
MELLÉKLET 19

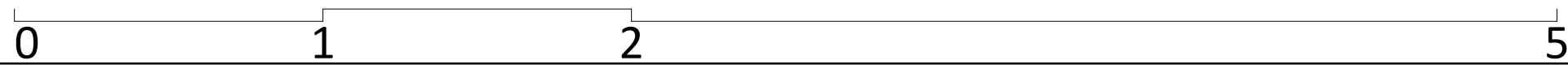
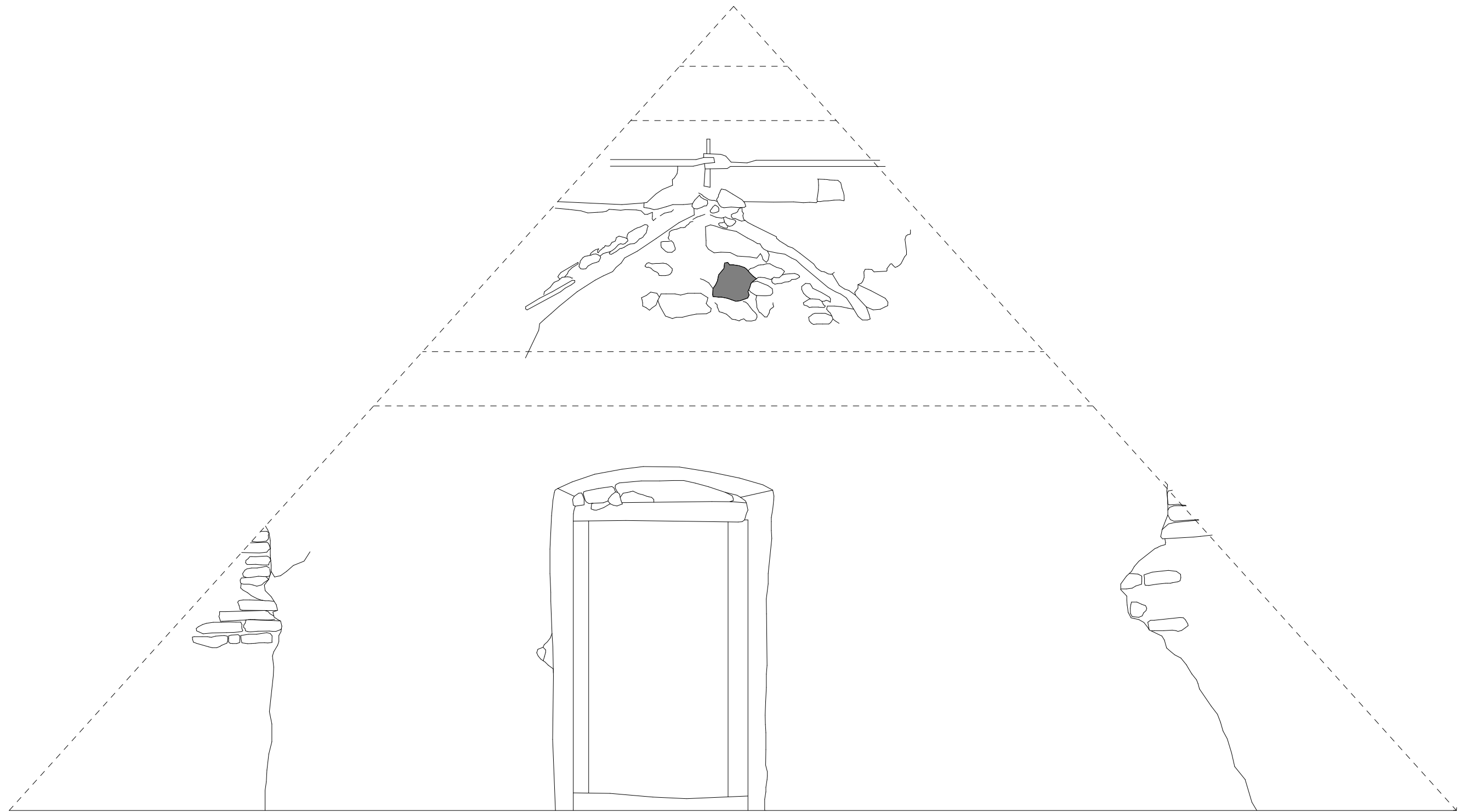
FEHÉRVÁRCSURGÓ

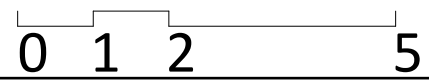
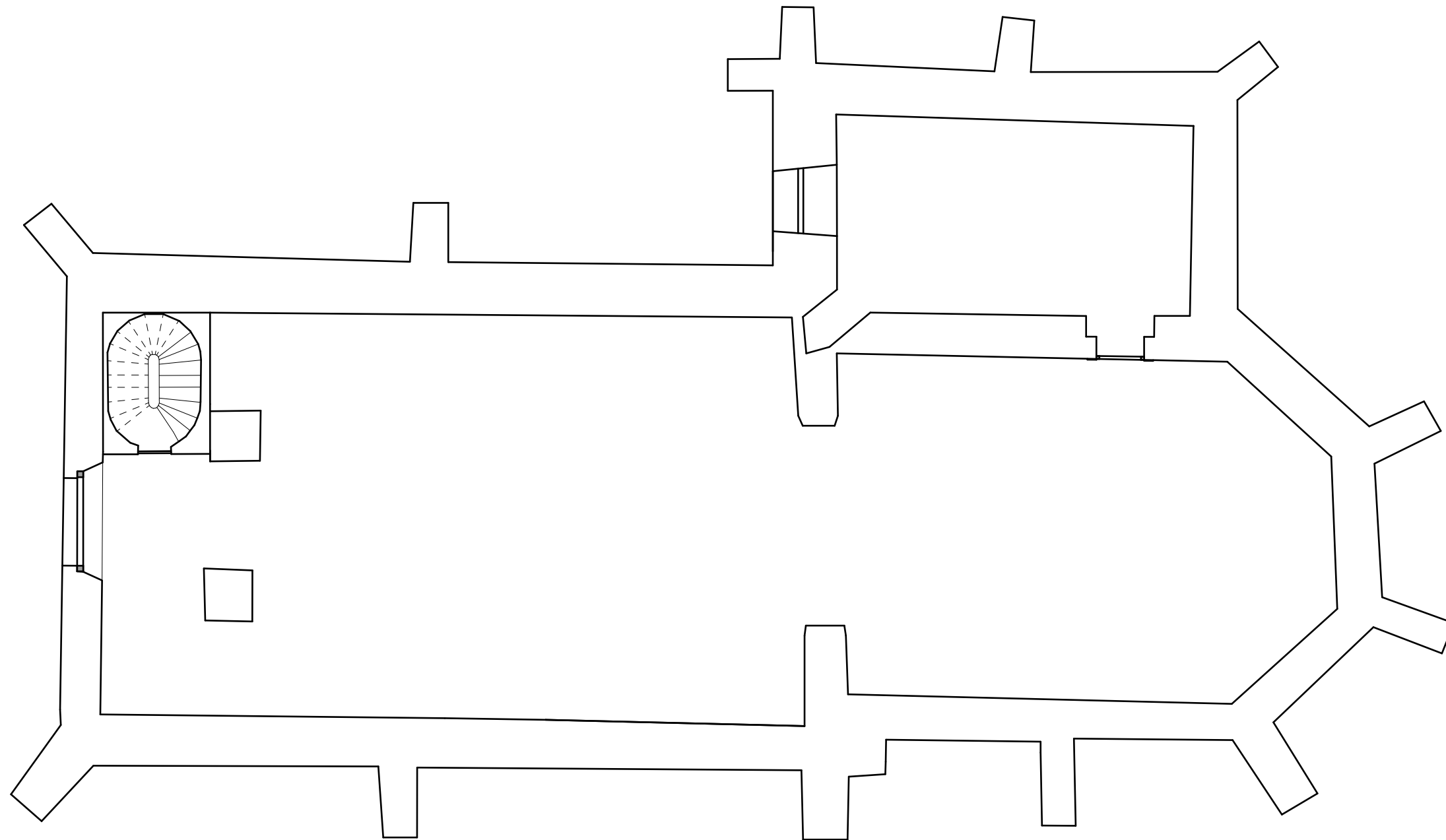
ÉSZAKI HOMLOKZAT
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZEZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 20

FEHÉRVÁRCSURGÓ MÉRMŰMARADVÁNYOK A DÉLI HOMLOKZAT ABLAKAIBAN. DÉLI KAPU. ÉSZAKI KAPU (TEPLOMBELSŐ)
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

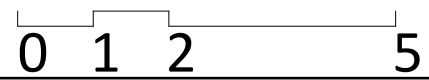
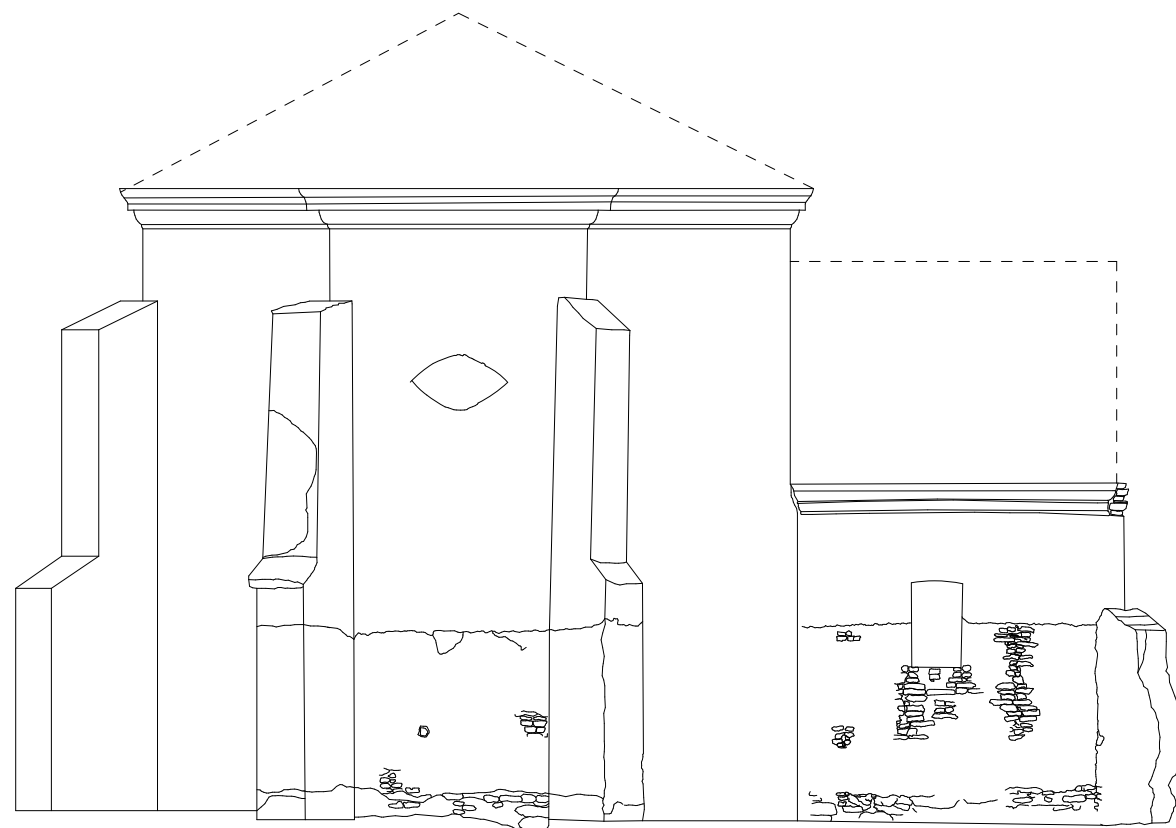

FELSŐNYÉK

ALAPRAJZ
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

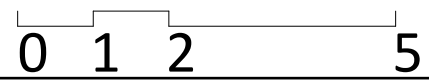
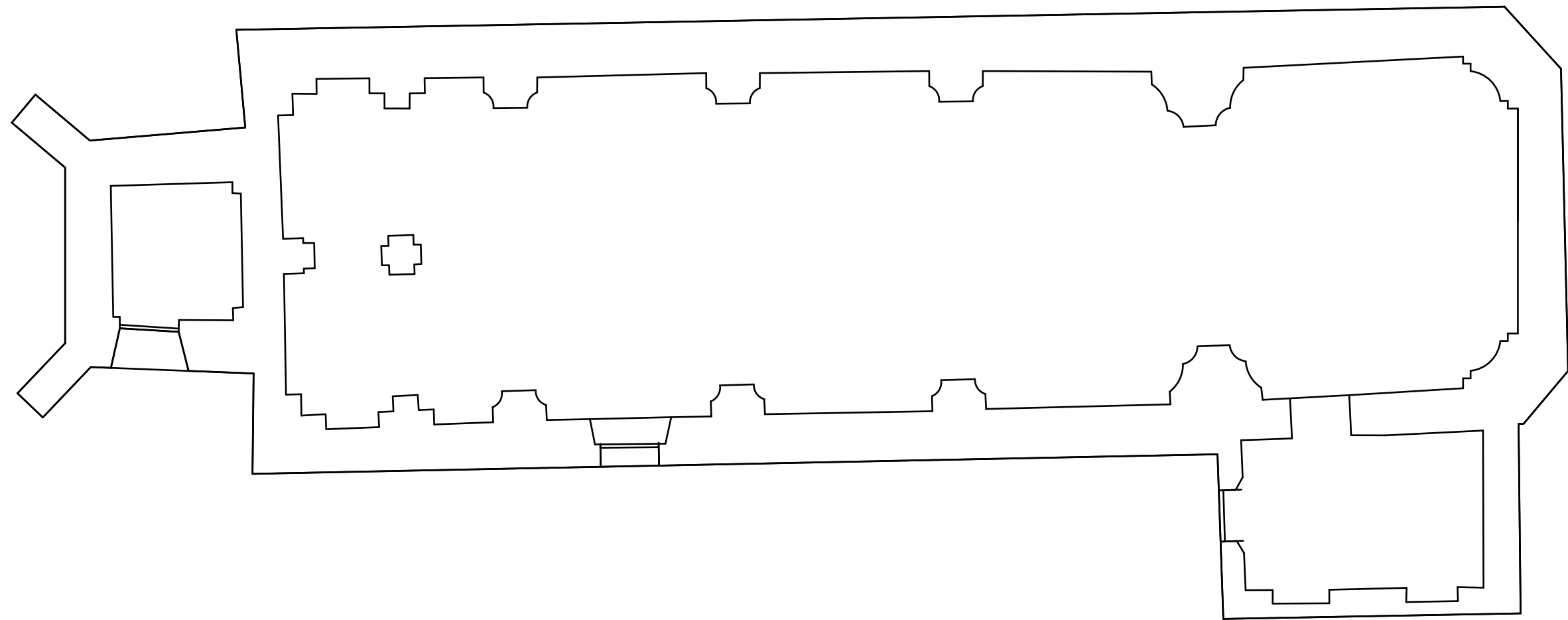
MELLÉKLET 23

FELSŐNYÉK

SZENTÉLYHOMLOKZAT KELET FELŐL
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 24

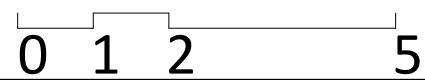
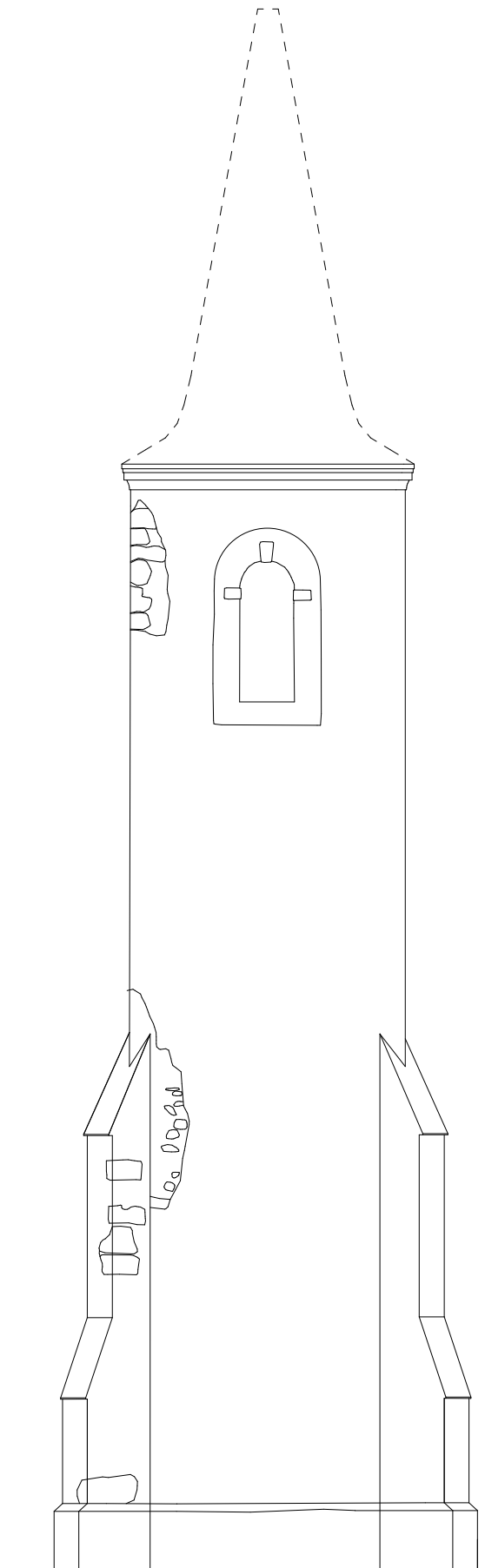
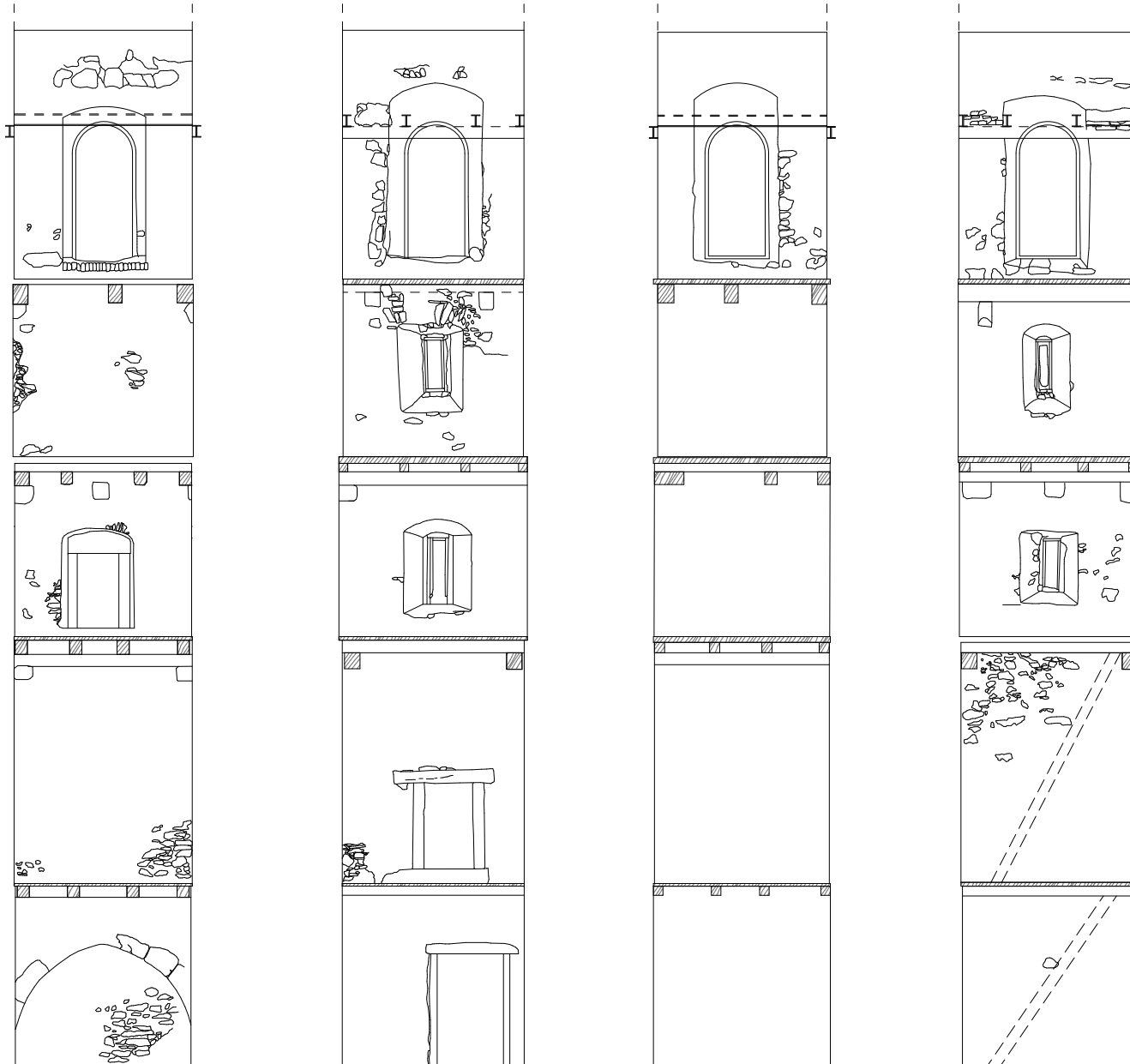

KELET

ÉSZAK

NYUGAT

DÉL

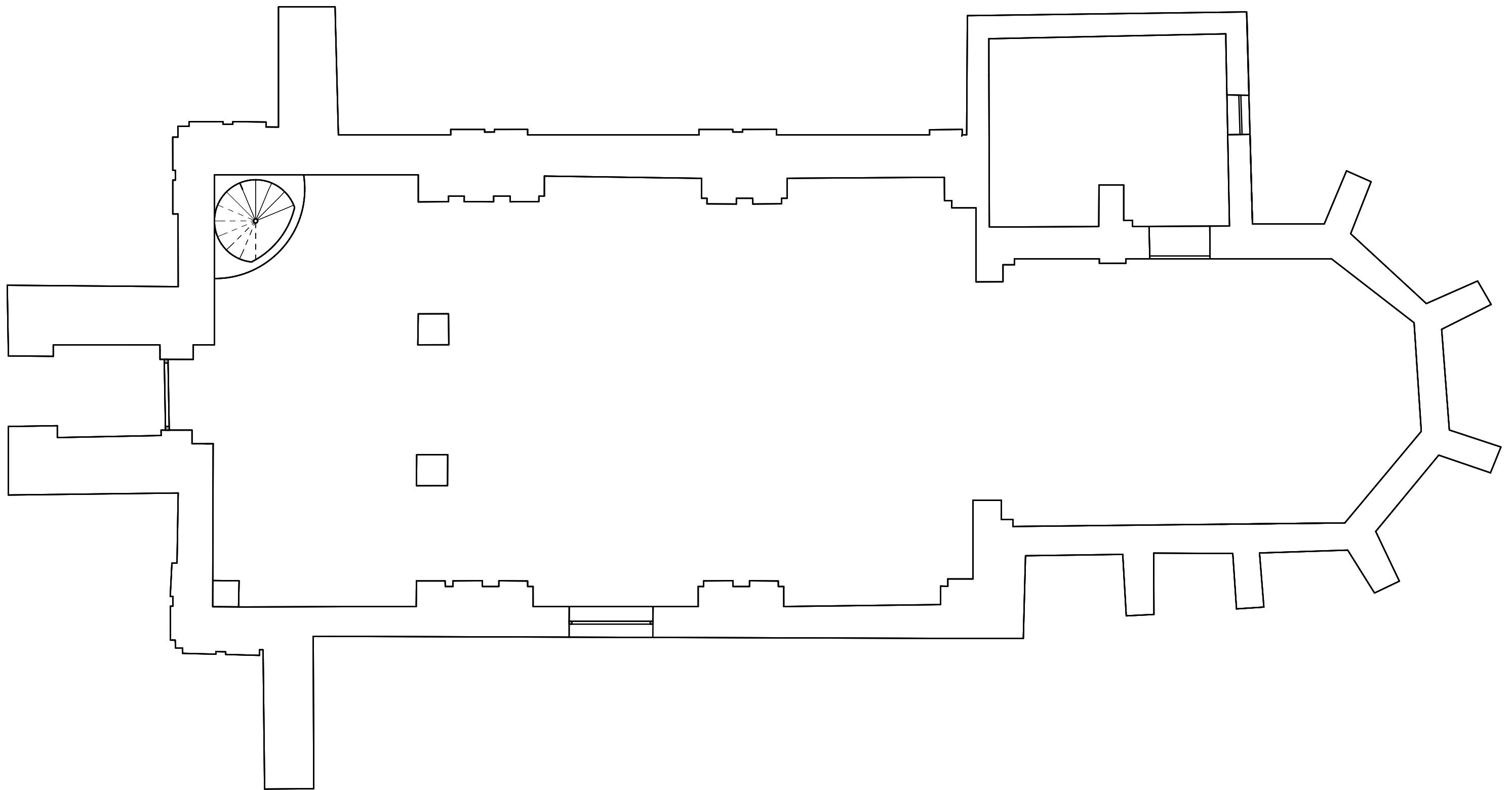

FÜLE

NYUGATI TORONY BELSŐ FALNÉZETEI. TORONY HOMLOKZAT NYUGAT
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

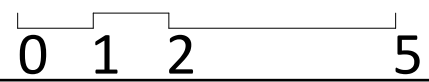
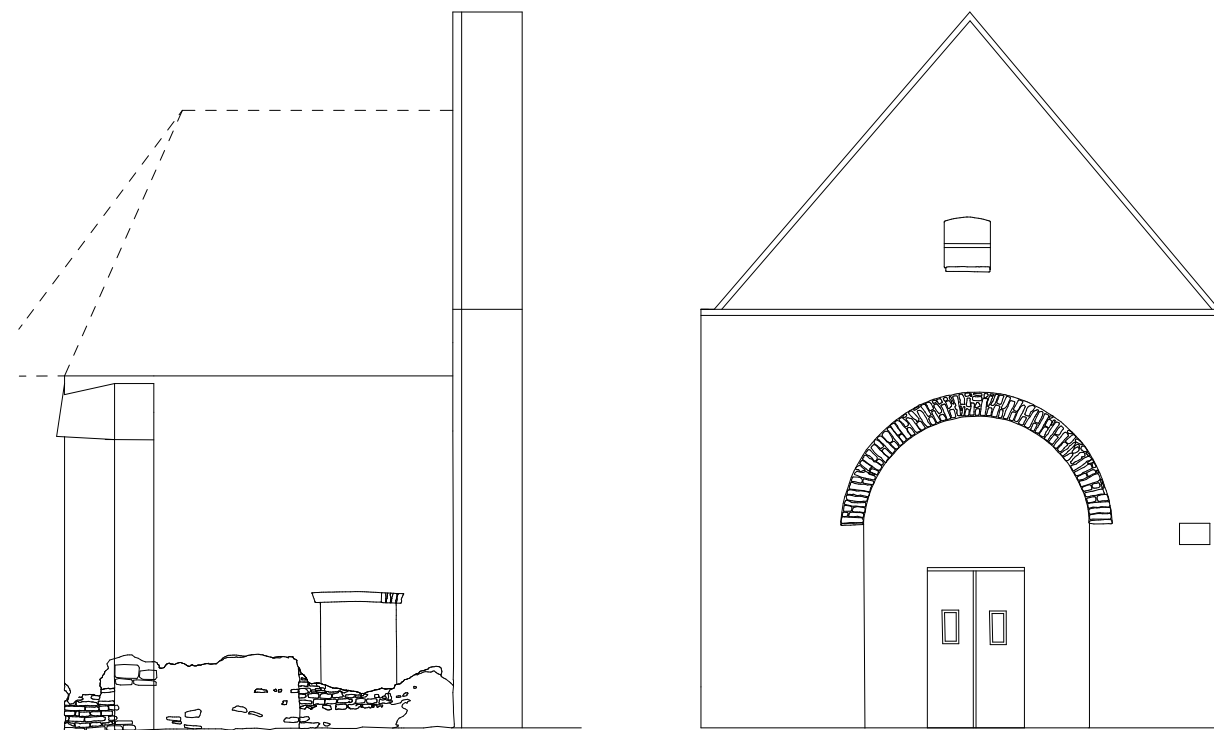
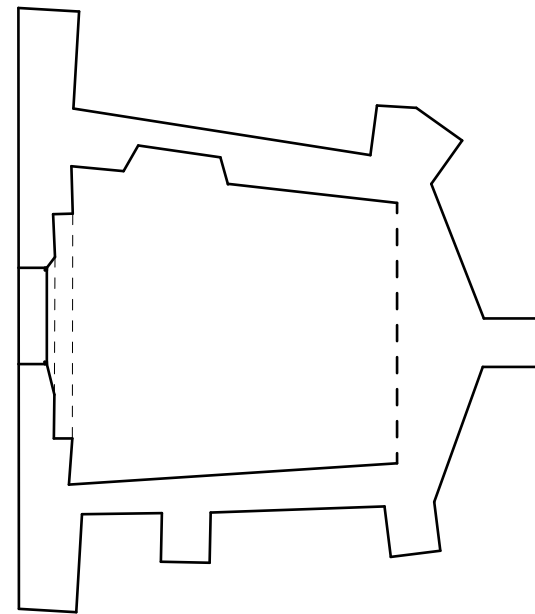

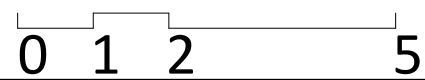
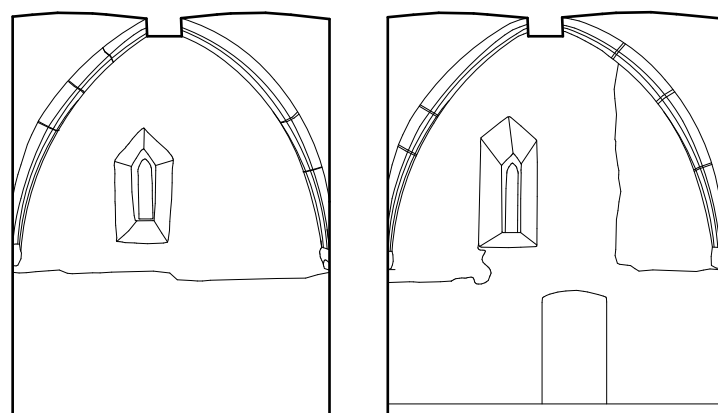
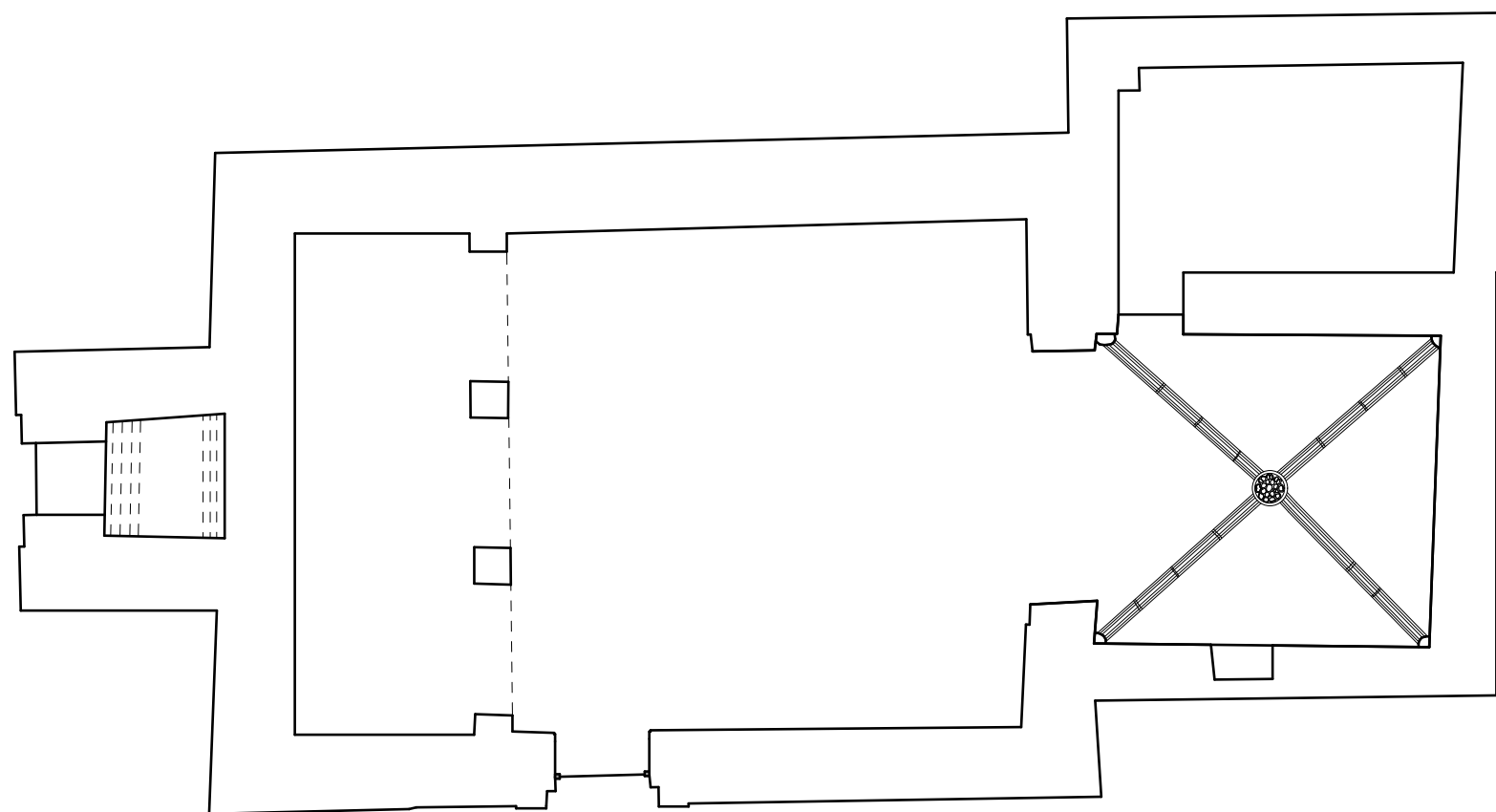

0 1 2 5

INOTA

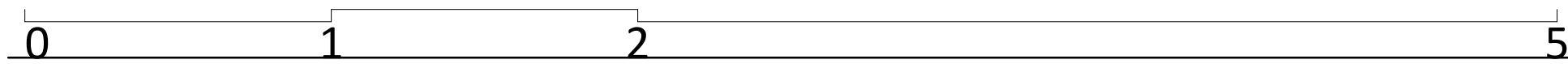
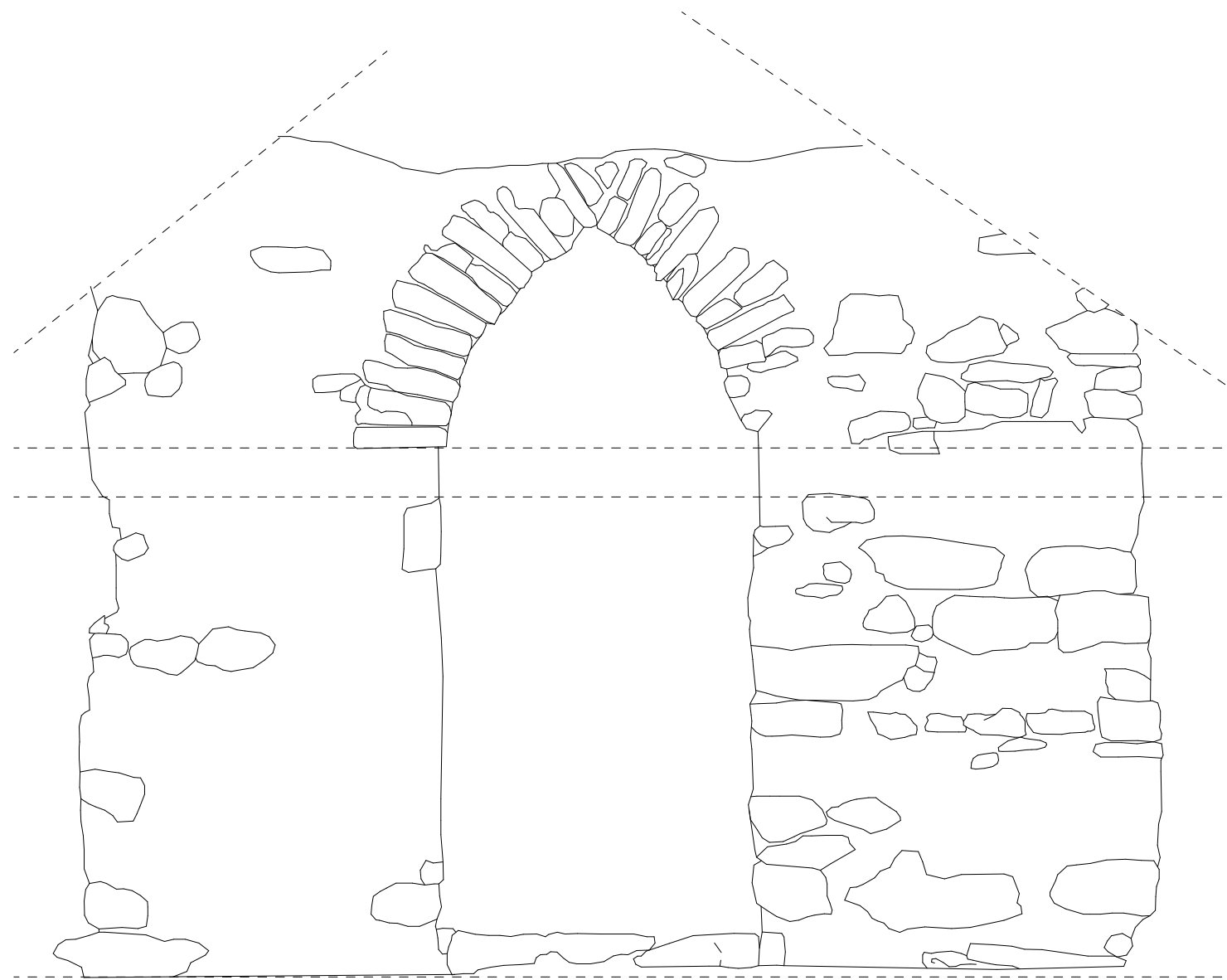
ALAPRAJZ. SZENTÉLYBOLTOZAT. HOSSZMETSZET, KERESZTMETSZET
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

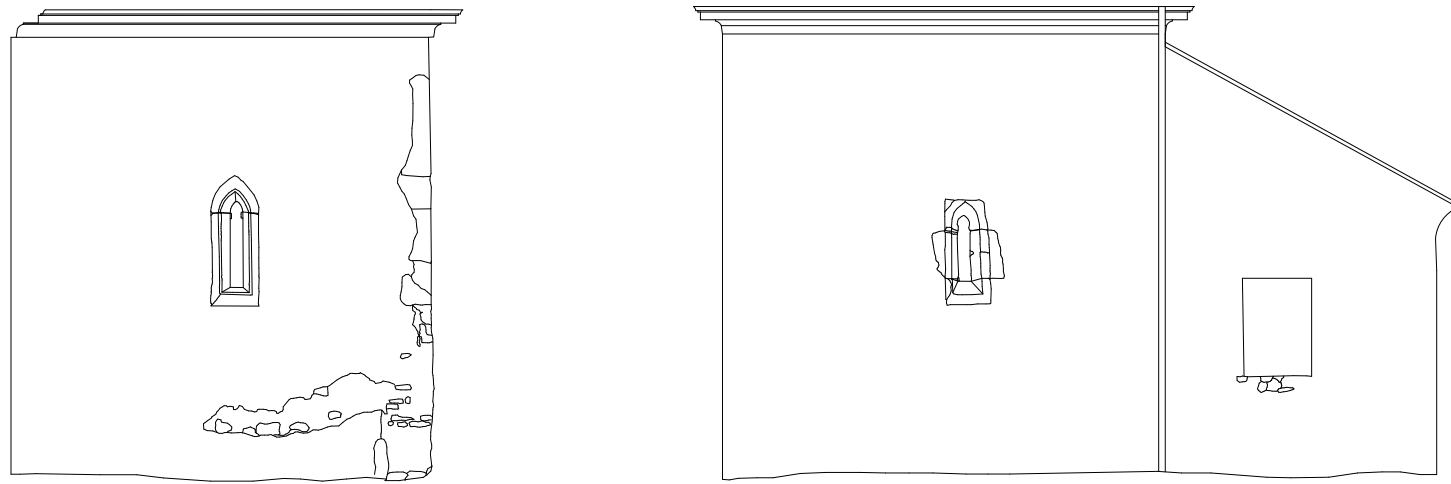

ARCHICAD EDUCATION VERSION

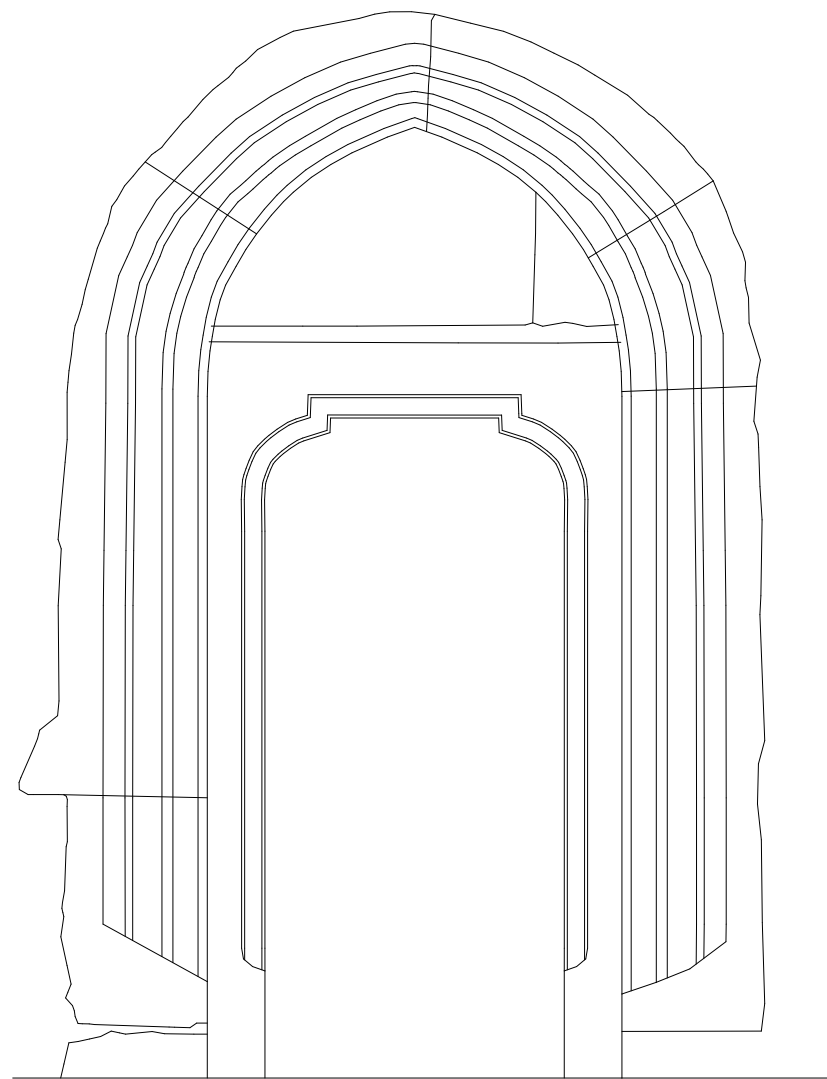

MELLÉKLET 32

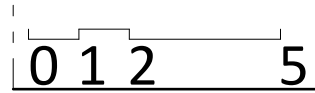
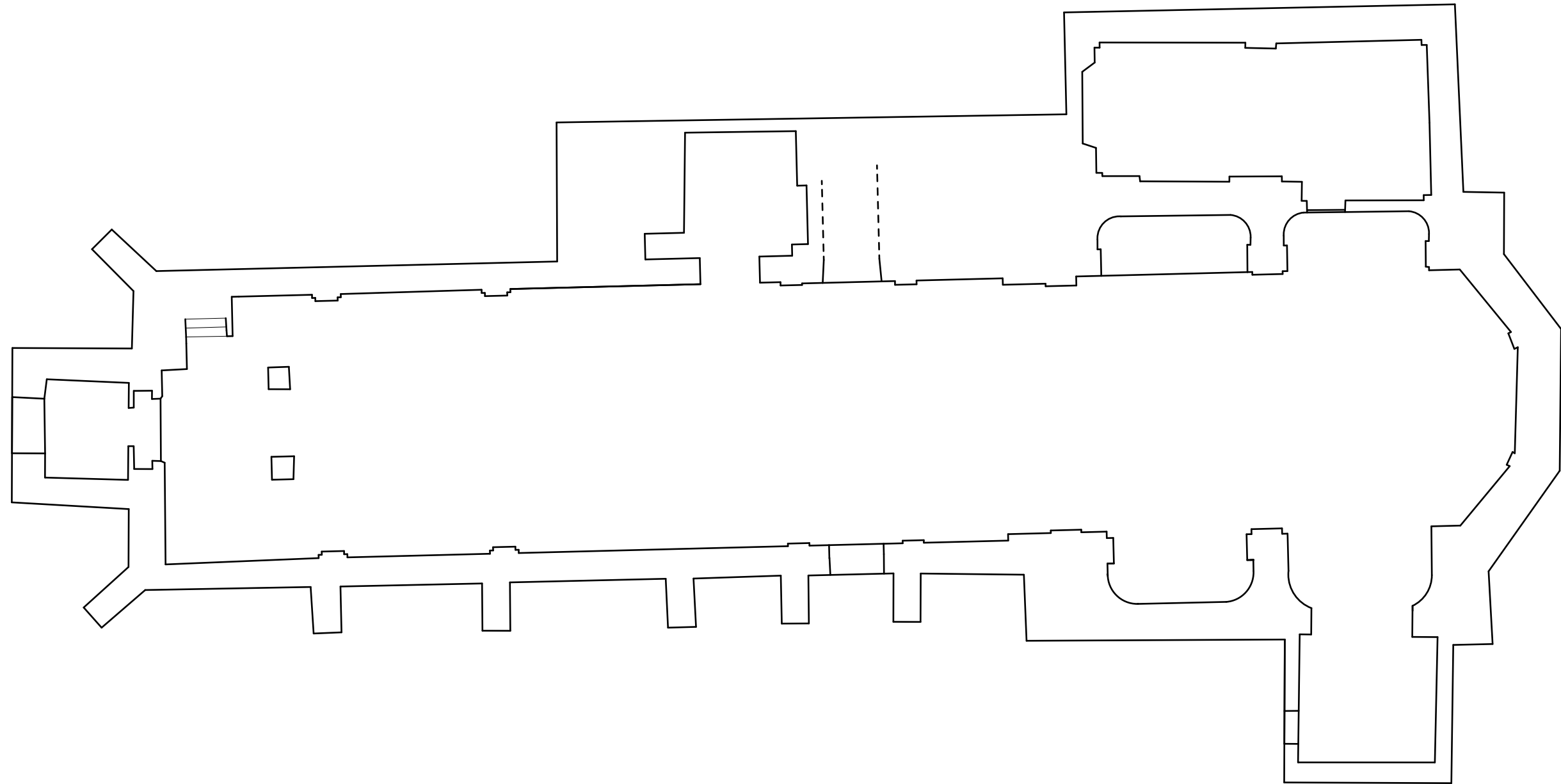

0 1 2 5

0 1 2 5

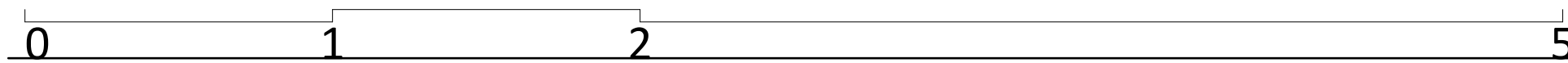

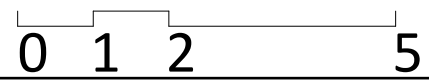
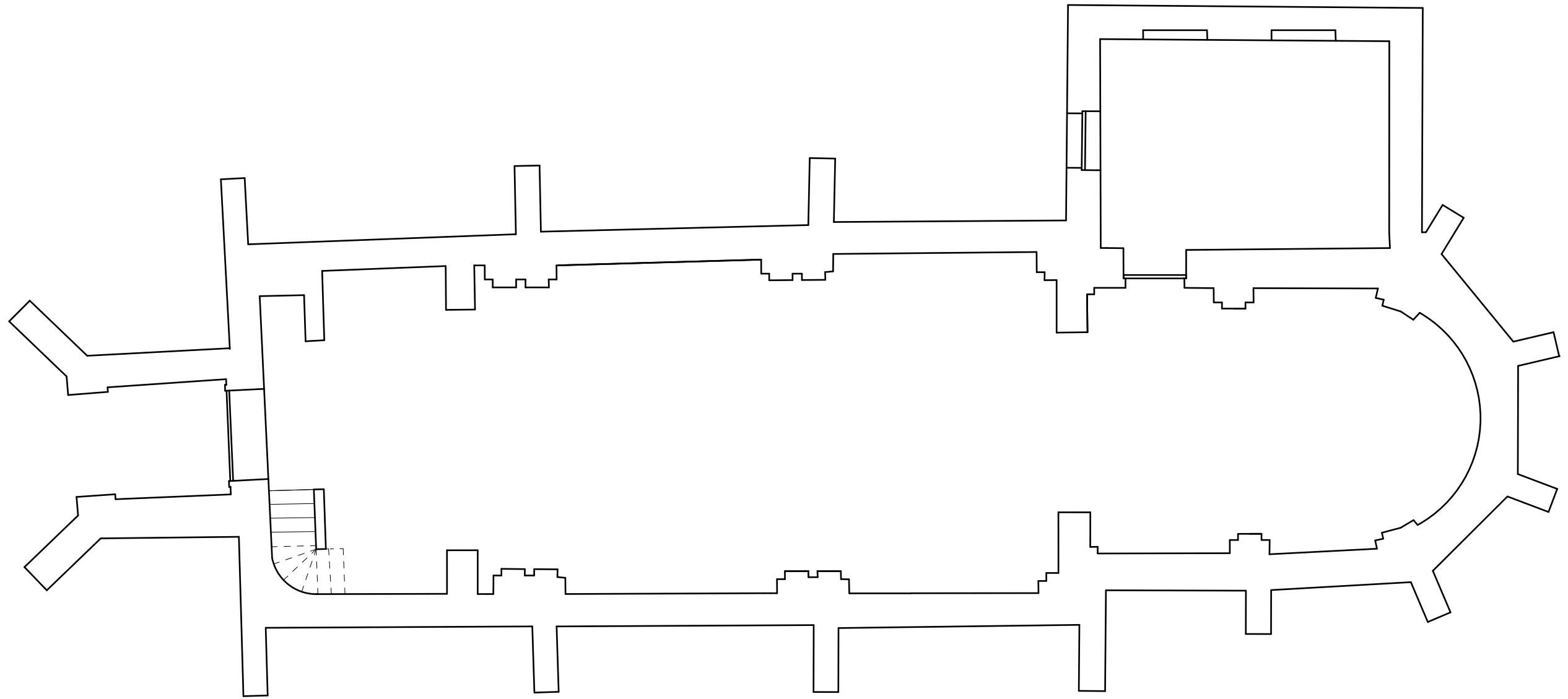

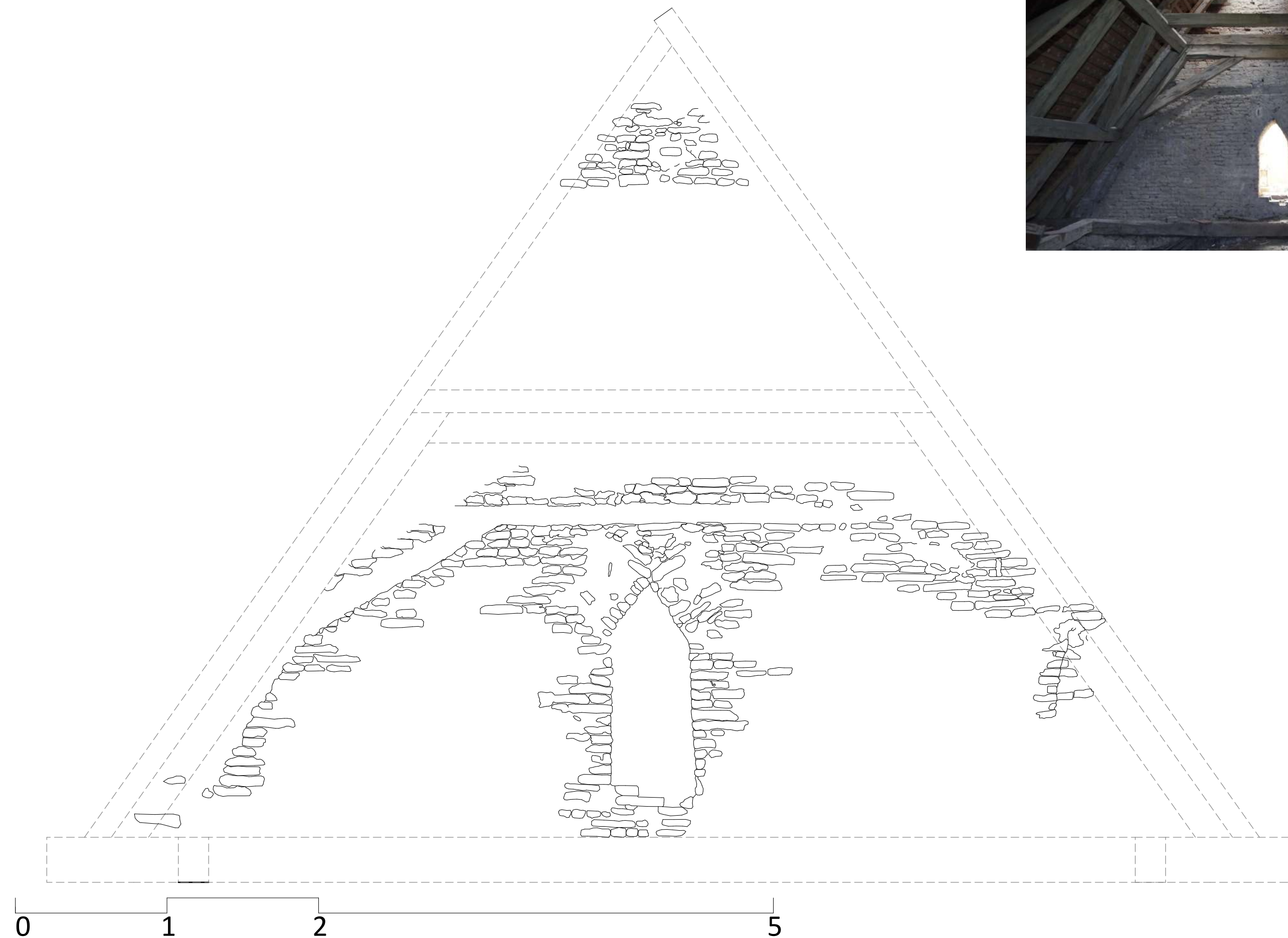
NAGYVÁZSONY

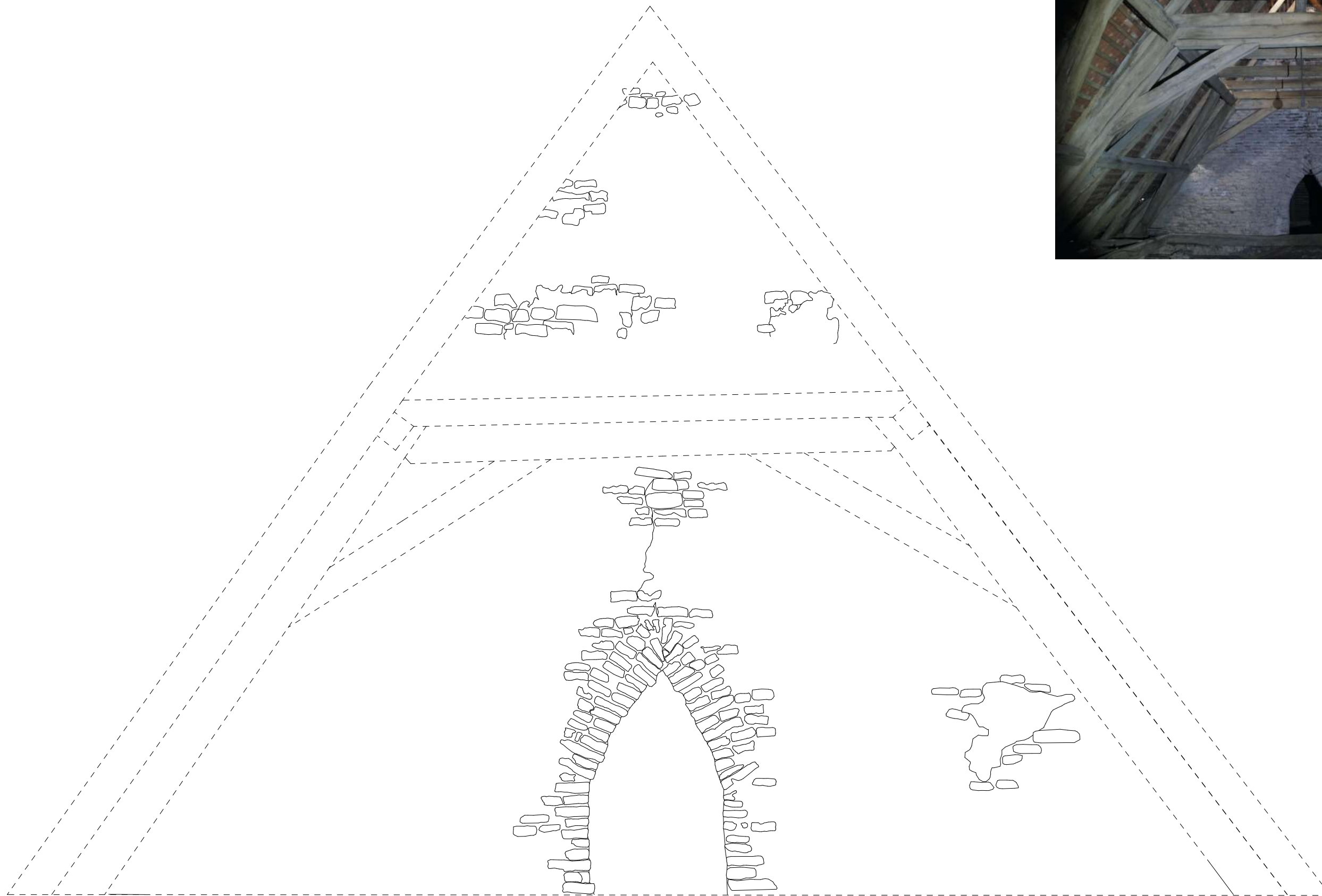
DÉLI HOMLOKZAT
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 36

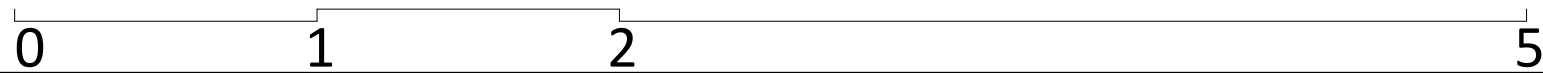
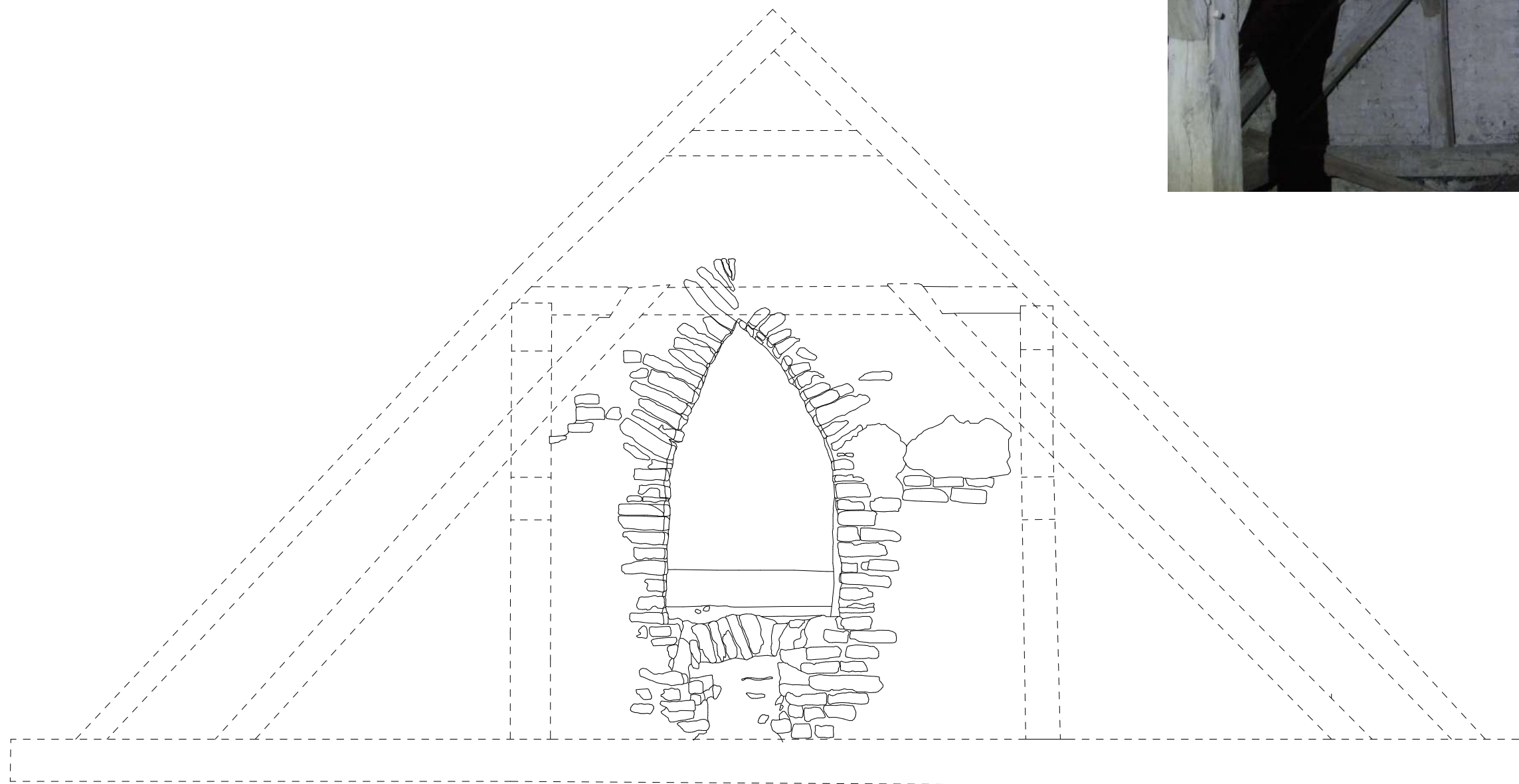

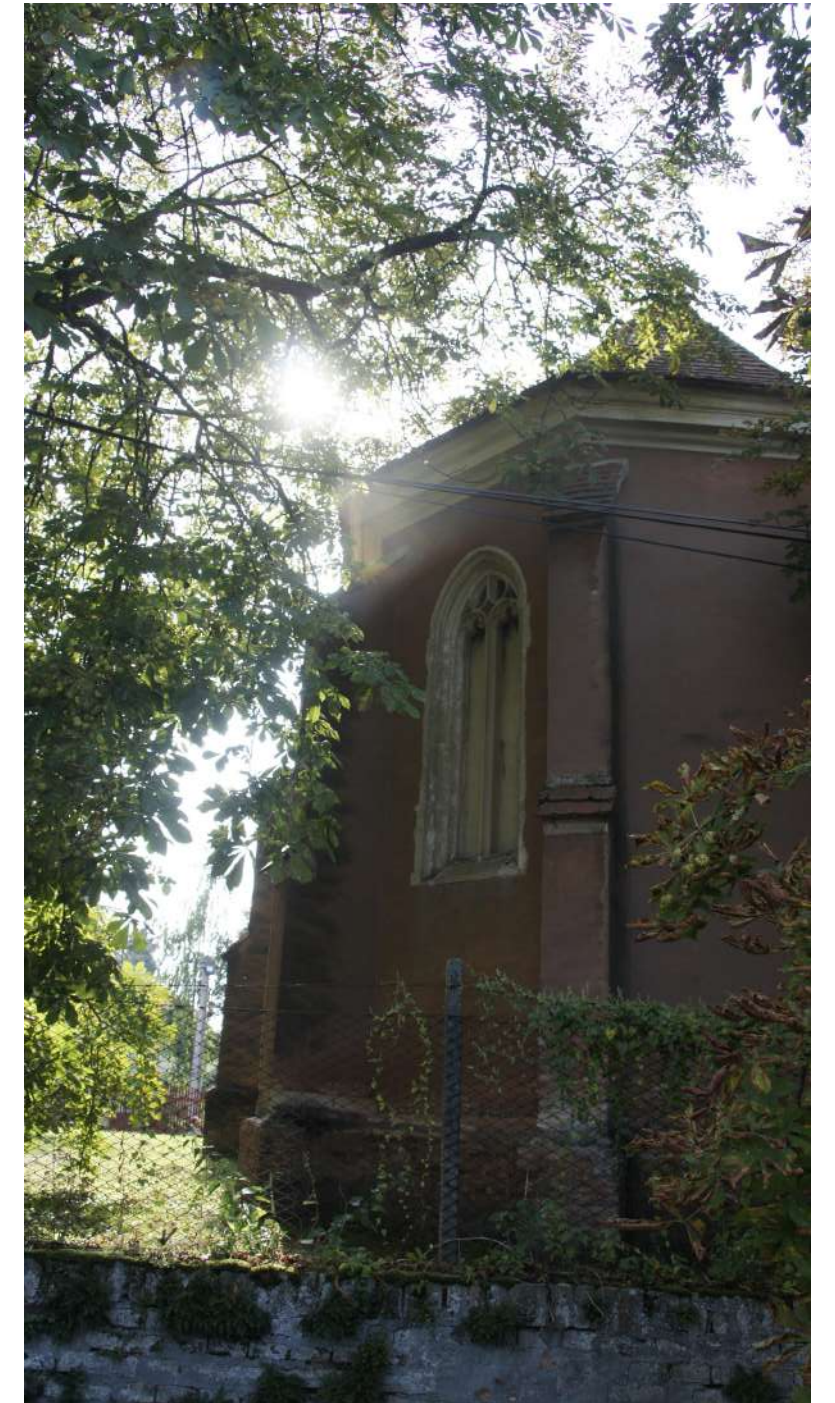
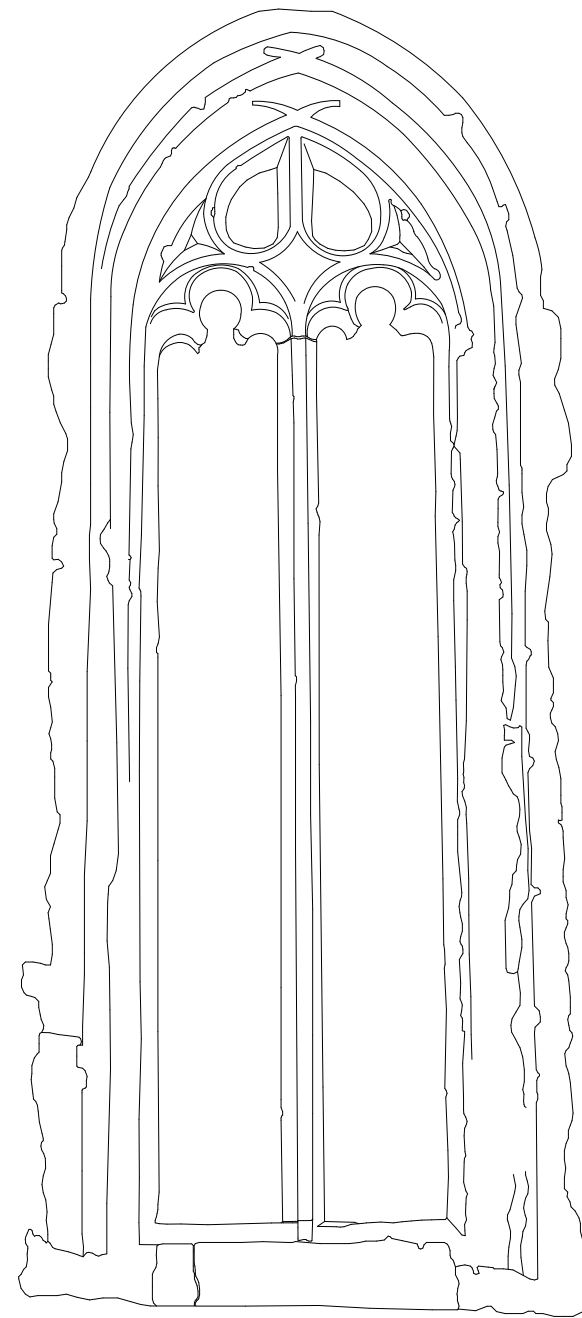
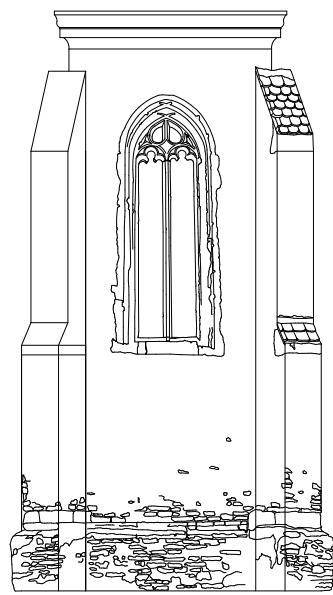

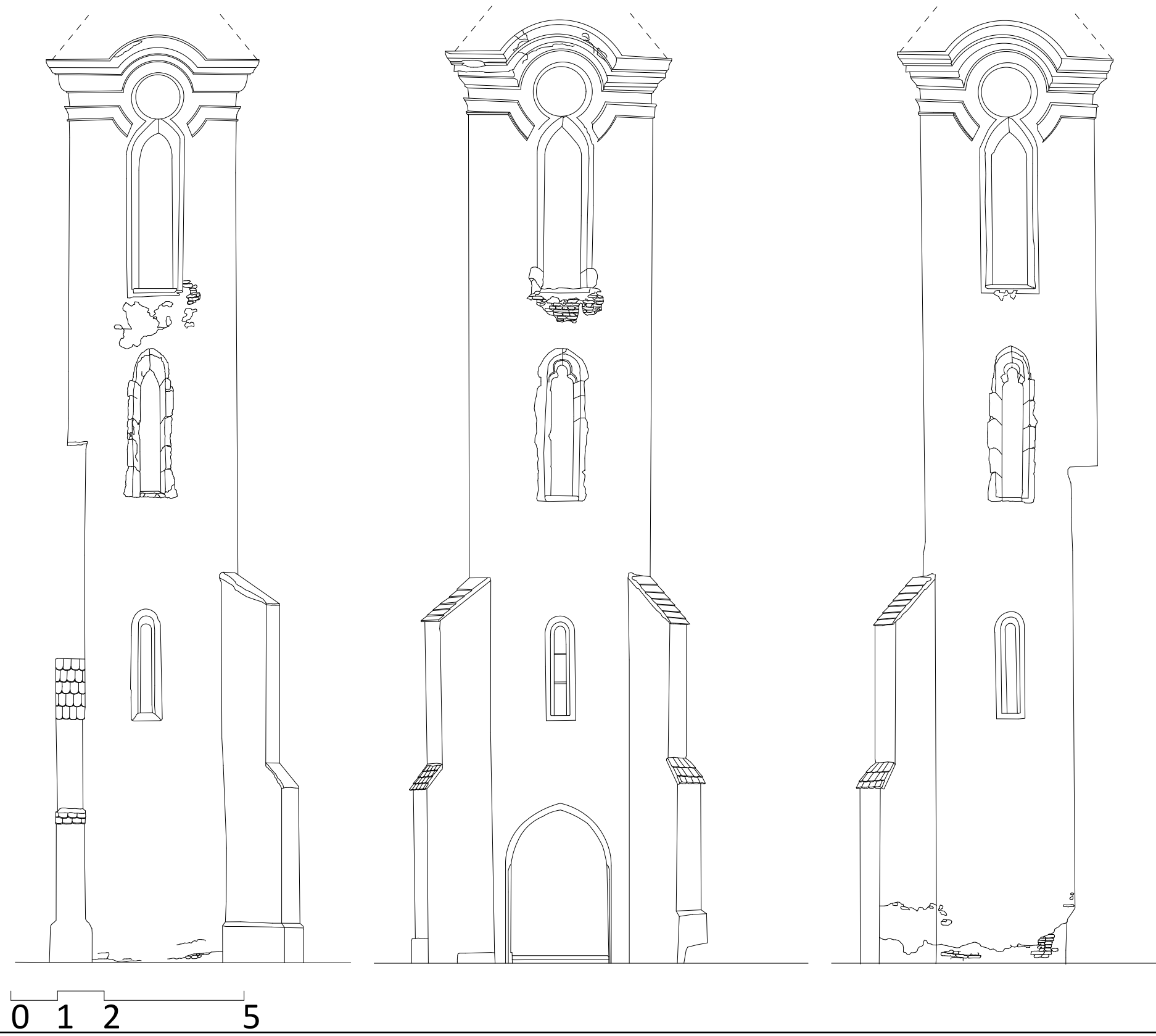
0 1 2 5

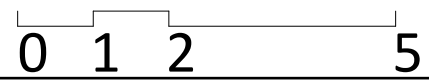
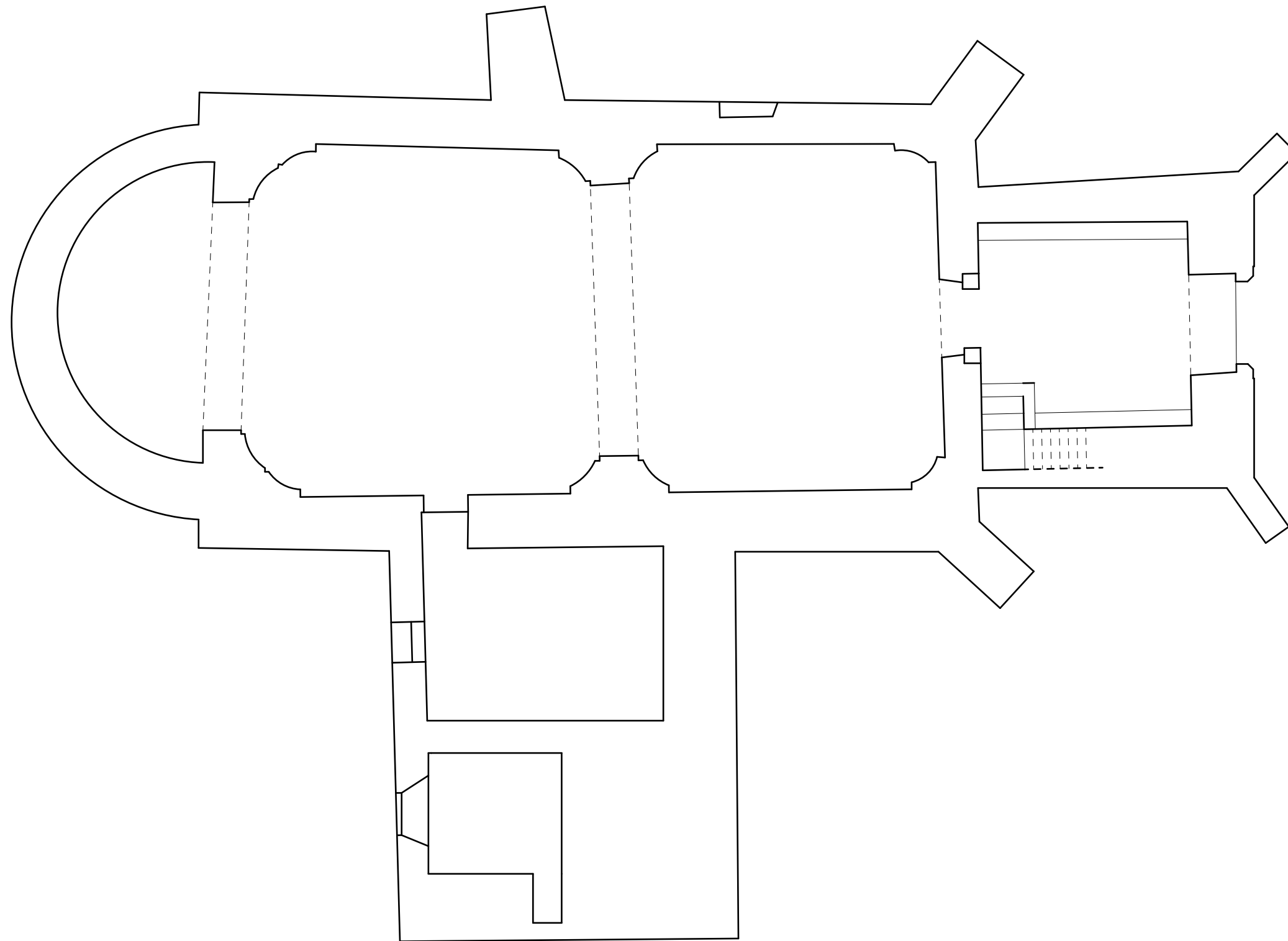

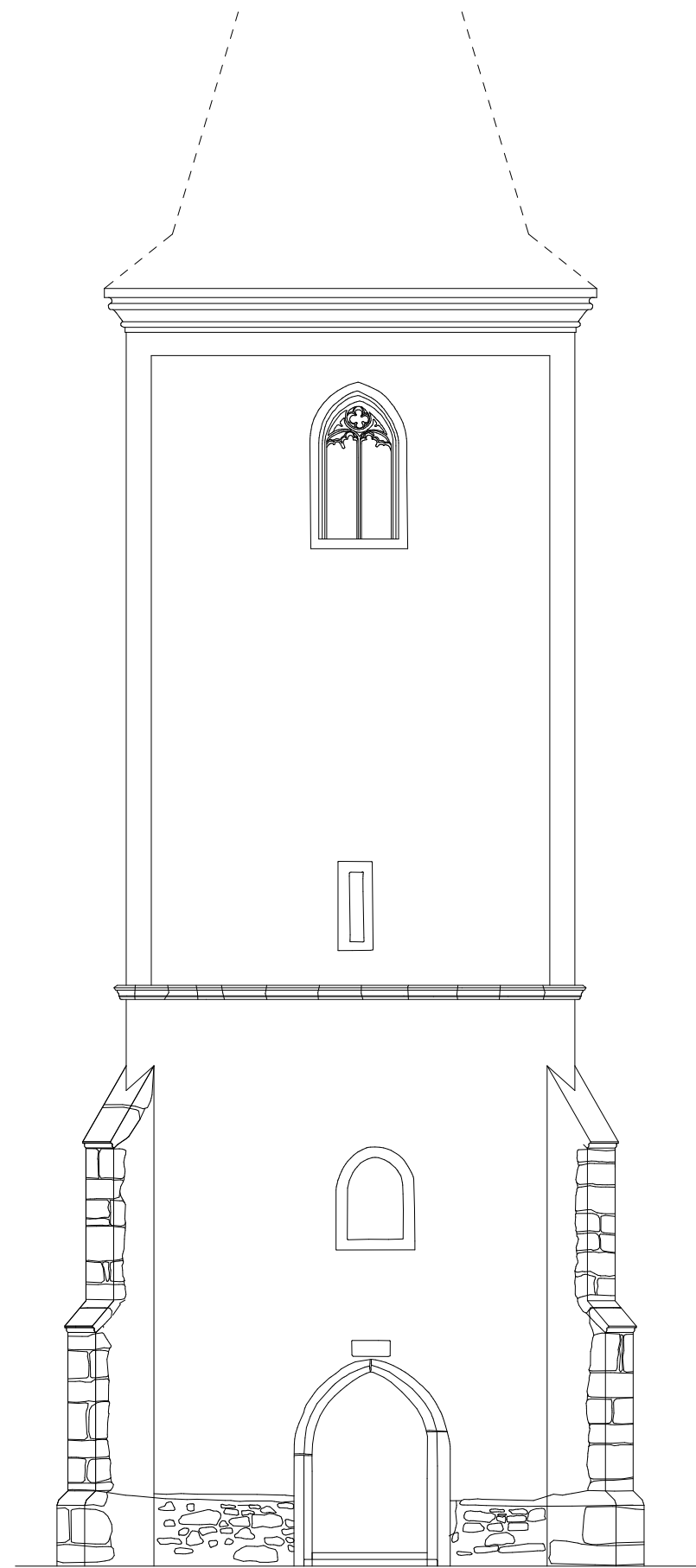
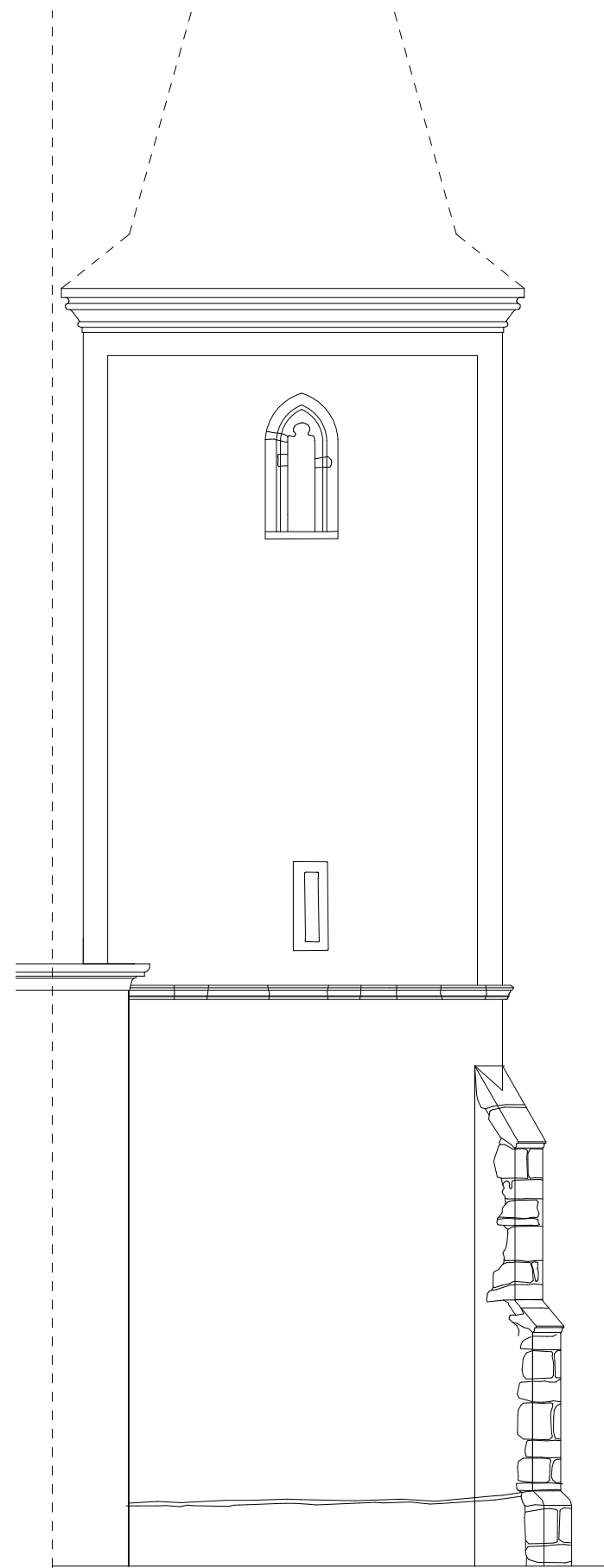
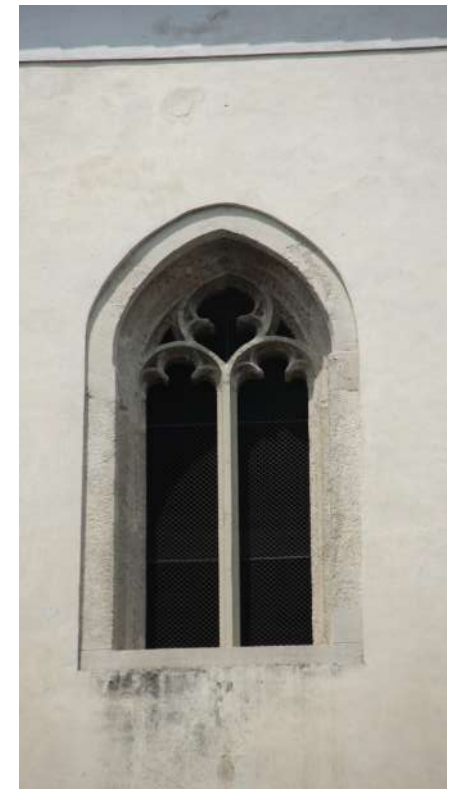
0 1 2 5

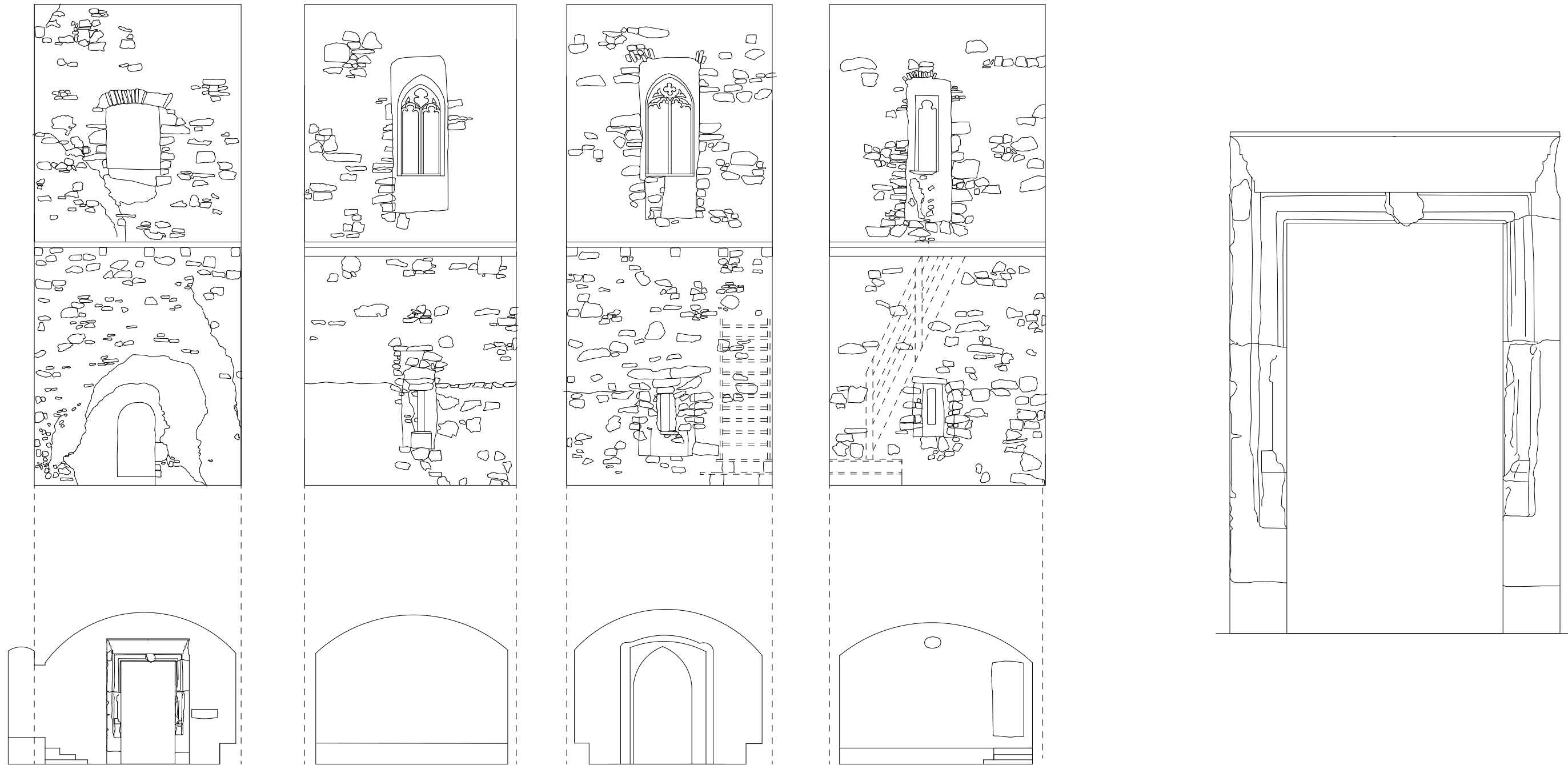
0 1 2 5

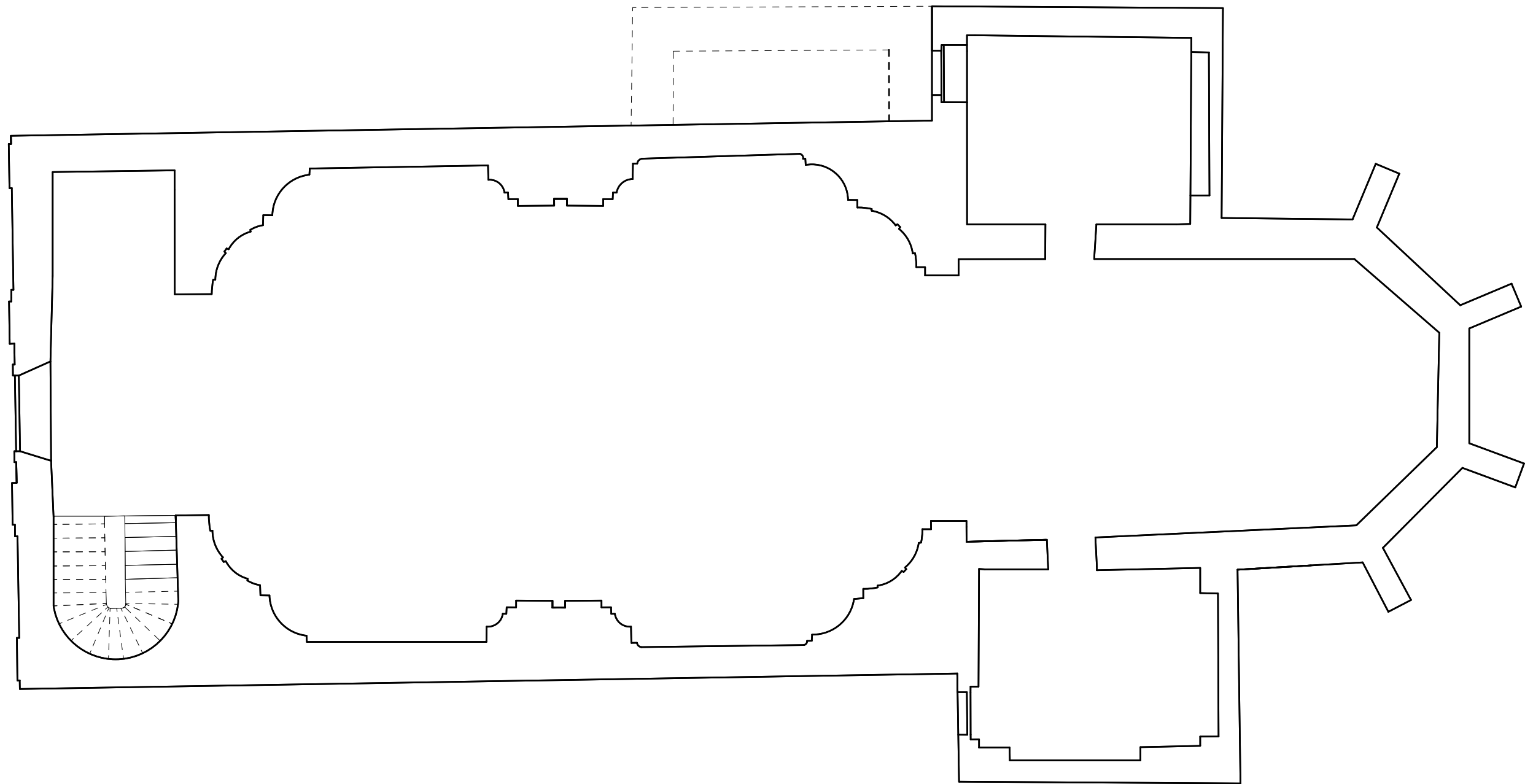

0 1 2 5

0 1 2 5

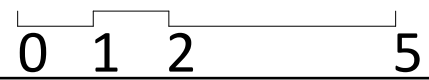
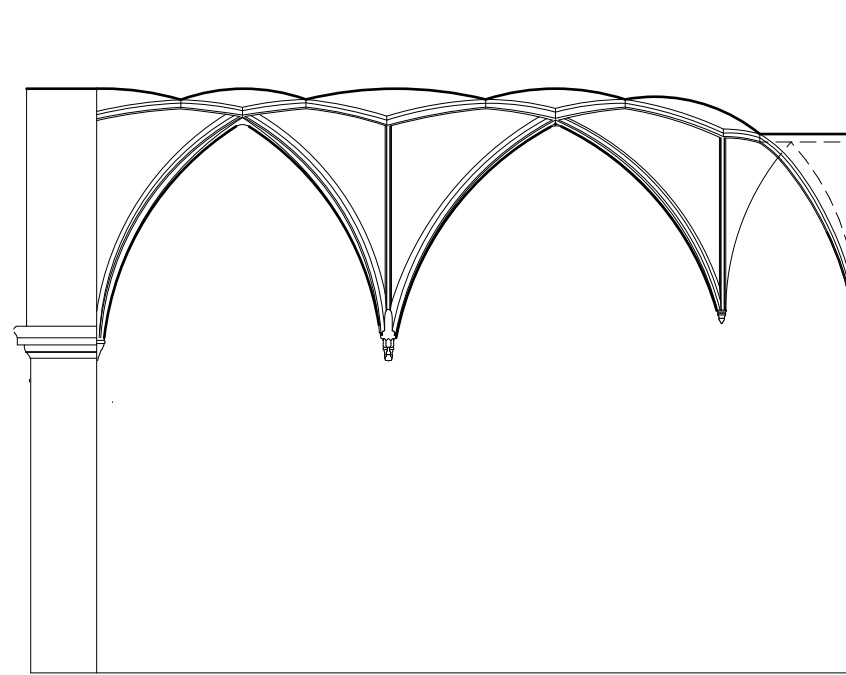
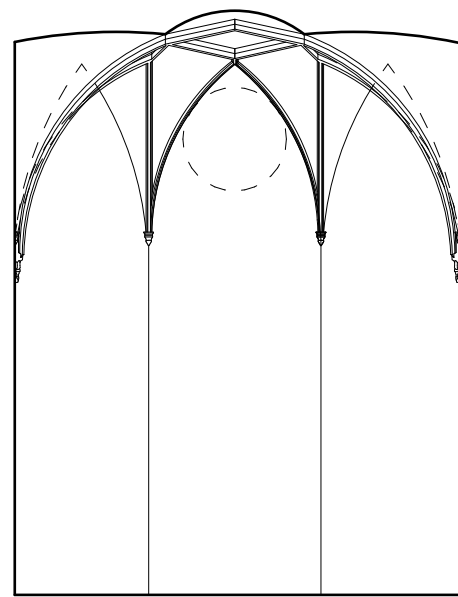
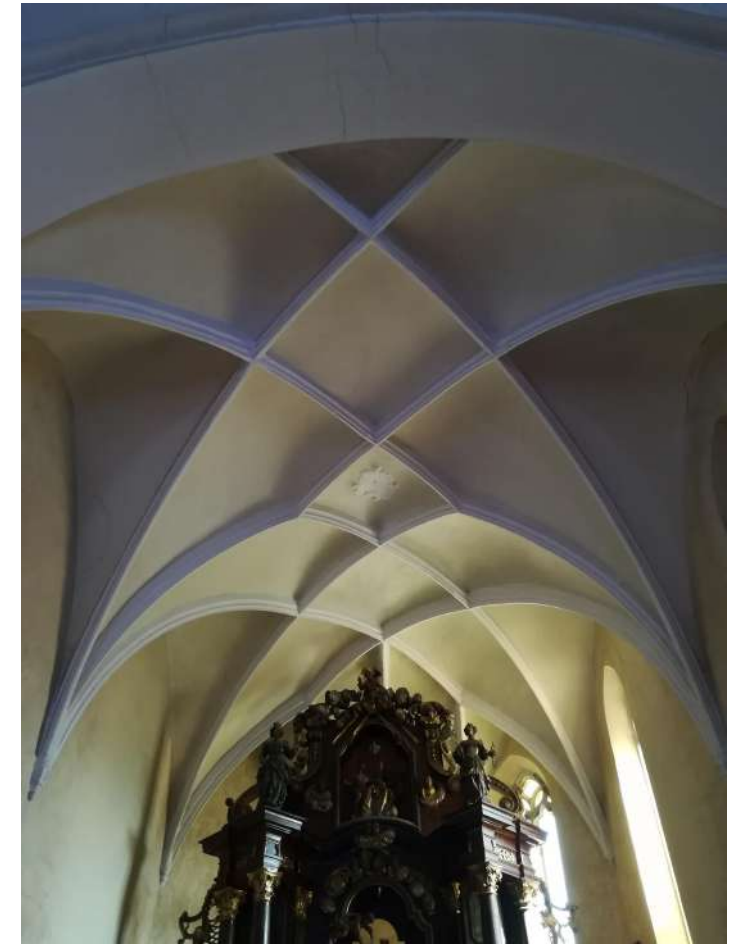
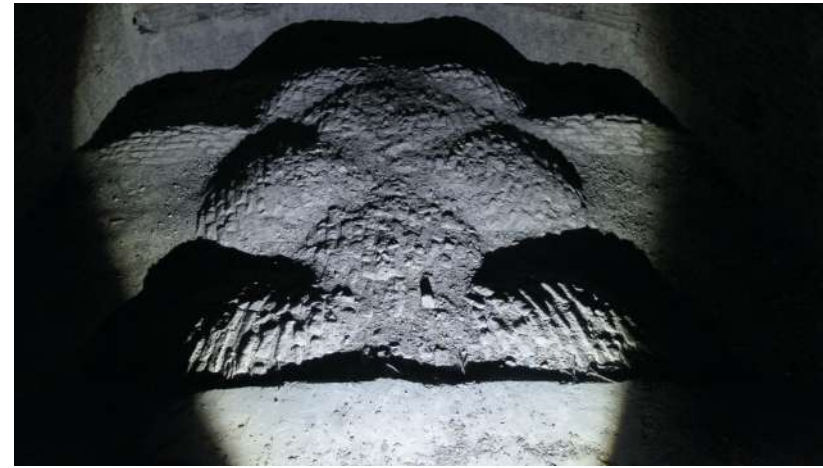
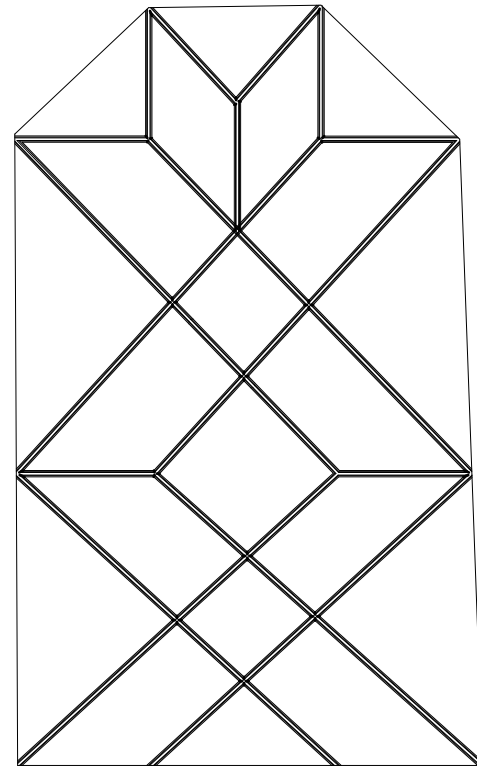

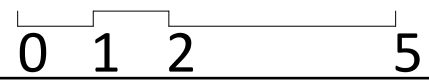
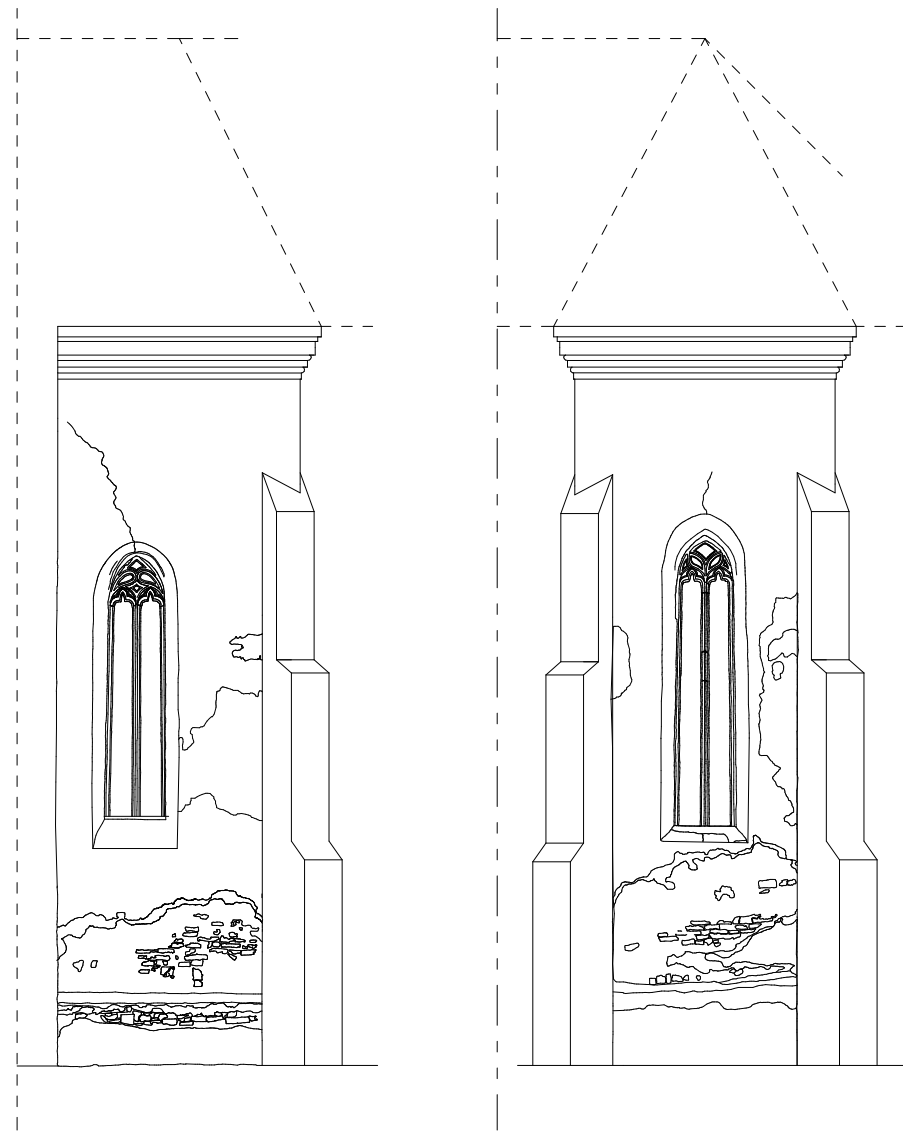
0 1 2 5

TÖRÖKKOPPÁNY

ALAPRAJZ
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 48

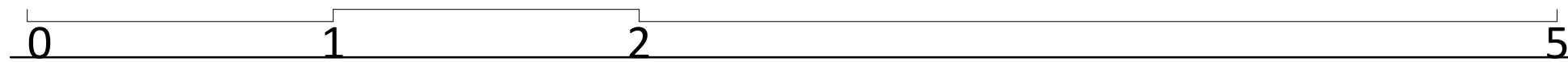
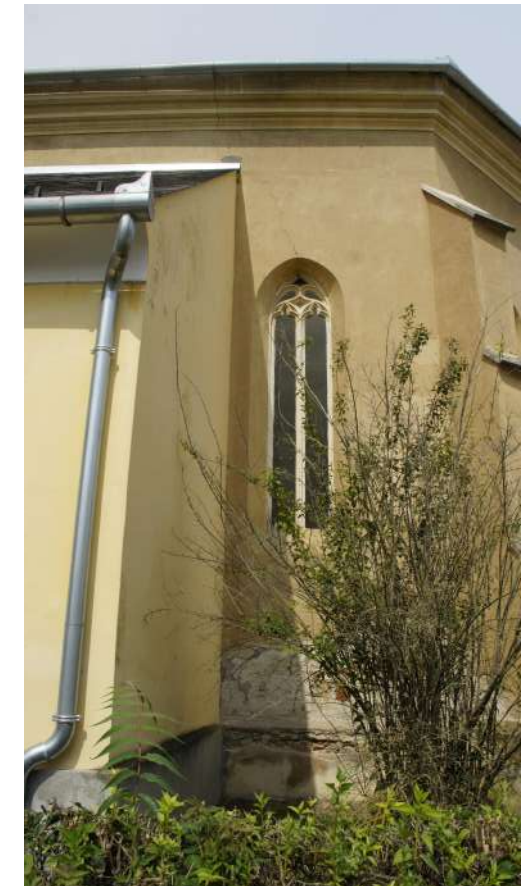
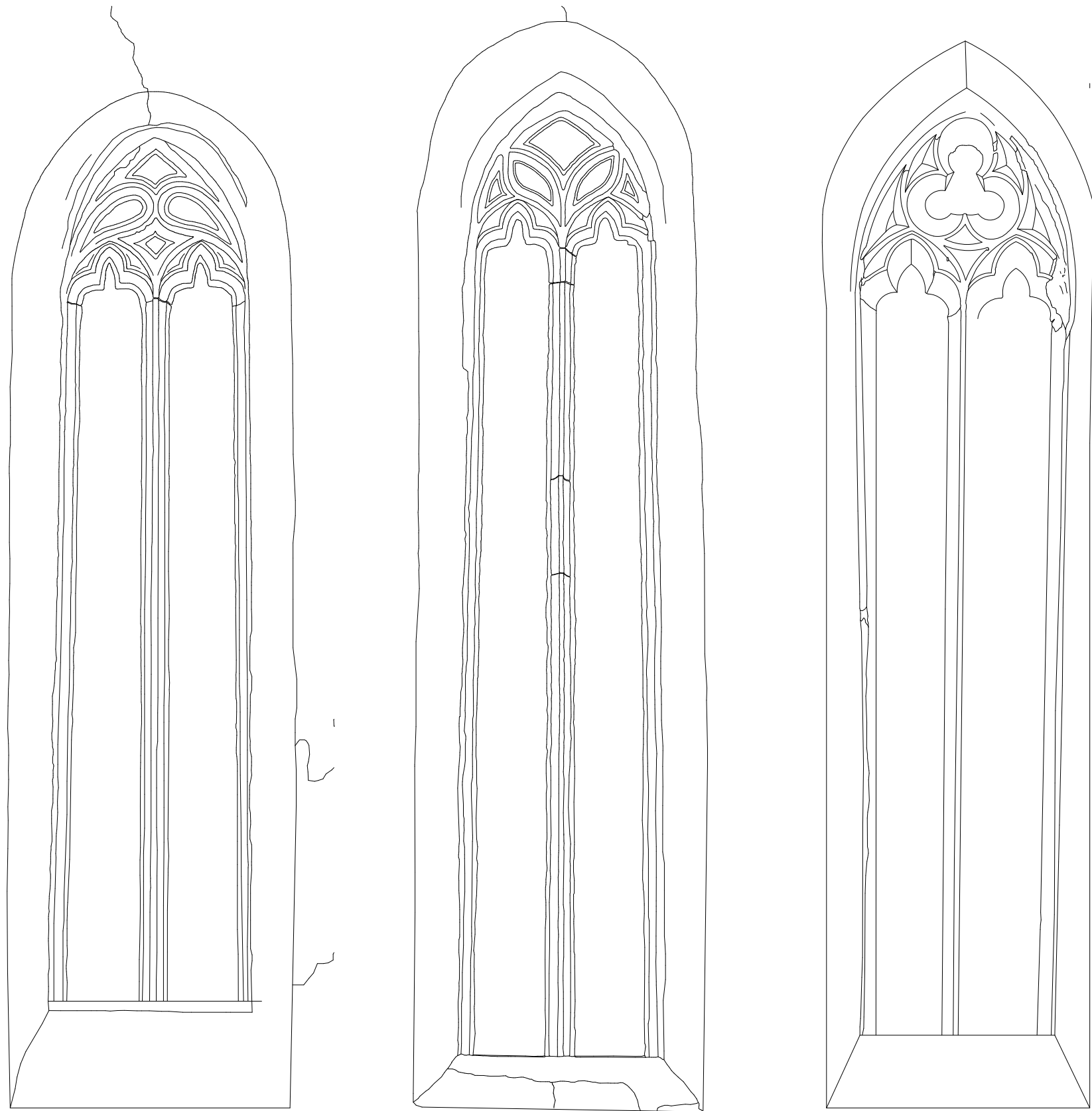

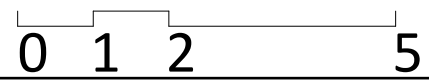
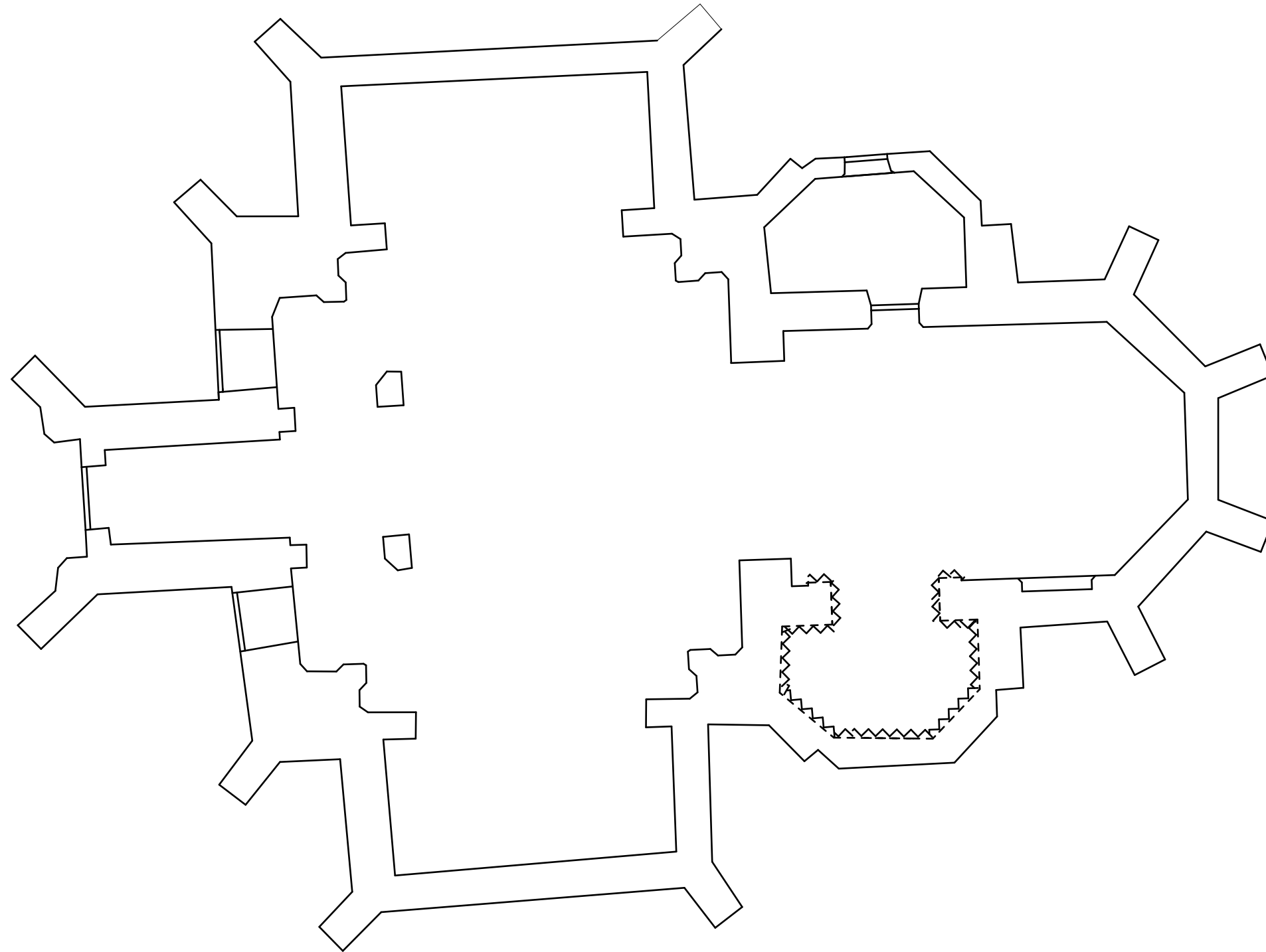

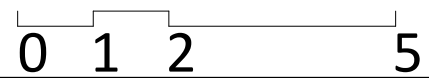
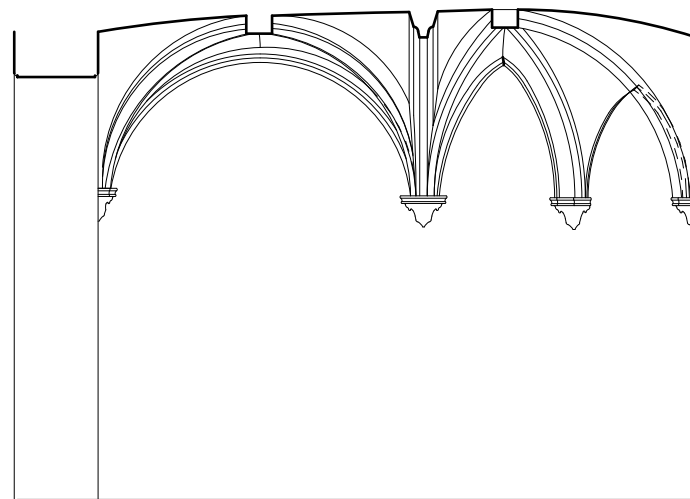
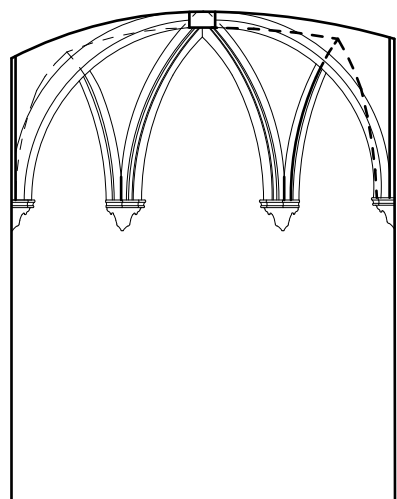
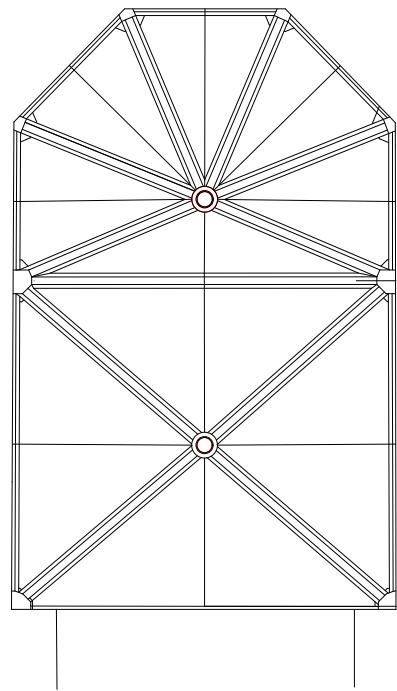
TÖRÖKKOPPÁNY

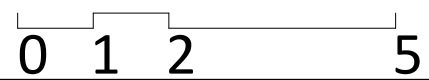
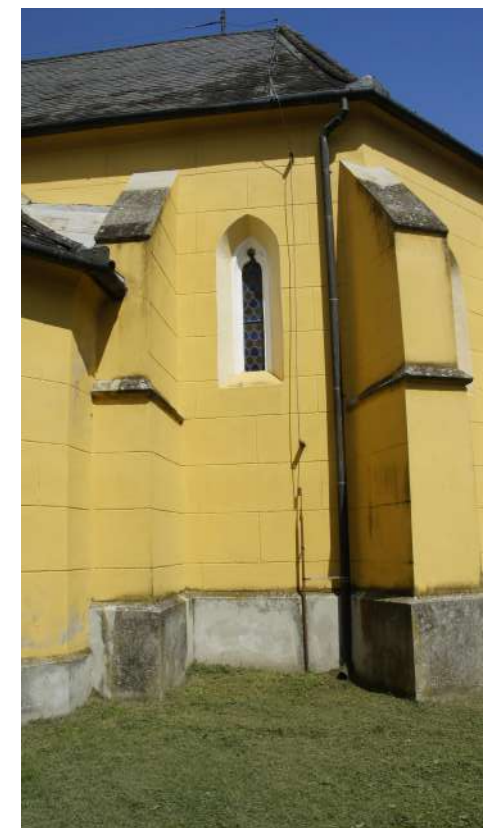
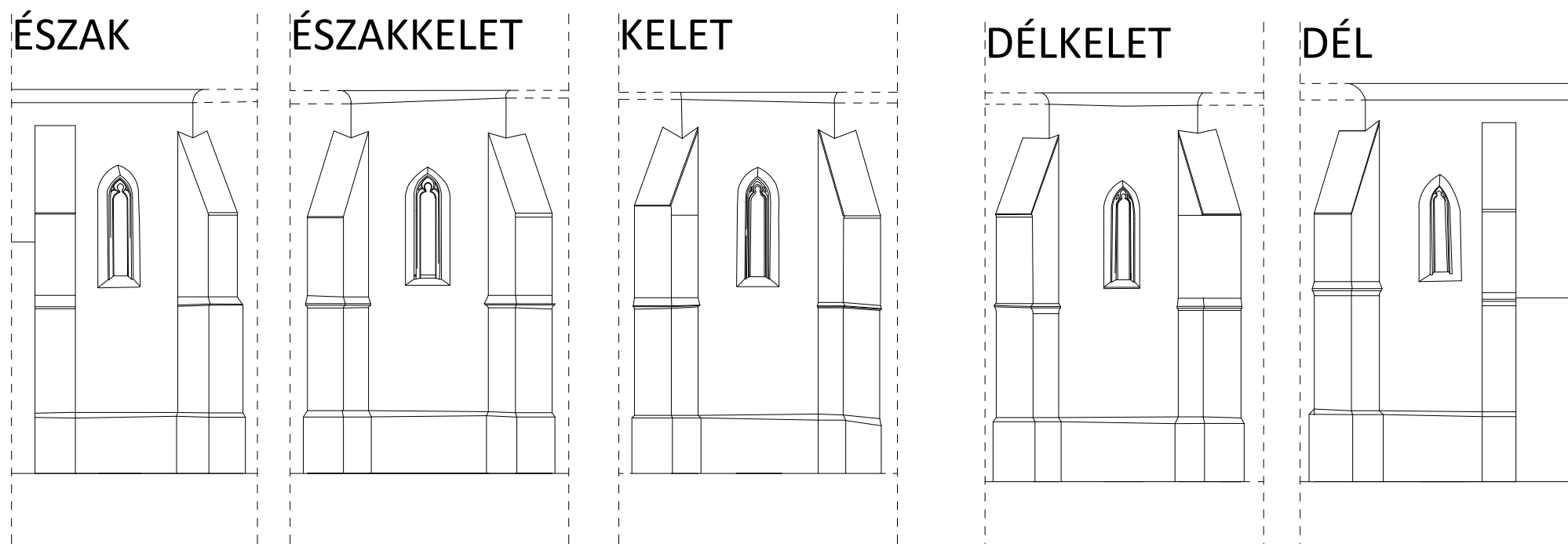
SZENTÉLYHOMLOKZATOK. ÉSZAK, ÉSZAKKELET
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZEZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

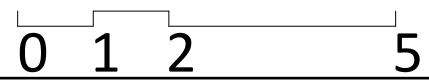
MELLÉKLET 50

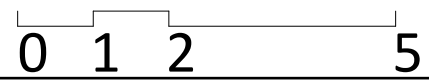
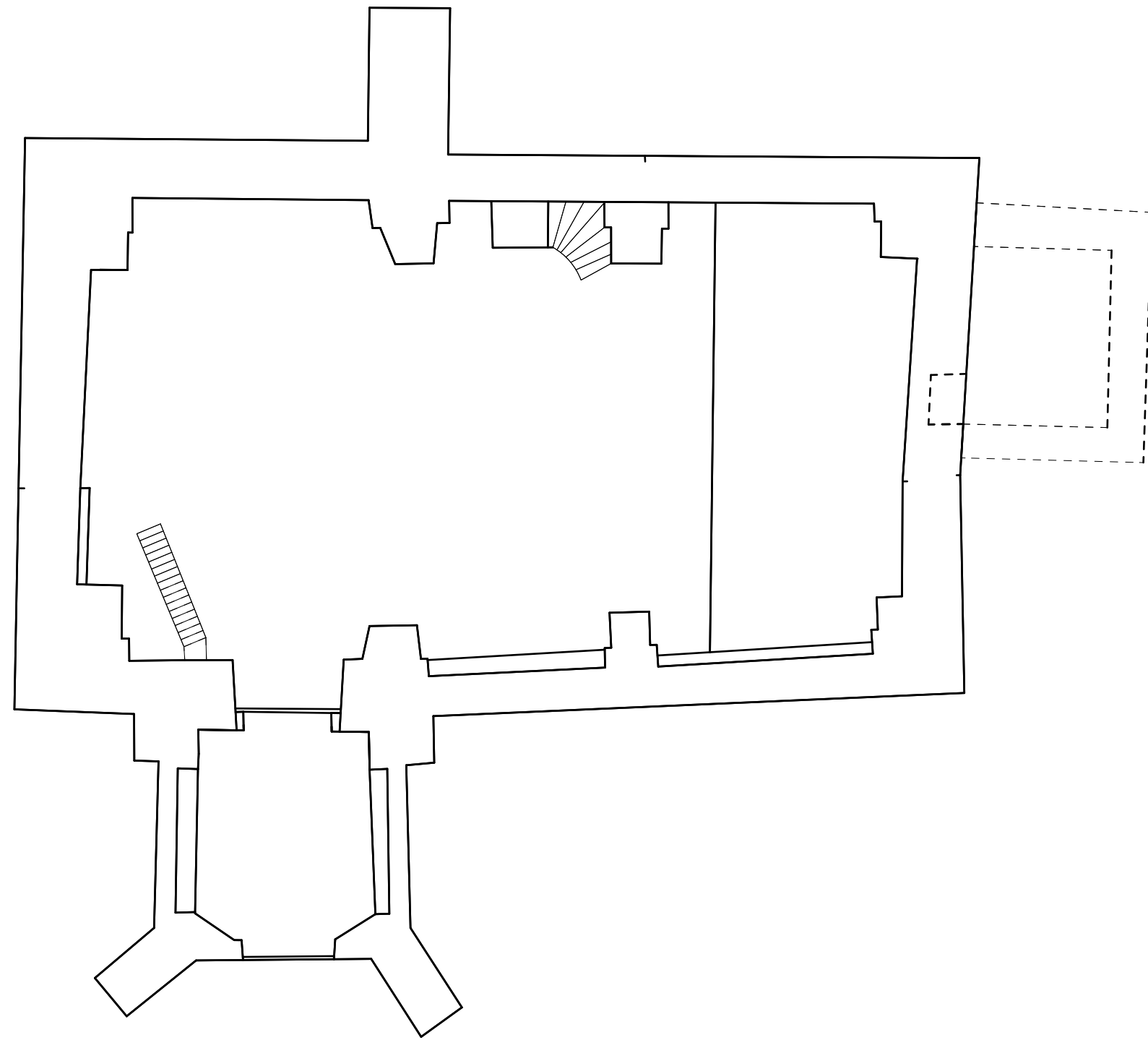

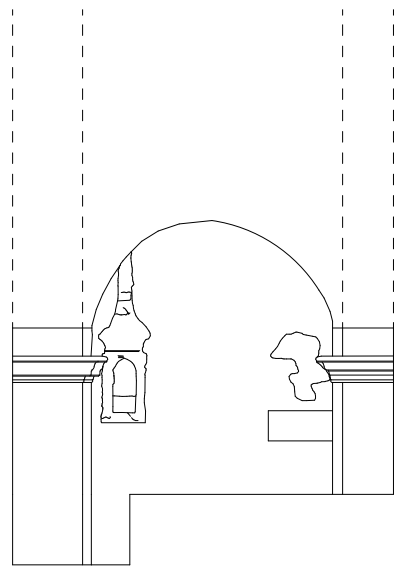

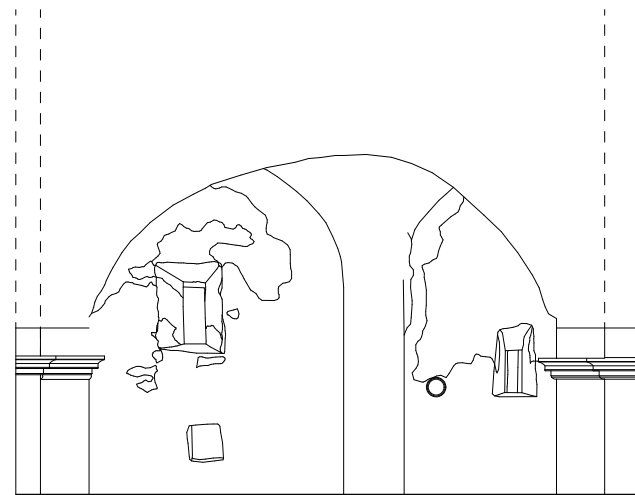

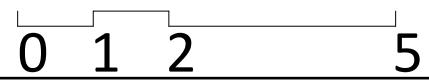
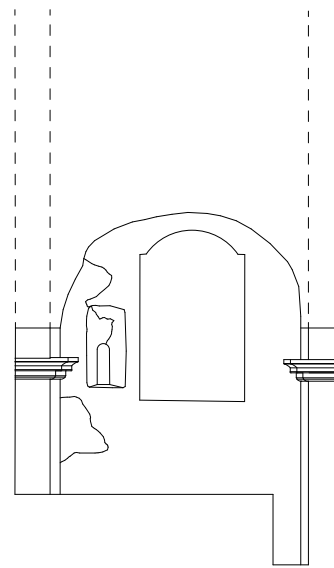
ÉSZAK

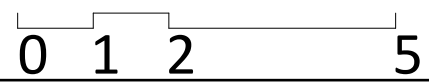
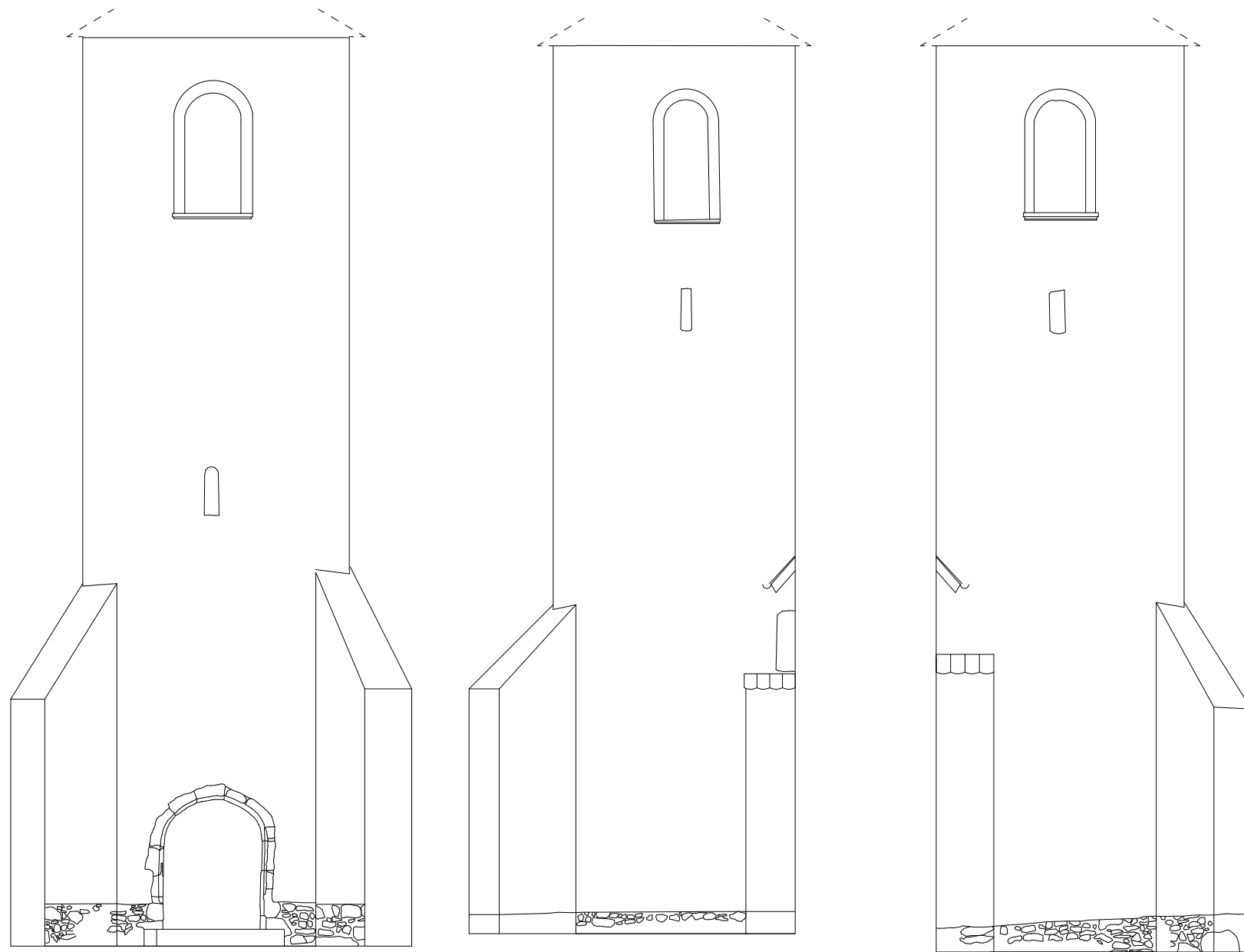

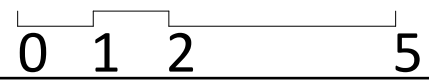
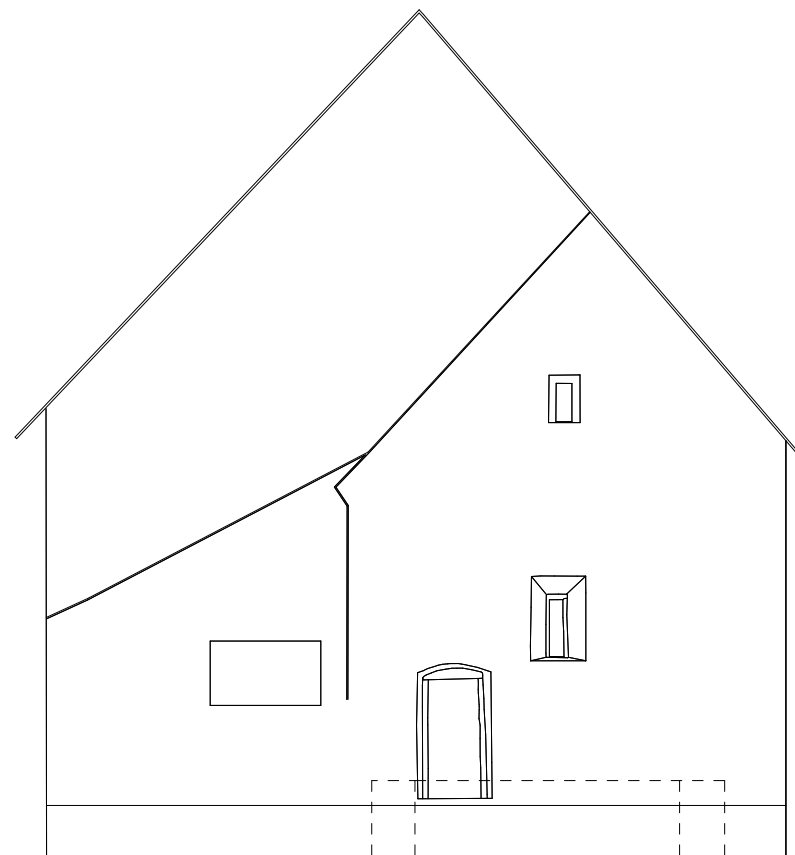
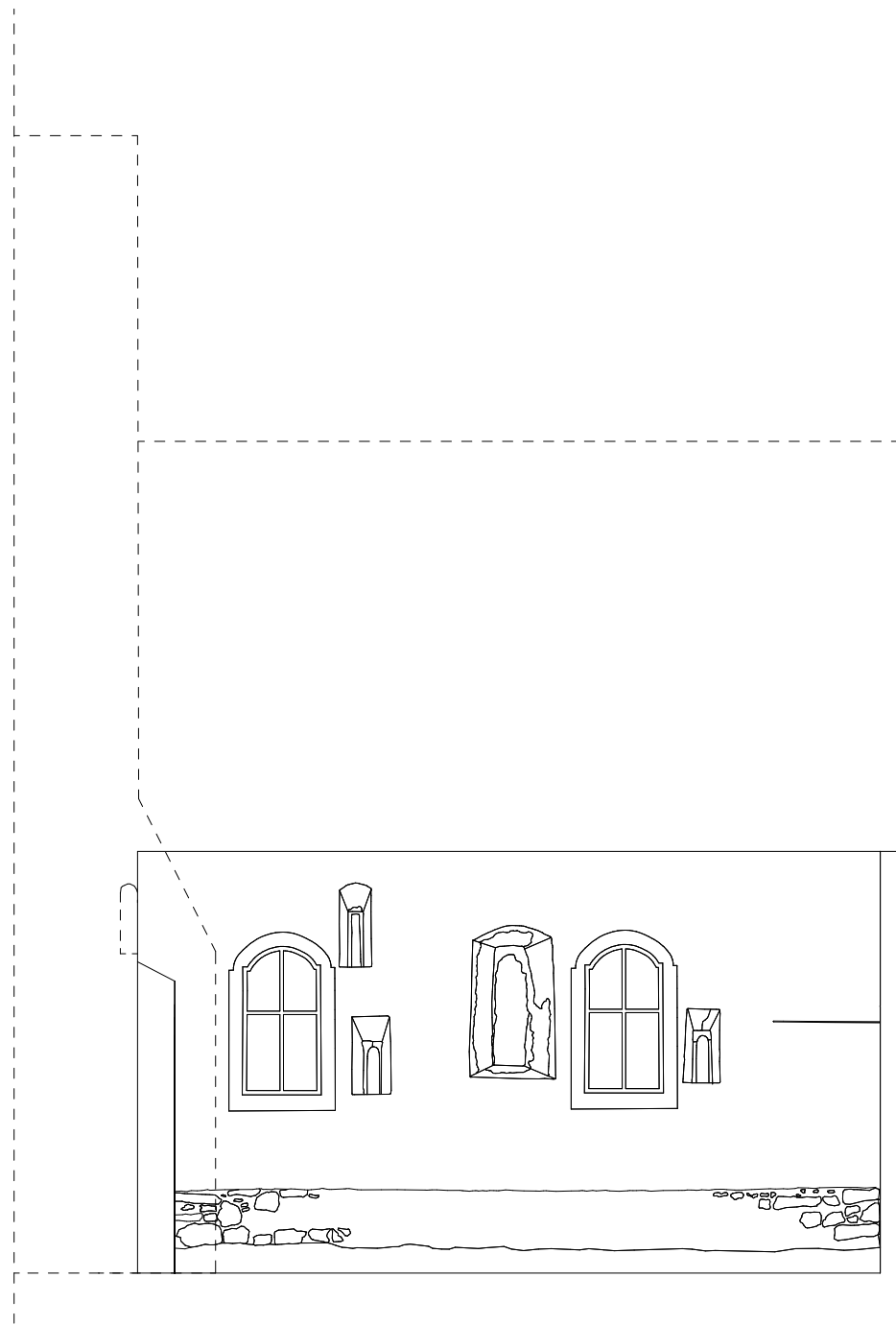
KELET

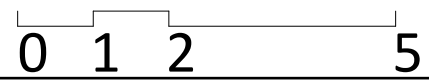
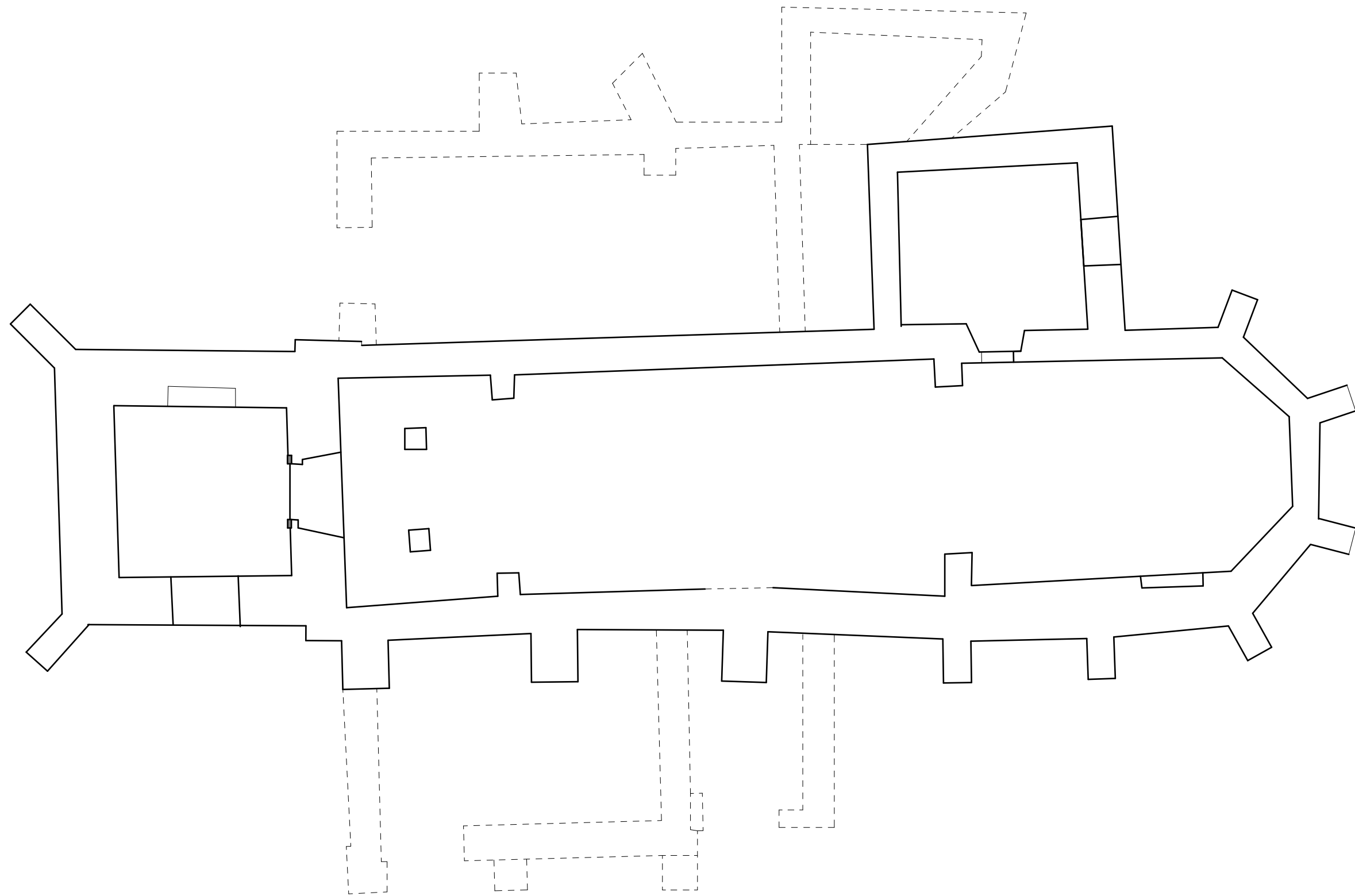

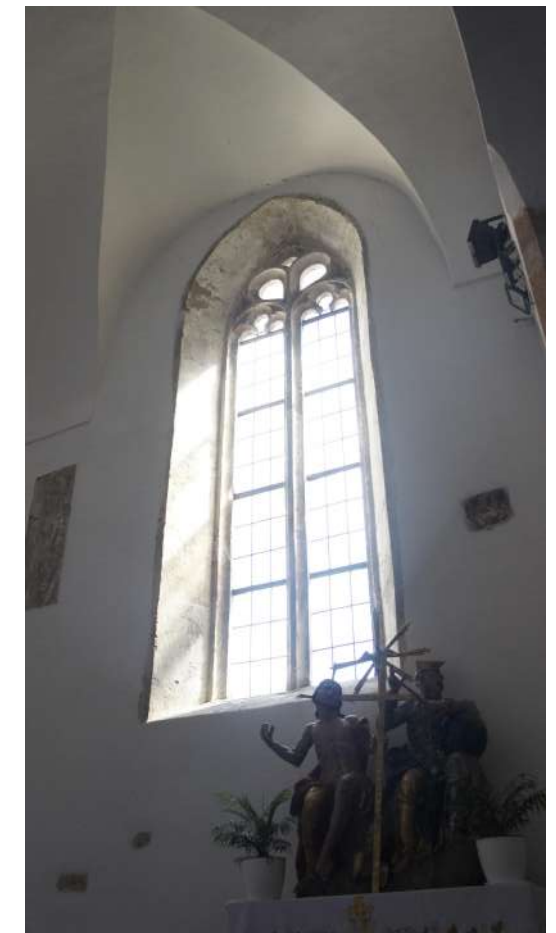
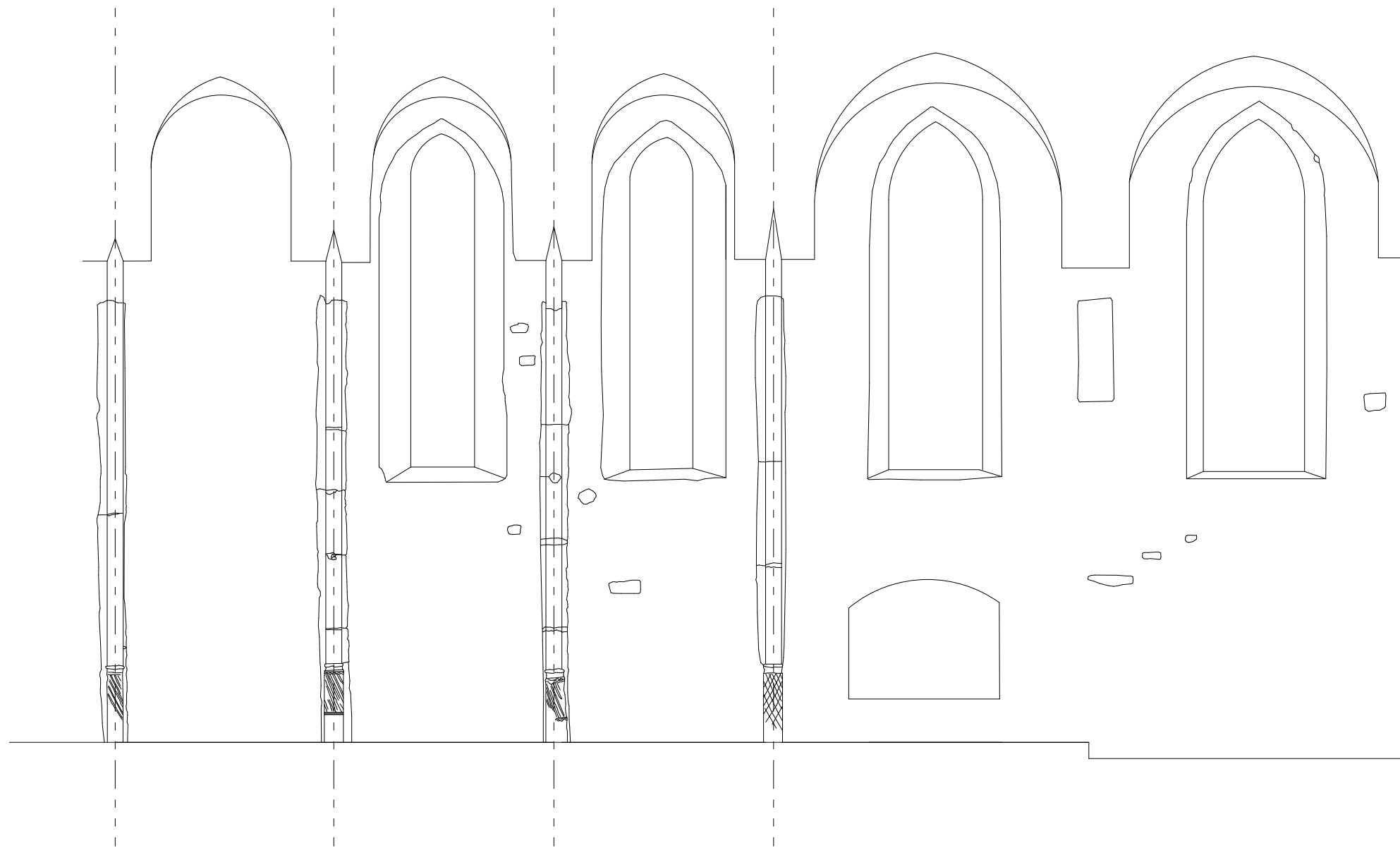
DÉL

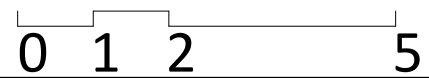
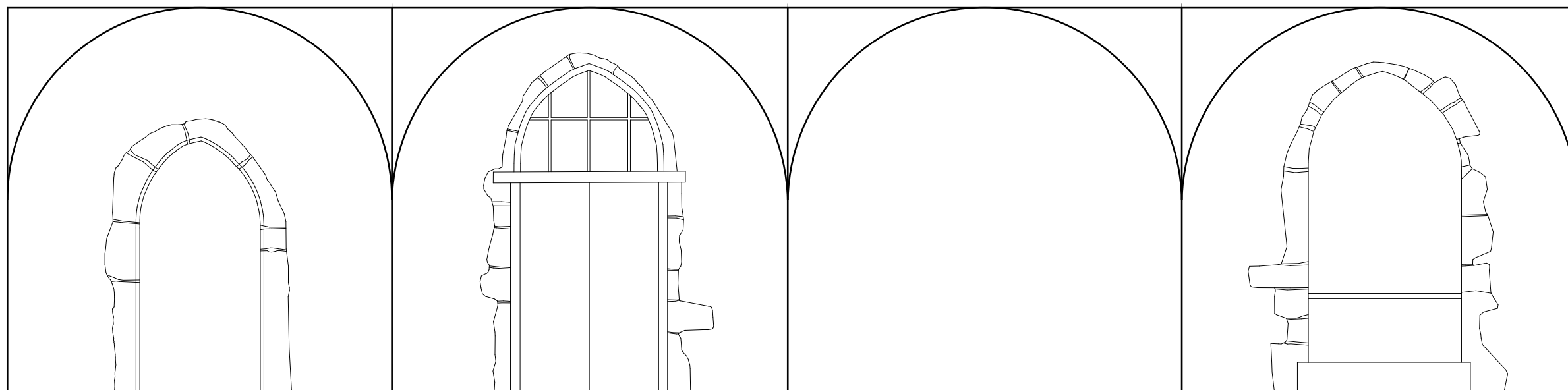
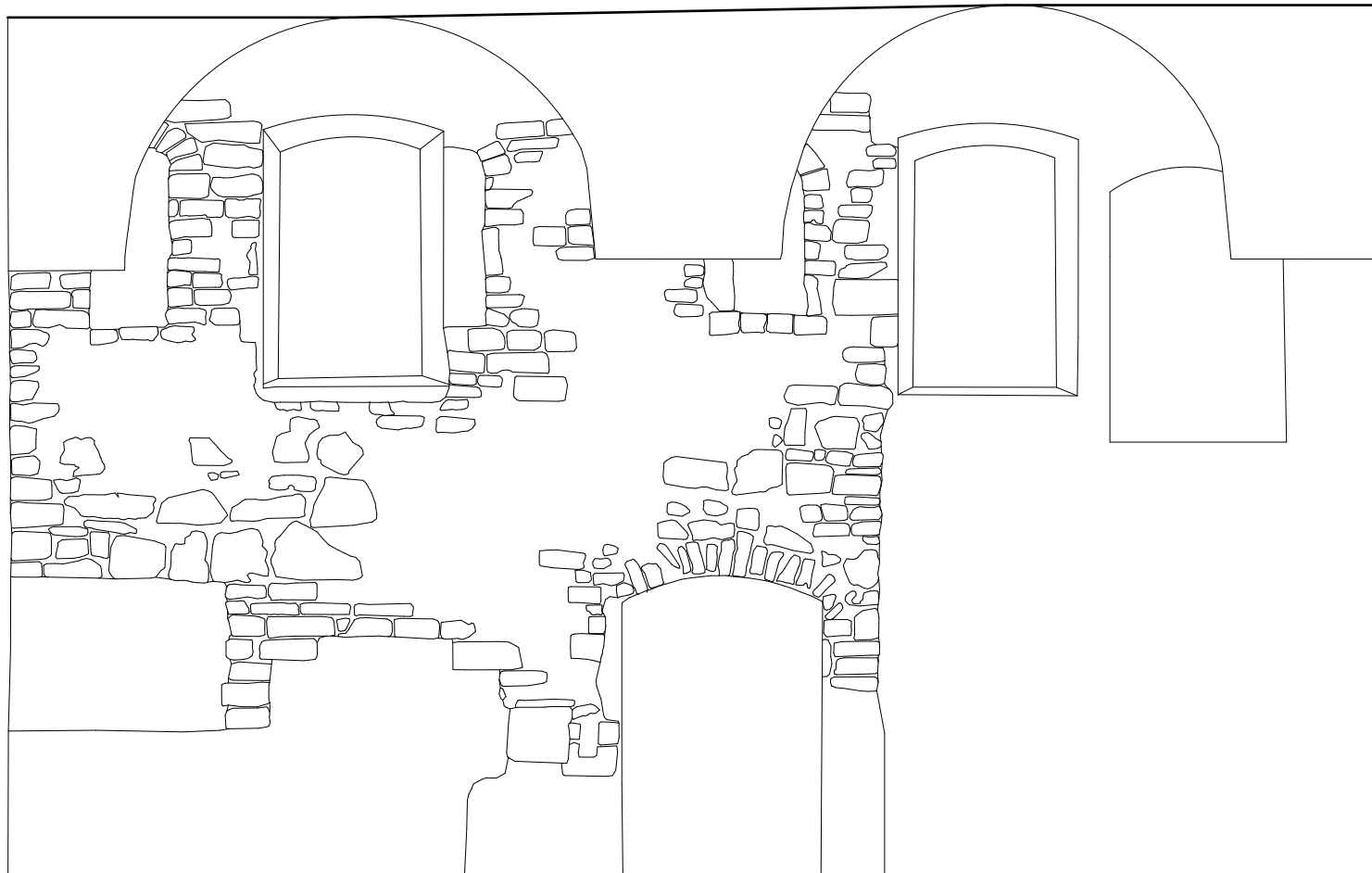

0 1 2 5

ZALASZÁNTÓ

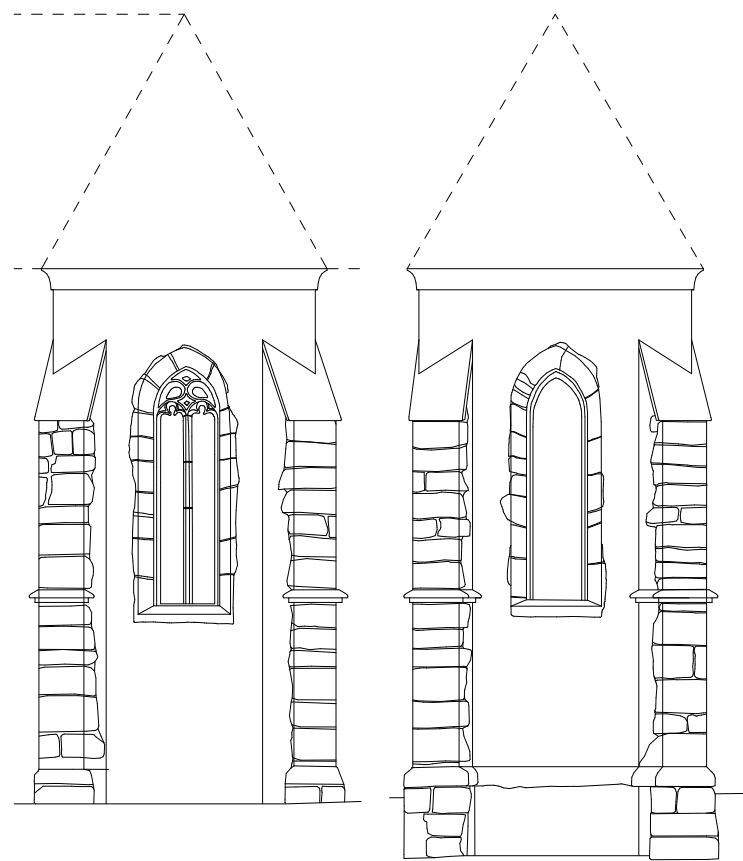
SZENTÉLY FALNÉZETEI BELÜLRŐL
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZEZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 62

DÉLI FAL BELSŐ FALNÉZET. TORONYALJ FALNÉZETEI. KELET, DÉL, NYUGAT, ÉSZAK
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

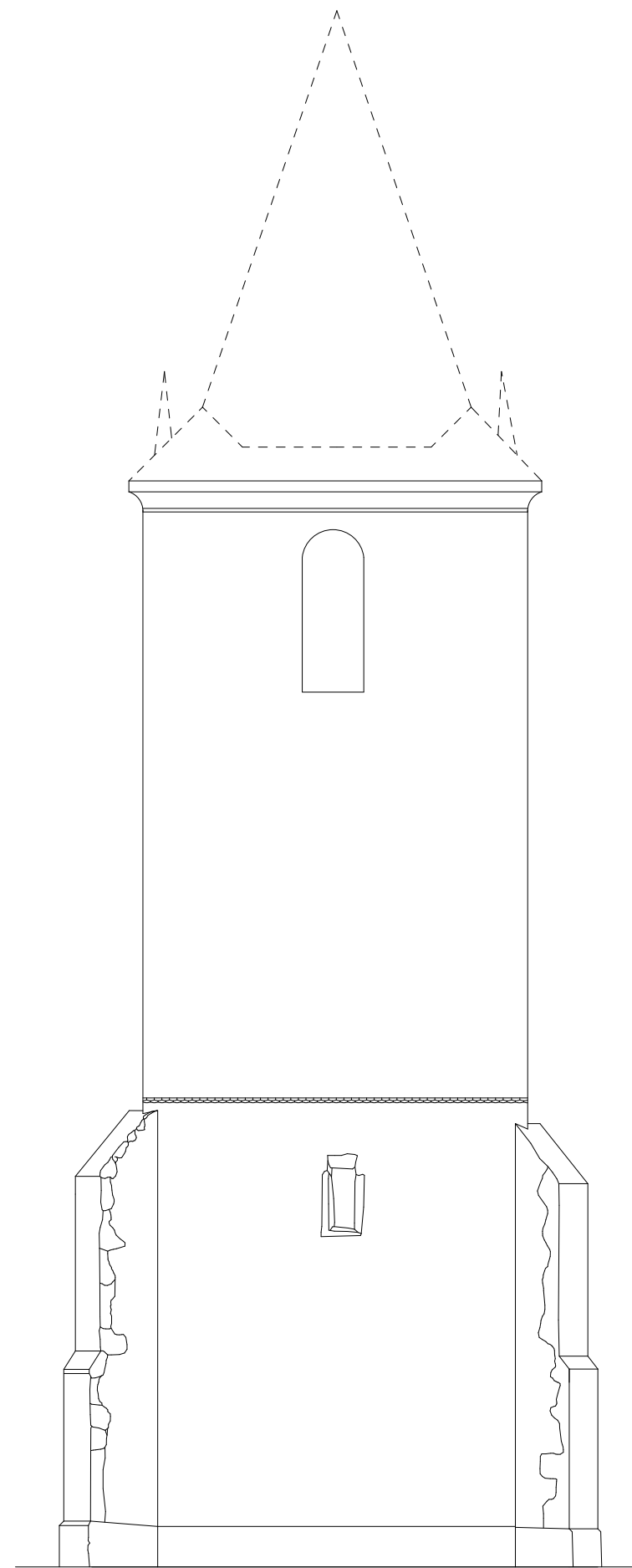
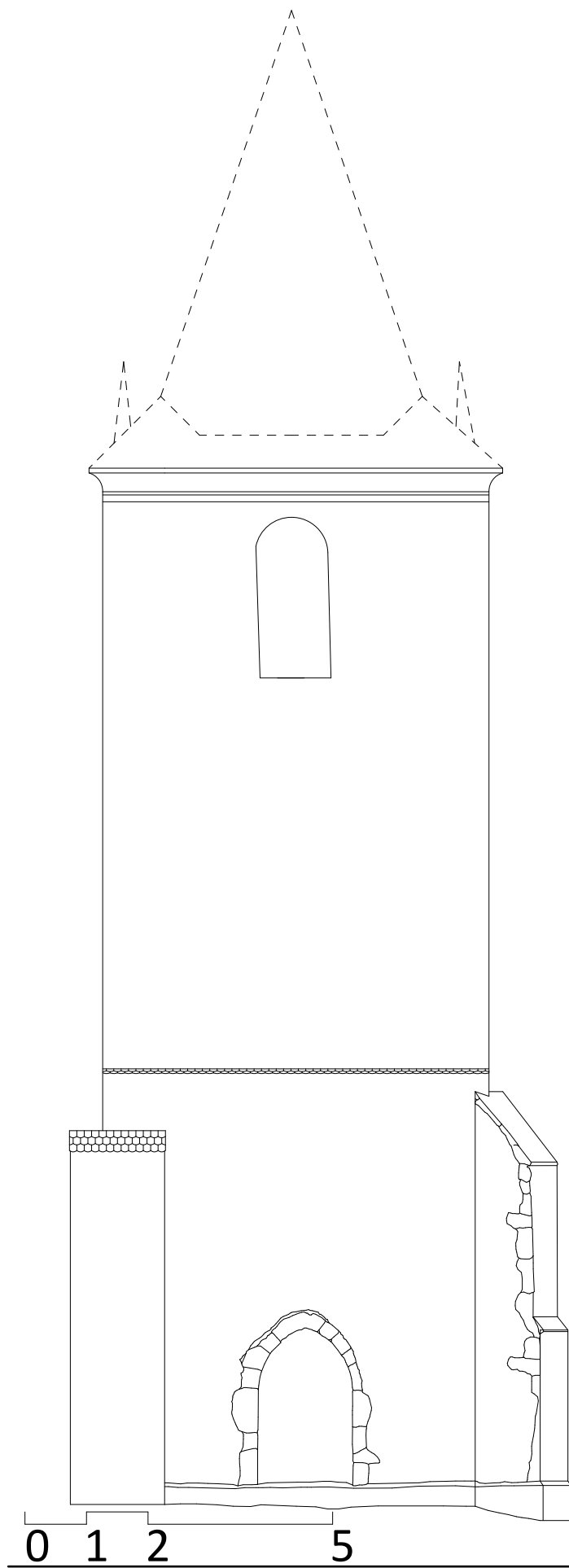

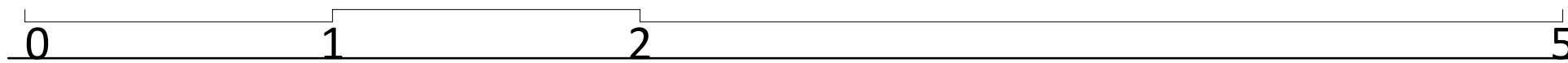
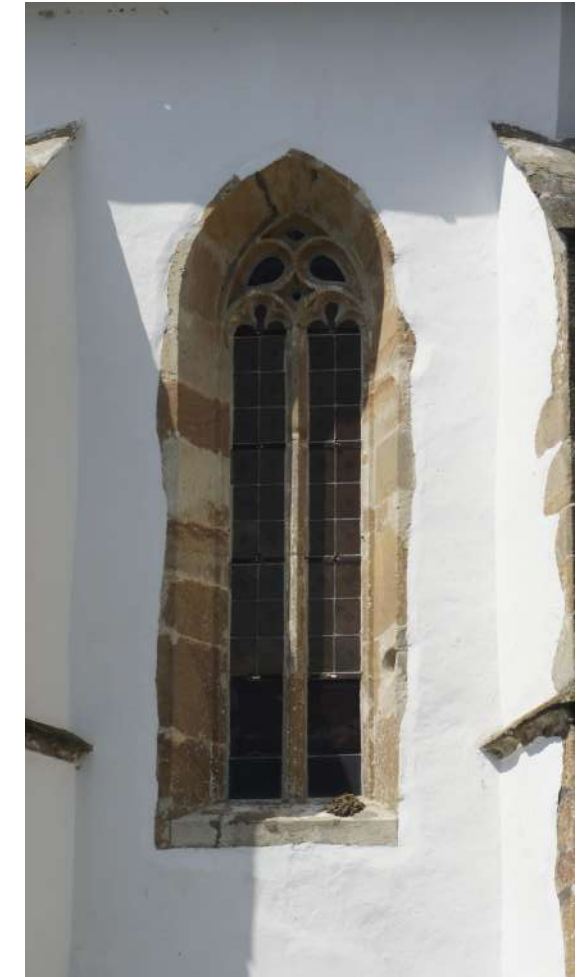
0 1 2 5

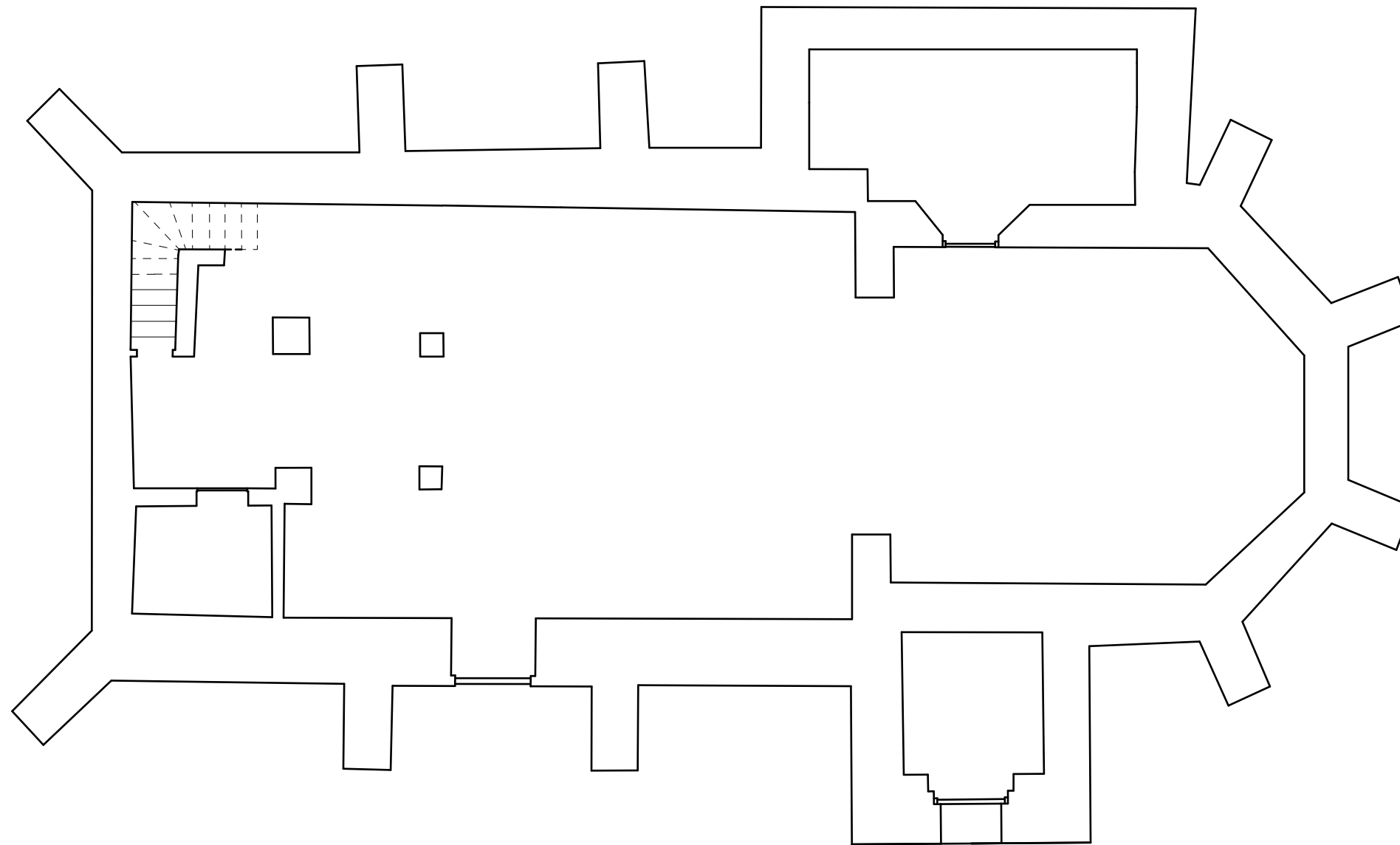
ZALASZÁNTÓ

SZENTÉLYHOMLOKZATOK. DÉLKELET, KELET
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 65

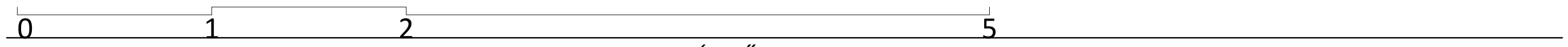
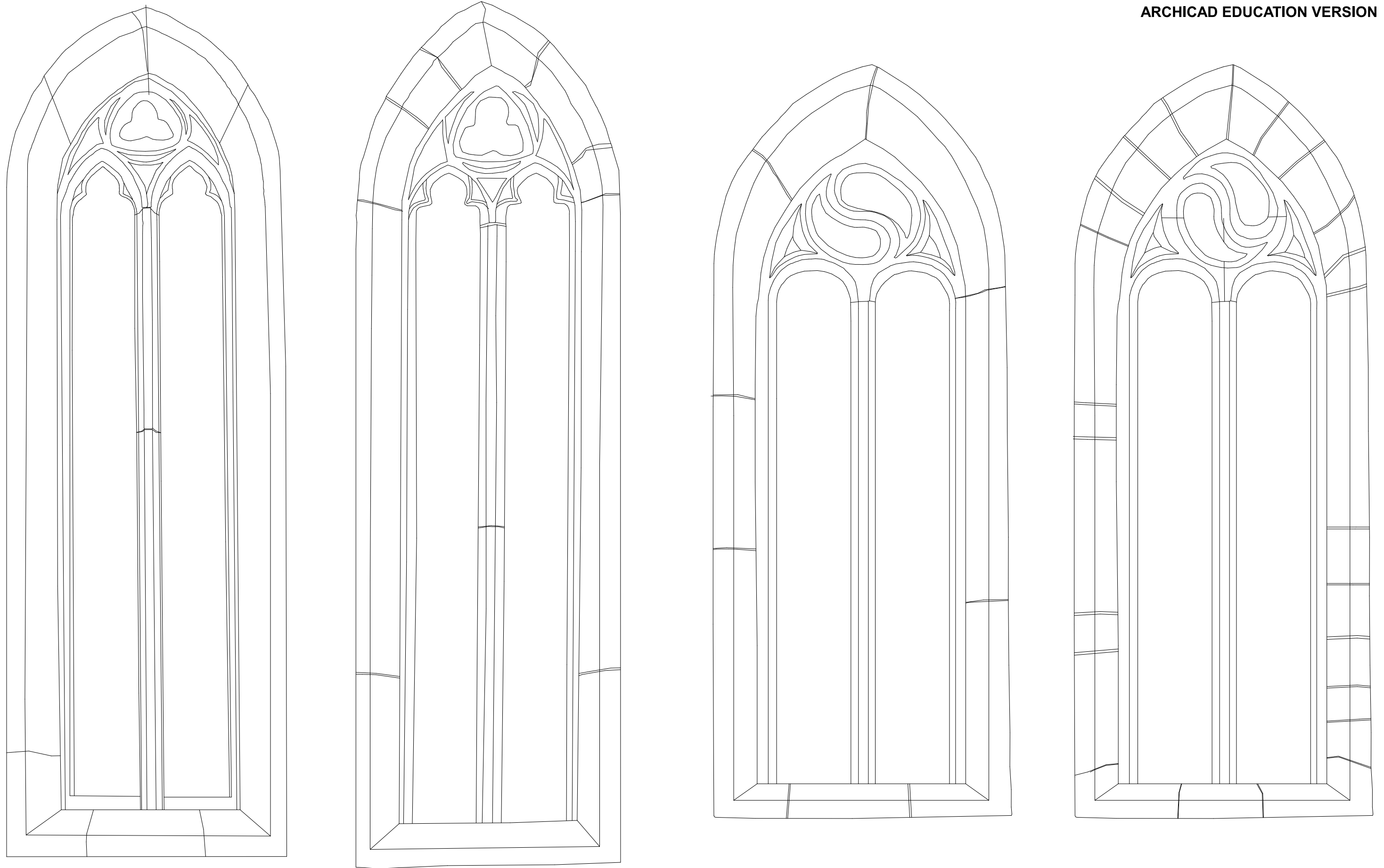

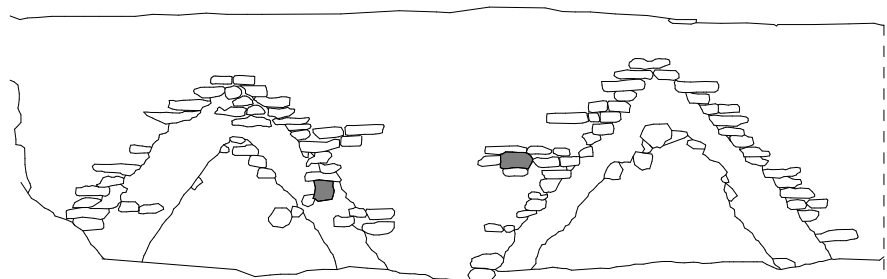
0 1 2 5

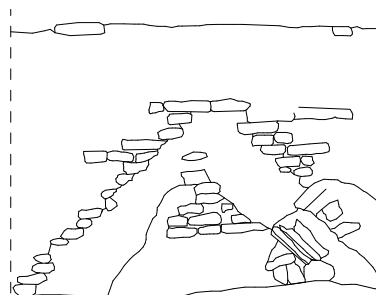

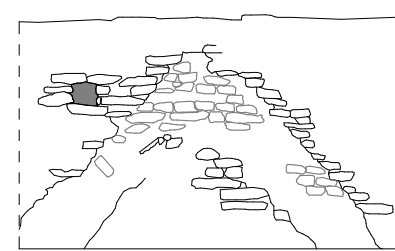
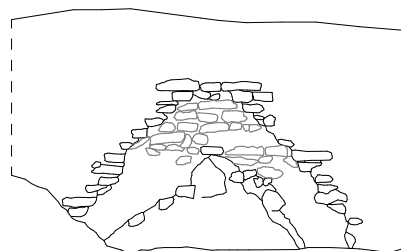
SZENTÉLY, ÉSZAK

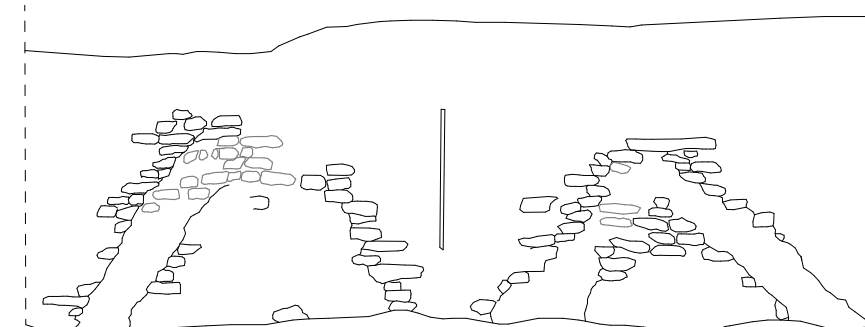
SZENTÉLY, ÉK

SZENTÉLY, KELET

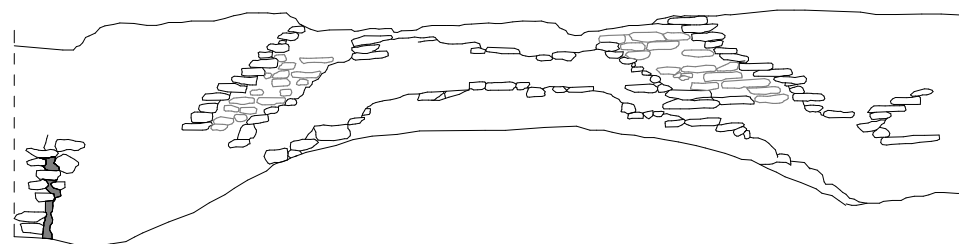

SZENTÉLY, DK

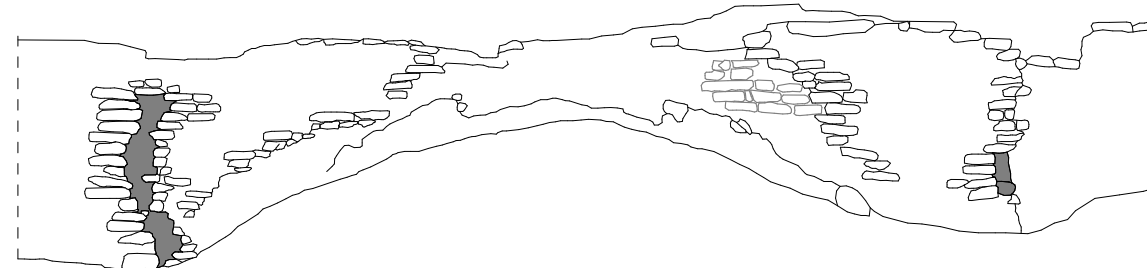

SZENTÉLY, DÉL

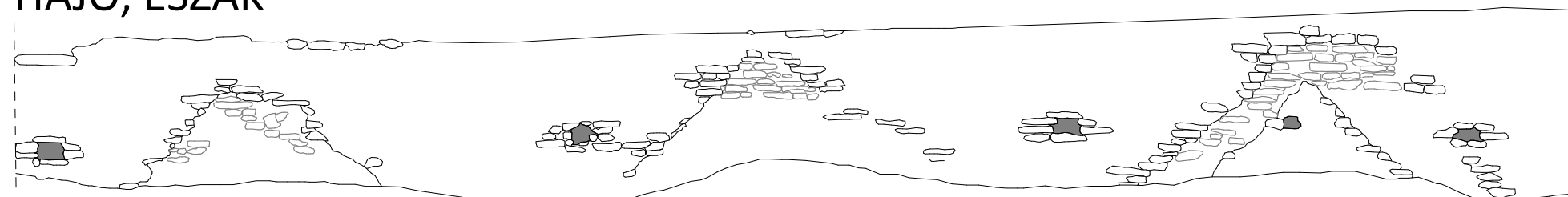
SZENTÉLY, NYUGAT (DIADALÍV)

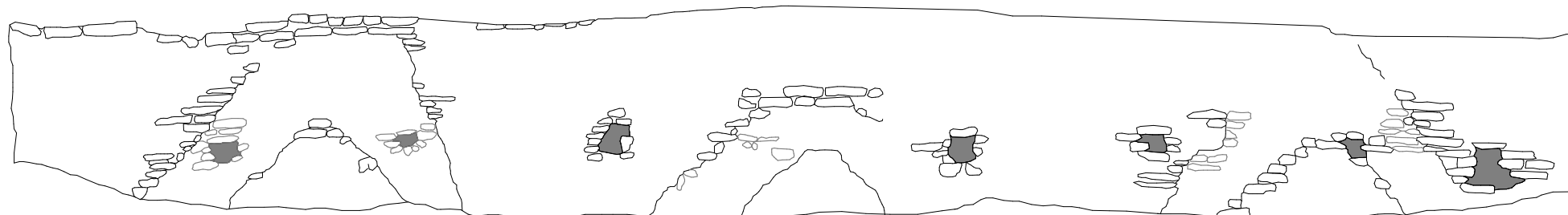
HAJÓ, KELET (DIADALÍV)

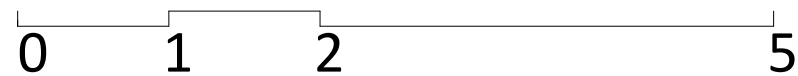
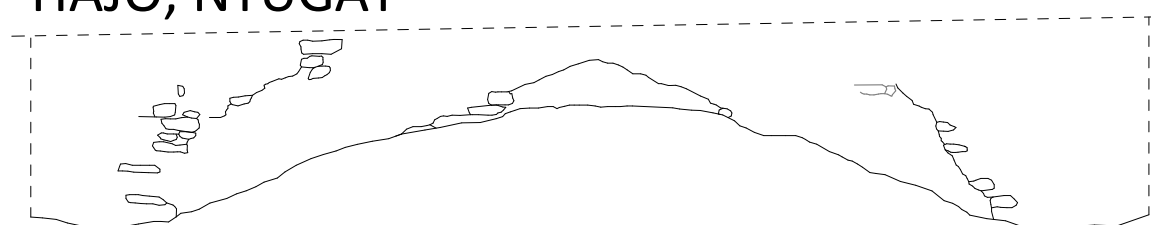
HAJÓ, ÉSZAK

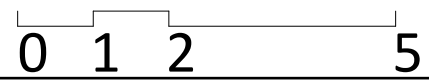
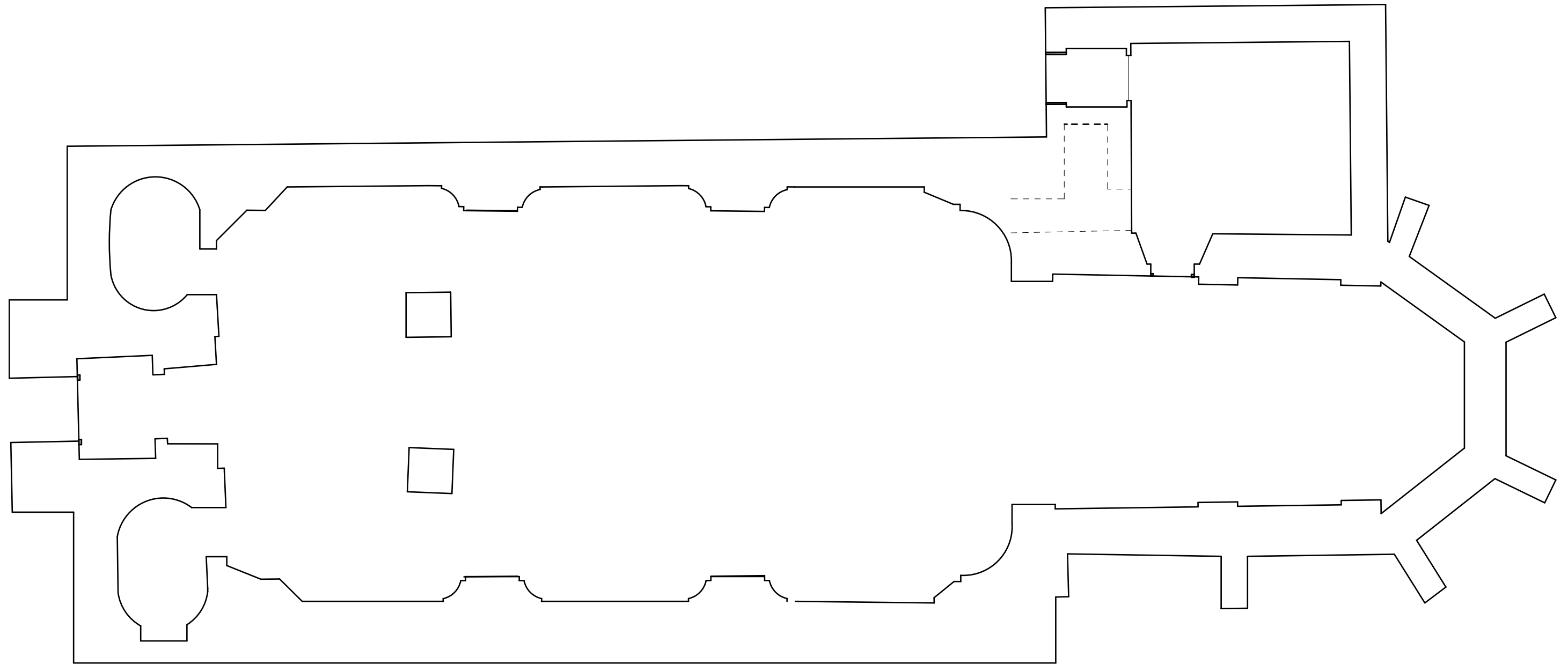

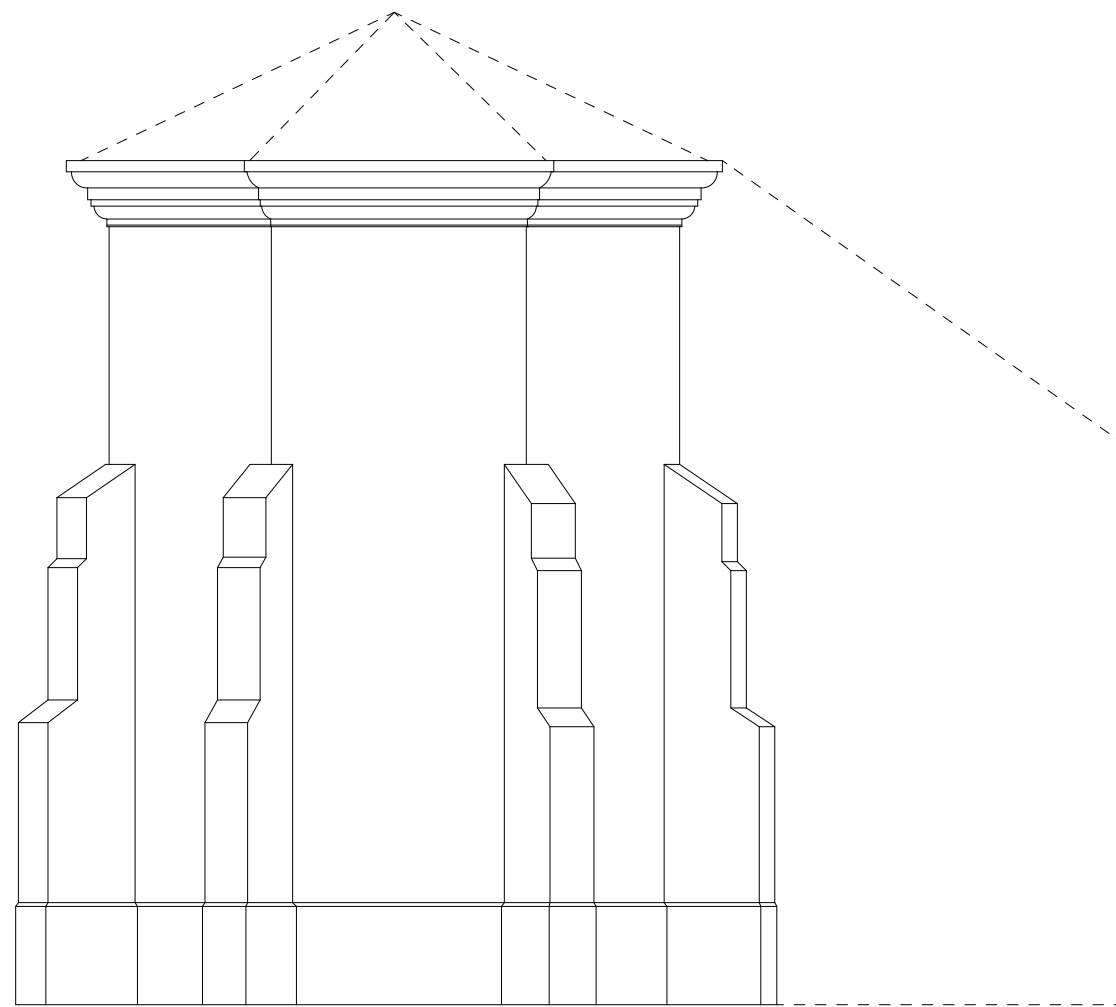
HAJÓ, DÉL

HAJÓ, NYUGAT

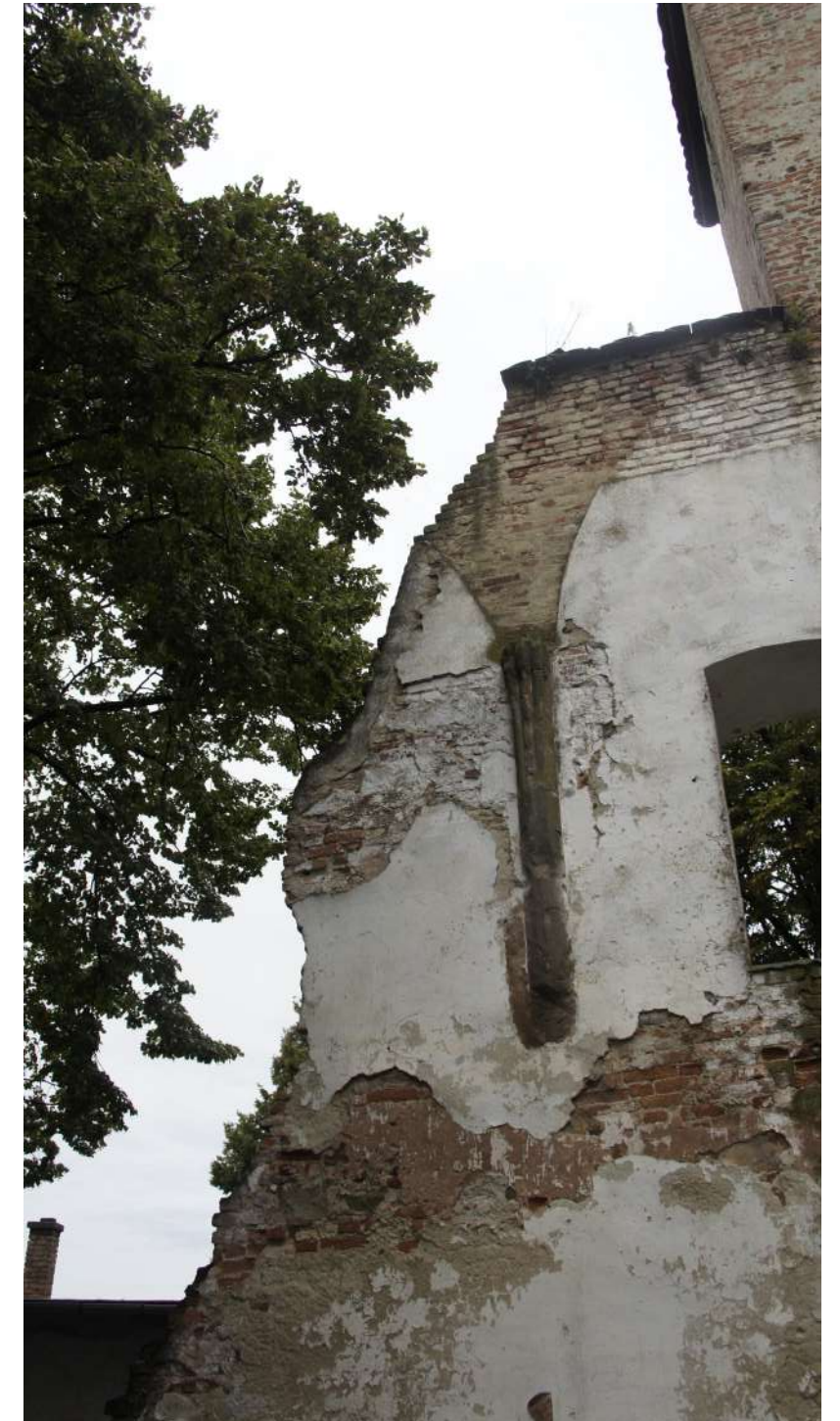
0 1 2 5

SZAKÁLY

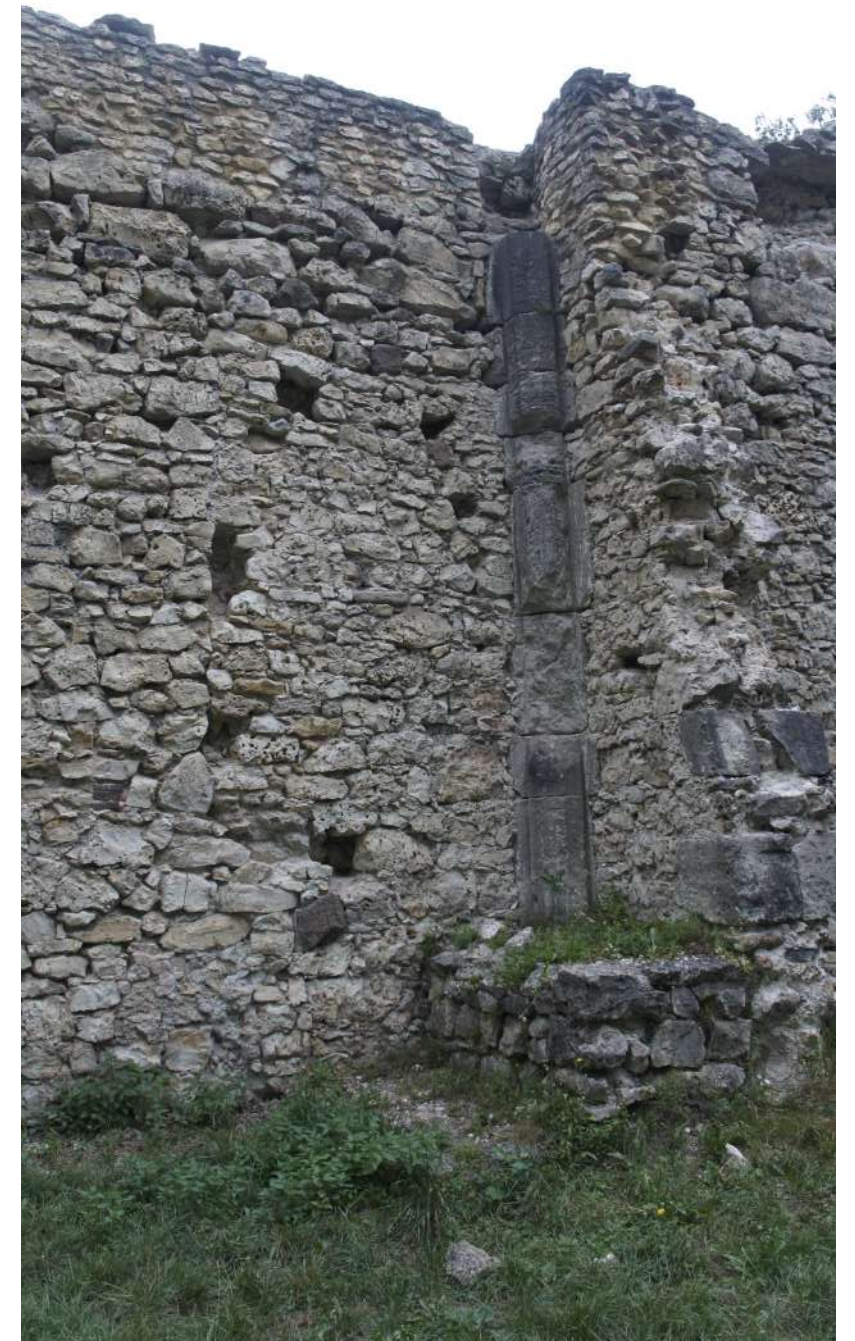
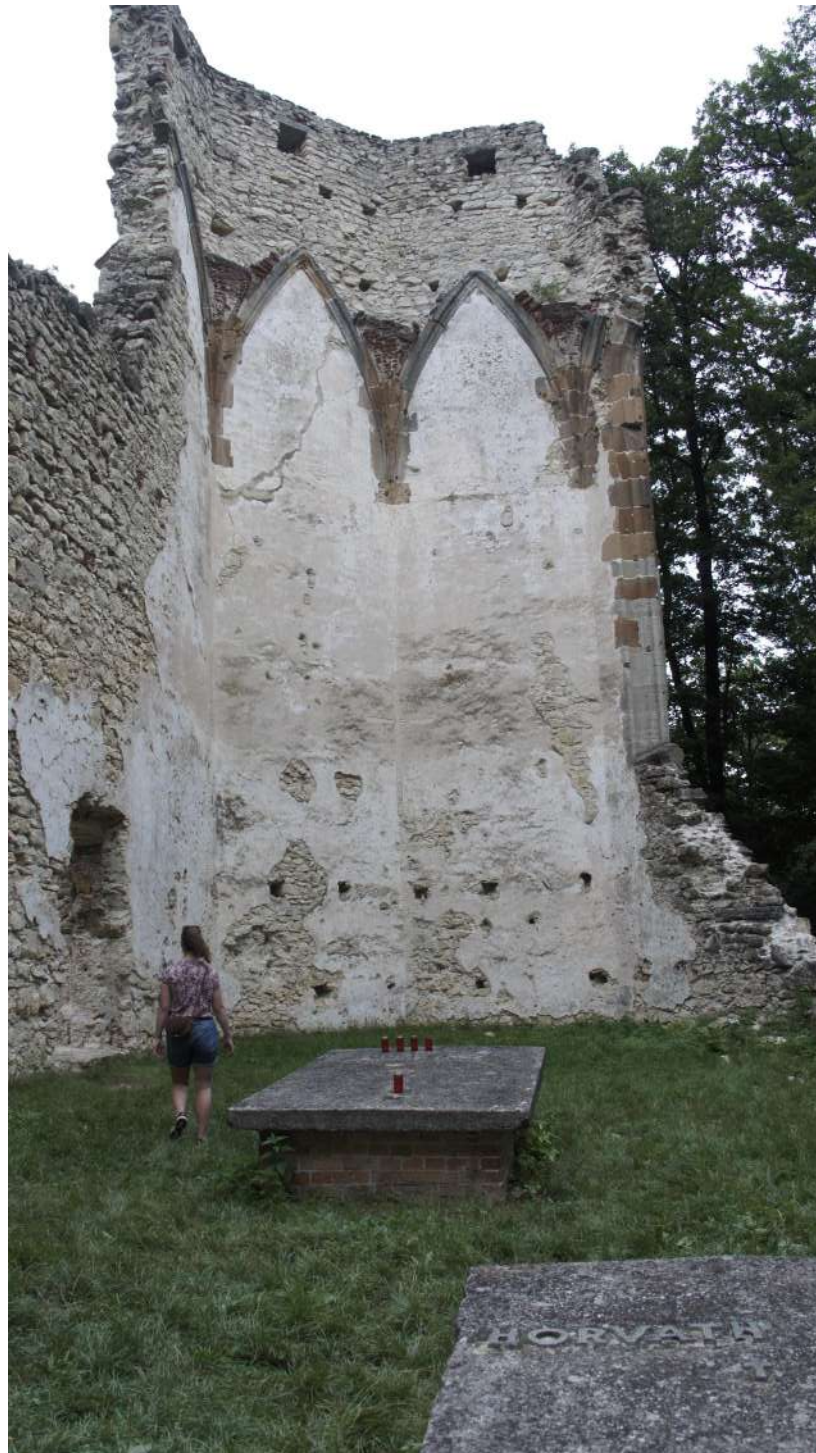
SZENTÉLY HOMLOKZAT. KELET
KÉSŐ KÖZÉPKORI FALUSI TEMPLOMÉPÍTÉSZEZET A BALATON KÖRÜL
TDK 2019_JOBBIK Eszter_ZSLEBICS Judit

MELLÉKLET 74

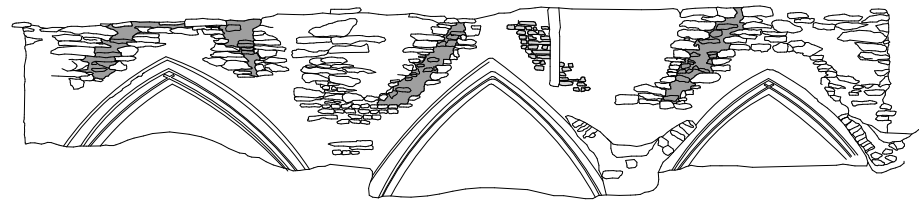

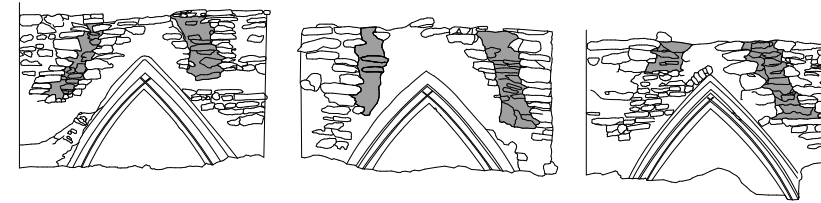

SZENTÉLY - ÉSZAK

SZENTÉLY - ÉK - KELET - ÉNY

SZENTÉLY - DÉL

